

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen

en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redaktie : Lic. Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B 9620 Zottegem

Redactieleden : Maurits Broeckhove, Lic. Marcel Daem,
Dr. René Haeseryn, A. Gaston Homblé, Lic. Arnold Eloy.

Ruil en Recensiedienst : A.G. Homblé, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 100 F

INHOUD

Yolande HOLLEBOSCH-VAN RECK. <i>Modepop, modejournaal & mannequin, of hoe de mode aan de "man" gebracht werd. Museum v. Volkskunde, Gent</i>	162
A.G. HOMBLE. <i>Notitieboekje van Vroedvrouw. 19de eeuw. Bijloke Gent</i>	175
Jacques VAN KEYMEUELEN. <i>Het ambacht van de kuiper. Notities in de marge van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten</i>	187
Frans DE VLEESCHOUWER. <i>Perodie op ambachtslui en neringdoenden in krisistijd. Schilderij van Jos Trotteyn. Museum v. Volkskunde, Gent</i>	201
A.G. HOMBLE. <i>Zeldzaam Volksboekje 18^e & 19^e eeuw. De verstandige hovenier</i>	207
A.G. HOMBLE. <i>Mensheid kan folklore [volkskunde] niet missen. Unesco</i>	206
Luc DE SPIEGELEER. <i>Voorstelling van gehandikapt en ziek(t)en op bedevaartvaantjes</i>	211
Theo HAM. <i>Mariale bedevaartvaantjes. Typische voorstellingen</i>	215
P. VANSUMMEREN. <i>Bedevoartvaantjes uit Antwerpen & Limburg. Katalog</i>	219
Dieter PESCH. <i>Wallfahrtsfäbnchen. Bestandskatalog. R.v.d.L.</i>	219
P.R. <i>Overlijdensbericht met De Heer ... en De Heer ...</i>	232

Boekbesprekingen

Nederl. Volks. Bibliogr. XXXI. XXXII. XXXIII. Noord-Nederlandse historische tijdschr. B. Vanderhallen. - Noordbrabantse tijdschr. H. Lambrechts. - Franstalige Zuidnederlandse tijdschr. Y. Patout. R.v.d.L. — B. GOORDEN. <i>Le diable en Belgique de Robert J. Payró. J.v.E. & R.v.d.L.</i> — M. DAEM. <i>Register Mededelingenblad K.B.O.V. 1966-1975. J.v.E.</i> — W. BRÜCKNER & K. BEITL. <i>Volkskunde als academische Disziplin. G.H.</i> — Album Amicorum Nicolas N. HUYGHEBAERT. A.G. Homblé — P. DEBRABANDERE. <i>Kortrijkse gevels. Van Neoklassicisme tot Nieuwe Zakelijkheid. L.H.</i> — Arnold ELOY. <i>Oud Landbouwgereedschap. Bibliografisch & ikonografisch bronnenmateriaal 1850-1914. R.v.d.L.</i>	233
--	-----

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van v.z.w.
Noordstarfonds, Gent, het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van
Oost-Vlaanderen en het Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur

Uit de verzamelingen van het Museum voor Volkskunde te Gent

Modepop, modejournaal en mannequin, of hoe de mode aan de "man" gebracht werd.

In de afdeling Mode van het Museum voor Volkskunde te Gent hangt een miniatuurmodeëtalage (afb. 1) waarin modepopjes in "Belle Epoque"-kleding poseren tegen een decor dat het voormalig Casino te Oostende voorstelt. Het decor en de twintig popjes zijn van kartonpapier vervaardigd. Mevrouw Gelaude, de schenker van deze kast (Gent, 1967), heeft deze popjes uitgeknipt en nadien met stoffen en kant bekleed.

Afb. 1 : Miniatuurmodeëtalage (Museum voor Volkskunde Gent)

A.C.L. 165-743 M.

V.G. 67-16.9.

Aan de muren van dezelfde museumafdeling hangen ingelijste chromolithografische prenten uit 19de en begin 20ste-eeuwse modetijdschriften (afb. 2).

De vragen die wij ons nu stelden - en die misschien menig museumbezoeker zich reeds gesteld heeft - zijn : van wanneer dateren de eerste modetijdschriften? Wat ging aan het modetijdschrift vooraf? Geeft Mevrouw Gelaude ons het antwoord op deze vragen met haar modeëtalagekast? Werd de mode, vóór de uitvinding van de drukunst, misschien gepropageerd door middel van dergelijke miniatuurpoppenmannequins? In welke tijd moeten we de eerste mannequins van vlees en bloed gaan zoeken? Waar ligt de oorsprong van de paspop en de etalagemannequin?

1. OP SPEURTOCHT IN DE POPPENWERELD

In de inleiding van "De Grote Encyclopedie der Mode" (1) delen de auteurs ons mede dat de voorlopers van de "mannequins" Romeinse gekleurde en aangeklede terracottafiguurtjes van 8 tot 25 cm hoogte waren, die de Romeinen de provincie instuurden. Later hebben de Fransen op een dergelijke manier de mode gedemonstreerd in Wenen, Madrid en zelfs in Petersburg en Berlijn, maar dan met grotere poppen. De auteurs - en menig ander geraadpleegd auteur - blijven ons het antwoord schuldig op de vraag of deze traditie zich door de eeuwen heen heeft gehandhaafd, of voerden de Fransen in latere tijden dit gebruik weer in?

Voor de geschiedenis van de pop moeten we teruggaan tot in de oudste beschavingen. Eeuwen lang speelden kinderen met poppen, ongeacht de maatschappelijke klasse waartoe ze behoorden. Met de opkomst van de poppenindustrie (2), waarvan we de grondvesten reeds circa 1400 in Neurenberg (Duitsland) aantreffen, verwijderde deze ambachtelijk vervaardigde pop - wegens haar kostbaarheid bestemd voor het rijke kind - zich steeds verder van de pop van het minder gegoede en arme kind. Dezen waren gelukkig te maken met een geïmproviseerde pop, met weinig middelen tot stand gebracht, dikwijls door amateurs of door de ouders van de kinderen zelf. Vooral de pop van het adellijke en rijke kind interesseerde ons, daar wij hier gelijkenissen met de modepop vaststelden. De pop van het arme en minder gegoede kind behoorde steeds tot het domein van het kinderspeelgoed. Anders was het gesteld met die van het kind uit zeer welgestelde families. Deze poppen kregen een dusdanige luxueuze allure, dat ze veeleer tot vermaak der volwassenen gingen dienen.

H. d'Allemagne (3) was de eerste die er de aandacht op vestigde dat deze poppen, voor volwassenen bestemd, eigenlijk de functie van "fashion dolls" werd toebedeeld. De oudste vermelding van zo'n "modepop" werd teruggevonden in een hofbericht van 1319 (4) : Isabella van Beieren, gehuwd met de Franse koning Karel VI, bestelde een pop, die te Parijs naar de laatste mode zou gekleed worden. Deze pop werd opgestuurd naar Isabelle van Orleans, gemalin van de Engelse koning Richard II, om de mode van het Franse hof te illustreren. De bestaande beschrijving ervan leert ons niets betreffende de grootte van de pop : was het een levensgroot model of een model in miniatuurformaat? Ook uit de 15de en 16de eeuw werden dergelijke bestellingen genoteerd. Philibert Delorme deelt ons mee in zijn

(1) L. KYBALOVA - O. HERBENOVA - M. LAMAROVA, *De Grote Encyclopedie der Mode*. Haarlem, 1970, (uit het Duits vertaald), 25

(2) J. en M. CIESLIK, *Dolls. European Dolls 1800-1930*. Londen, 1979, 16

(3) H. d'ALLEMAGNE, *Histoire des Jouets*. Parijs 1903, 102-106; D.S., E.A. en E.J. COLEMAN, *The Collector's Encyclopedia of Dolls*. New York 1977, 223-224; 374-377.

(4) H. d'ALLEMAGNE, o.c., p. 102; C.E. KING, *Le Monde des Poupées*, Pully, 1977, p. 37; M. HILLIER, *Puppen und Puppenmacher*, CIESLIK, o.c., pp. 18-19.

Afb. 2 : Ingelijste chromolithografische prent uit de 19de en begin 20ste-eeuwse
modetijdschriften (Museum voor Volkskunde, Gent).

A.C.L. 165-721 M.

V.G. 66-89-1.

Traité d'Architecture (1567), dat deze modepoppen uit papier mâché vervaardigd werden. Mogelijks werd in de 16de eeuw de kop van de pop uit deze materie vervaardigd; de romp en de ledematen echter zouden uit hout gesneden zijn. Nu kunnen we de bedenking maken dat het aankleden van een stijve houten pop geen sinecure moet zijn geweest. Of ... bezat ze soms beweegbare ledematen, zoals de houten ledenpoppen die model stonden voor schilders, en die in de 16de eeuw reeds alom in Europa verspreid waren? (5). Van deze ledenpoppen wordt algemeen aanvaard dat ze van Duitse oorsprong waren en vervaardigd werden in de houtsnijcentra Regensburg of Salzburg. Albrecht Dürer (1471-1528) (6) maakte voor zijn proportiestudies reeds gebruik van een houten ledenpop. Op het schilderij *De Kunstenaar in zijn atelier* (1663) toont de schilder, Adriaen van Ostade, ons een deregelijke ledenpop, poserend voor de schilder.

II. POPPEN, POPPENHUIZEN EN AUTOMATEN : kinderspeelgoed?

De modepop fungeerde, behalve als bode van de mode, tevens als pronkstuk in de huiskamer van de adel, evenals dit het geval was met de eerste poppenhuizen en de automaten met damesfiguren.

Het poppenhuis, dat heden nog steeds tot één der geliefte speeltuigen van de meisjes behoort, bestond reeds in de 16de eeuw (7) en is alweer van Duitse oorsprong. In het begin waren het weelderige uitstalkasten voor volwassenen bedoeld, bekend als "kabinetpoppenhuis". Pas op het einde van de 19de eeuw kwamen ze onder een goedkopere vorm in kinderhanden terecht. In de renaissance werden ze zelfs als huwelijksgeschenk aangeboden. Deze oudste pronkstukken zijn geschiedkundig zeer interessant, daar ze een getrouwe weergave geven van de binnenhuisinrichting uit die tijd. In talrijke poppenhuizen waren ook de bewoners vertegenwoordigd : men bemerkt kleine popjes, zorgvuldig met textielstoffen aangekleed volgens de gangbare mode.

Vervolgens deden de automaten in menselijke gedaante ons sterk aan de modepop denken (afb. 3) (8). Ook deze poppen waren zelden als kinderspeelgoed bedoeld.

Afb. 3 :
Automaat : dansende pop op muziekdooz - Parijs, merk Jumeau, tweede helft 19^e eeuw.
(Museum voor Volkskunde, Gent).
V.G. 80-48-90.

(5) M. HILLIER, o.c., p. 43 en afb. 45 en 46.

(6) J. en M. CIESLIK, o.c., p. 21.

(7) C.E. KING. *Grote geïllustreerde Speelgoed Encyclopedie*. New York 1978, 15-33.

(8) C.E. KING, o.c., 1978, pp. 91-103; C.E. KING, o.c., 1977, pp. 145-350; H. d'ALLEMAGNE, o.c., pp. 216-237.

Het oudste bewaarde exemplaar bestaat uit twee dansende figuurtjes als geschenk aangeboden door de stad Augsburg aan koning Gustav Adolf in 1632.

III. OVER HET "LANCEREN" VAN DE MODE IN DE 17DE EN 18DE EEUW

a) "Les Ambassadrices de la Mode"

Dat de modepop in de 17de eeuw reeds op grootschaal fungeerde als "ambassadrice de la mode", tonen we hier aan de hand van een citaat uit "Le Roman bourgeois" (1666) van de Franse auteur Antoine Furetière (9): "*Il y auroit enfin des correcteurs de Modes, c'est-à-dire de bons prud'hommes qui mettroient des bornes aux extravagances et qui empêcheroient, par exemple, que les formes des chapeaux devinssent hautes comme des pots à beurre, ou plattes comme des calles: chose qui est fort à craindre, lorsque chacun les veut hausser ou applatir à l'envi de son compagnon, durant le flux et le reflux de la mode des chapeaux. Ils auroient soin aussi de procurer la réformation des habits, et les dégris nécessaires, comme celui des rubans, lorsque les garnitures croissent tellement, qu'il semble qu'elles soient montées en graine. Enfin, il y auroit un Greffe ou un Bureau établi, avec un Estalon et toutes sortes de mesures, pour régler les différences qui se formeroient dans ette jurisdiction; avec une figure vêtue selon la dernière mode, comme les Poupées qu'on envoie à ce dessin dans les provinces. Tous les tailleurs seroient obligez de recourir à ces modelles, comme les appareilleurs vont prendre les mesures sur les plans des édifices qu'on leur donne à faire.*" Deze poppen vonden ook hun weg naar het buitenland om de Parijse mode te verspreiden. Getuige hiervan een citaat uit "Lettres familières" (1739-1740) van de Franse auteur en magistraat, Charles de Brosses (10):

"On leur (= dames te Bologna, Italië) envoie journallement de grandes poupées vêtues de pied en cap à la dernière mode, et elles portent de babioles qu'elles ne les fassent venir de Paris".

Deze poppen schenen zelfs zo belangrijk voor de dames in de 18de eeuw, dat ze in oorlogstijden een identiteitskaart bij zich droegen, waardoor ze zonder moeilijkheden de grenzen van een vijandelijk land konden overschrijden.

Eveneens uit de 18de eeuw noteerden we een gebruik (11) bij de dames uit hogere kringen, nl. het laten vervaardigen van hun portret in was en dit te laten aankleden in zeer elegante kleding gecreëerd te Parijs. Deze poppen werden naar het buitenland gestuurd om de Parijse elegantie te leren appreciëren en de vriendinnen uit andere landen de mogelijkheid te bieden hun garderobe te laten kopiëren. Deze poppen werden - evenals de modepoppen trouwens - dikwijls "grande Pandore" of "petite Pandore" genoemd (12). In de Griekse mythologie was Pandora de eerste vrouw, geschapen om de gelukkige mensen te straffen. Uit nieuwsgierigheid opende ze een doos waarin alle rampen en ziekten opgesloten waren. Zij verspreidden zich over de aarde, alleen de Hoop bleef aan het deksel hangen. Onder de mom van bevalligheid werd zij zo de bron van alle ellende op aarde.

Aldus werden tot in de 19de eeuw de modepoppen (afb. 4) de wereld ingezonden. In een rapport over de tentoonstelling van 1849 te Parijs, schreef Natalis Rondot nog (13):

(9) E. GARNIER, Poupées et Maquettes de Mode (Dix-Septième et dix-huitième siècle^s), Magasin Pittoresque, dl. 52, 1884, pp. 228-230.

(10) E. GARNIER, o.c.

(11) C.E. KING, o.c. 1977, 44.

(12) M. HILLIER, o.c., 45; J. en M. CIESLIK, o.c., 17.

(13) H. d'ALLEMAGNE, o.c., 112; J. REMISE - J. FONDIN. L'Age d'Or des Jouets. Lausanne 1967, 62, 70; D.s., E.A. en E.J. COLEMAN, o.c., p. 224; J. en M. CIESLIK, o.c., 20.

Afb. 4 :
Lederen modepop met kop in biscuit -
Frankrijk ca. 1870-1895
(Museum voor Volkskunde, Gent).
V.G. 43-89.

"Le mantelet, le casarecka et la robe d'une poupée de 1 franc sont la reproduction fidèle et correcte des modes nouvelles; et dans ces costumes chiffonnés avec tant de coquetterie, l'habilleuse ne se montre pas seulement excellente lingère, couturière ou modiste; elle fait preuve en même temps de goût dans le choix des tissus et le contraste des couleurs. Aussi la poupée est-elle expédiée dans les départements et souvent à l'étranger comme patron des modes, elle est même devenue un accessoire indispensable de toute exportation de nouveautés confectionnés, et il est arrivé que, faute d'une poupée, des négociants ont compromis le placement de leurs envois. Les premiers mantelets vendus dans l'Inde furent d'abord portés sur la tête, en mantilles, par des dames de Calcutta; la poupée modèle arriva enfin et l'erreur fut reconnue."

Wat ons in deze tekst vooral treft is de lage prijswaarde van deze "poupée modèle". Vermoedelijk is er in aangehaalde citaat sprake van de papieren modelpop, de goedkopere tegenhanger van de driedimensionale modepop, die we afgebeeld vinden bij E. Garnier (afb. 5) (14) en H. d'Allemagne (15) en waarover we het nog verder zullen hebben.

b) De modeprent evolueerde parallel met de modepop

Met de papieren modelpop belanden we op het terrein der grafiek als middel ter verspreiding van de mode.

Reeds in de 16de eeuw werden gravures met tekeningen van nationale klederdichten gebundeld tot verzamelingen van groot etnografisch belang, waaruit ook de kostuumhistorici waardevolle gegevens kunnen putten (16). De oudste dergelijke verzameling werd in 1562 samengesteld door Lazare Baïf en gebundeld in zijn

(14) E. GARNIER, o.c., 229.

(15) H. d'ALLEMAGNE, o.c., afb. p. 101.

(16) M. CONTINI, 5.000 ans d'Élégance de l'antiquité Egyptienne à nos jours. Parijs 1965, 117-120.

Afb. 5 :
Kartonnen aangeklede modepop -
18de eeuw. E. Garnier, op. cit., p. 229
(Bibl. Kon. Bond der Oostvlaamse
Volkskundigen). nr. 1884.
TS. 257.

"De re vestiari". Hierin komt de Griekse en Romeinse klederdracht aan bod (17).

Een origineler werk bracht ons Cesare Vecellio (neef van Titiaan) met zijn "Degli abiti antiche e moderni in diverse parte del mondo" (Venetië 1590). Sommige van zijn gravures tonen de voor- en rugzijde van het kostuum.

Ter illustratie van de 17de-eeuwse mode grijpen alle vorsers op dit domein nog steeds terug naar soortgelijke gravures, de z.g. "Saisons" (18), uit de 17de eeuw, o.m. van Wenzel Hollar en Jean Berain (19). Hollar was een Tsjechisch tekenaar en graveur (1607-1677) die zich in 1636 te Londen vestigde. We kennen van hem twee verzamelingen die talrijke dameskostuums van Europese volkeren illustreren, nl. "Ornatus muliebris anglicanus" met 26 platen, en "Theatrum mulierum" met 48 platen. Jean Berain (1639-1711) was hoftekenaar van Lodewijk XIV. Met zijn decor- en kostuumontwerpen oefende hij een grote invloed uit op de Lodewijk XIV-stijl. Deze gravures hadden echter niet tot doel de mode te propageren. Misschien naar hun voorbeeld en wel met dit doel stichtte Jean Donneau de Visé (1638-1710), Frans auteur, het tijdschrift "Le Mercure de France" - dat de gunst genoot van Lodewijk XIV - gevolgd door "Le Mercure Galant" (20). Van 1677 tot 1685 verscheen vier maal per jaar "L'Extraordinaire du Mercure Galant". Oorspronkelijk richtte deze auteur zich tot de adellijke dames met romantische novellen, liederen en raadseltjes. Vanaf 1678 voegde hij er modeartikels aan toe, in het totaal echter maar met negen gravures geïllustreerd. Bij deze "figures de mode" bracht hij een beknopte beschrijving van het voorgestelde kostuum. Deze tijdschriften kenden een groot succes, gezien de talrijke nadrukken die in de Nederlanden en Duitsland verschenen. Stilaan bracht de uitgever er ook reclame bij voor modehuizen,

(17) L. BUIJNSTERS-SMETS, Kabinet van mode en smaak (1791-1794), ANTIÉK, jg. 17, nr. 9, april 1983, p. 462.

(18) Term gebruik door E. Garnier, verder door geen enkele geraadpleegde auteur vermeld.

(19) R.-A. WEIGERT, Jean Berain, dessinateur de la chambre et du Cabinet du roi (1640-1711). Parijs, 1936; C. BARTHEY, Wenzel Hollar. Beschreibendes Verzeichniss seiner Kupferstiche. Amsterdam, 1963, Geraadpleegd o.m. door M. CONTINI, o.c.

(20) M. CONTINI, o.c., pp. 168-169; Cl. AUGÉ, Nouveau Larousse illustré. Dictionnaire Universel Encyclopédique, Parijs s.d.

kappers en andere beroepslieden die bij de damesopschik betrokken waren. In 1679 veranderde het tijdschrift van uitgever, met als gevolg dat de modegravures verdwenen en de artikels over mode vrij schaars werden. Andere uitgevers uit die tijd verkochten gravures met portretten van de koninklijke familie en hovelingen, steeds zeer elegant gekleed. Deze gravures werden niet regelmatig uitgegeven, maar bieden ons toch een aaneensluitend modeoverzicht. Soms werd de kleding van de voorgestelde figuren beplakt met stukjes stof en klatergoud, wat de documentaire waarde ervan verhoogt.

c) De papieren knipfiguur hield het midden tussen de modepop en de modeprent

K. Morrison McClinton (21) wijst ons op een andere vorm van modebrengers, nl. de papieren knipfiguren, zeer modieus gekleed, bewaard in het Germanisches Nationalmuseum te Neurenberg, daterend uit de 17de eeuw. In Duitsland was de knipfiguur toen al verschillende eeuwen oud. Het was nochtans in Engeland dat voor het eerst de knipfiguren met bijpassende papieren garderobe op de markt gebracht werden, en dit pas op het einde der 18de eeuw. Volgens voornoemde auteur zouden Franse uitgevers deze idee overgenomen hebben om de modeontwerpers een goedkoper middel te leveren om hun creaties te testen en vervolgens te lanceren. In het Duitse "Journal des Luxus und der Moden" (22) worden soortgelijke knippoppen in 1791 vermeldt als "Engelse Poppen".

Deze poppen boden de mogelijkheid verschillende kostuums te presenteren, wat getoond wordt op een gravure afgebeeld door H. d'Allemagne (23). Rond een tafel bemerkt men vier jonge modieuze dames. Op de tafel staat een papieren popmodel, die de dames verschillende papieren klederen aanpassen. d'Allemagne noemt deze poppen "cartes échantillon". Hij voegt er tevens aan toe dat in zijn tijd (begin 20ste eeuw) deze poppen terug in zwang gekomen waren. Ze vonden o.a. hun weg naar de winkelatalages, daar ze als etaleermateriaal minder plaats opeisten en bovendien voordeliger in de aankoop waren dan hun driedimensionale collega's.

Een papieren pop met textielstoffen aangekleed wordt beschreven en afgebeeld door E. Garnier en H. d'Allemagne (afb. 5) (24). Garnier situeert de pop op het einde der 17de eeuw. Dit modemodel was uitgeknipt uit stevig papier. Het hoofd, de handen en de voeten waren met olieverf beschilderd. De romp was met textielstoffen, tule en kant gekleed. Met haar 40 cm hoogte behoorde zij tot de grootste in haar soort. De auteur beschrijft de pop als zijnde met zorg gekleed, met aandacht voor elk detail. Daar de rok de enkels vrijlaat, vermoedt hij dat de pop veeleer als model diende voor een balletkostuum. Mogelijk is ook - steeds volgens de auteur - dat de rok opzettelijk te kort werd gemaakt om de schoenen te tonen. Op de afbeelding draagt de pop geen schoeisel, maar het origineel exemplaar zou de sporen van gouden schoentjes, die vrij hoog de enkel bekleden, vertoond hebben. Hij verwijst zelfs naar een ander model, identisch aan het afgebeelde maar anders gekleed, dat geschoeid was met geschilderde laarsjes. Hieruit leidt hij af dat naar alle waarschijnlijkheid de poppen vooraf beschilderd werden, het schoeisel inbegrepen, en volgens de vraag nadien geschoeid werden met eventueel stoffen of leren schoeisel. Het exemplaar door H. d'Allemagne afgebeeld behoort tot de collectie van de auteur. Hij situeert het in de 18de eeuw, een datering die ons meer

(21) K. MORRISON MCCLINTON, *Antiques of American Childhood*, New York, 1960, p. 320.

(22) M. HILLIER, o.c., p. 47.

(23) H. d'ALLEMAGNE, o.c., afb. p. 112.

(24) E. GARNIER, o.c., p. 229; H. d'ALLEMAGNE, o.c., afb. p. 101.

aanvaardbaar lijkt. Hij beschrijft de pop als vervaardigd in beschilderd karton, met stoffen aangekleed. Ook hier merken we dat de voeten zichtbaar gebleven zijn. De auteur voegt er nog een interessant detail aan toe, nl. dat enkel de voorzijde van de pop beschilderd en gekleed is.

Deze papieren poppen doen ons denken aan de Franse "pantins" (afb. 6), die, voortgesproten uit de Duitse trekpoppen, pas in Frankrijk op het einde der 18de eeuw geïntroduceerd werden. Deze "pantins" hadden beweegbare ledematen waaraan touwtjes bevestigd waren waarmee de armen en benen in verschillende standen konden worden gebracht. Onder deze poppen vinden we het type terug van de dansende ballerina, in tule gehuld, die ons sterk aan de papieren poppen afgebeeld door d'Allemagne en Garnier herinneren (25).

Afb. 6 :
"Pantin" of trekpop.
Litho : Pellerin, Epinal - Frankrijk,
einde 19de eeuw.
(Museum voor Volkskunde, Gent).
A.C.L. 165-702M. V.G. 66-3-2.

d) De geboorte van het modejournaal

Niettegenstaande Frankrijk sedert 1600 steeds toonaangevend in de mode is geweest, staken de Engelsen de Fransen de loef af met het laten verschijnen van het eerste werkelijke modeblad "Ladies Journal" (Londen, 1733). Frankrijk volgde dit voorbeeld pas op in 1758 met "Courier de la Nouveauté" (26).

M. Lachatre (27) vermeldt onder het trefwoord "mode" de modejournaals. We citeren :

"C'est un grammairien, un homme grave et érudit, La Mésangère, qui créa cette chose légère et réputée futile qu'on nomme un journal de modes. La vogue couronna l'entreprise, et le 'Journal des Modes et des Dames', premier de ce nom, regna sans concurrence pendant plus de vingt ans sur la mer orageuse du caprice. Depuis, il en a paru environ six cents".

Volgens Cl. Augé (28) was Pierre Lamésangère (1761-1831) een priester-schrijver,

(25) M. HILLIER, o.c., afb. 48 p. 46.

(26) E. GARNIER, o.c., p. 230.

(27) M. LACHATRE, Nouveau Dictionnaire Universel, Paris s.d.

(28) Cl. AUGÉ, o.c.

die de directie van "Journal des Dames et des Modes" overnam, wat hem een groot fortuin opbracht, dat hij besteedde aan liefdadigheidswerken. Deze Lamésangère kan misschien een nieuwe impuls aan het modeblad gegeven hebben, de uitvinder was hij echter niet.

Het groeiend succes van het modetijdschrift betekende voorsnog geen dreigend gevaar voor de modepop en -prent : pas in de eerste helft van de 19de eeuw zouden deze wegens te sterke concurrentie het onderspit moeten delven.

Vanaf 1778 gaan zelfs twee boekhandelaars, Esnault en Rapilly, platen met kapsels verspreiden (29). Later voegden ze er een volledig kostuum aan toe, mooi getekend en gegraveerd, dikwijls met de hand gekleurd, en voorzien van een legende. Zo zijn de 192 eerste platen van deze "Galerie de Modes et Costumes françois" gecommeterieerd. Het uitgeven van deze gravures nam een einde in 1790. Zeer bekend is ook de gravurenverzameling "Le Monument du Costume" met als doel de mode van Frankrijk tot over de grenzen voor te stellen om er dan te kunnen leveren. Deze verzameling bevat echter geen modefiguren maar genretaferefen die verschillende episodes uit het dagelijks leven van de "haute bourgeoisie" illustreren. Ze bestaat uit drie reeksen van 12 gravures. De eerste reeks werd gegraveerd naar tekeningen van Charles D.J. Eisen (1720-1778), Frans graveur, schilder en koninklijk tekenaar; de twee volgende naar Jean-Michel Moreau, genoemd le Jeune (1741-1814), Frans graveur en tekenaar van het Koninklijk Kabinet. De gravures zijn voorzien van een "commentaire moral" door Nicolas Restif (genoemd Restif de la Bretonne), Frans schrijver (1734-1806). Deze gravures kwamen het eerst in rivaliteit met de modepop, daar deze aan de hand van facsimilés in grotere massa konden worden verspreid en tevens binnen het budget van een ruimer publiek lagen.

IV. DE 19DE EEUW EN DE EXPLOESIE VAN DE MODERECLAME

Aangekomen in de eerste helft der 19de eeuw, constateren we dat er nu verschillende middelen tot ontwikkeling gekomen zijn om de nieuwste moderecreaties te lanceren, zelfs tot over de grenzen. We herinneren er nog even aan dat de driedimensionale pop nog steeds successen boekte, zij het dan dat ze enkel bestemd was voor de dames met een goedgevulde beurs. Daarnaast krijgt de papieren aankleedpop vaste voet, zowel bij de modeontwerpers, modehuizen en couturiers, als bij de modebewuste dames. De modegravures hadden geleid tot de geboorte van het modetijdschrift, dat zich nu stilaan elke burger kon veroorloven. In het midden van deze eeuw brak de naaimachine commercieel door, waardoor men nu zelf zijn kleding kon naaien op een vlugge en goedkope manier. In 1871 leverde "Modes Parisiennes" voor het eerst patronen bij zijn voorgestelde modellen (30). Oorspronkelijk waren dit slechts schematische plannen.

Niettegenstaande de grote oplagen en de ruime keuze in de modetijdschriften, publiceerden G. Charpentier en E. Fasquelle "Un Siècle de Modes Féminines 1794-1894. Quatre cents toilettes reproduites en couleurs, d'après des documents authentiques" (Paris 1894). In het voorwoord van de uitgevers lezen we dat tot dan toe werken over mode verschenen in luxe-edities aan zeer hoge prijzen. Zij trachten aan de hand van gereproduceerde aquarellen de mode van 1794 tot 1894 te illustreren en grijpen hiervoor terug naar de gangbare modebladen.

(29) M. CONTINI, o.c., pp. 205-208.

(30) M. CONTINI, o.c., p. 256.

In de tweede helft der 19de eeuw komt een markante nieuwkomer het rijtje der "modeboden" aanvullen. Onder de succesvolle modeontwerpers uit die periode springt Charles Frederik Worth, een Engelsman te Parijs, vooral in het oog. In 1860 werd hij opgemerkt door keizerin Eugénie. Alras telde hij niet minder dan negen koninginnen onder zijn cliënteel (31)! Bij één van zijn modeshows zou voor het eerst in de geschiedenis een levende mannequin opgetreden zijn. Worths echtgenote zelf showde nadien dikwijls modellen van haar echtgenoot. Worth gebruikte ook papieren poppen om zijn creaties te tonen (32).

Dank zij nieuwe druktechnieken, in het bijzonder de lithografie (door Senefelder uitgevonden in 1796) - een ideaal technisch procédé voor reclamegrafiek - en dank zij de industriële revolutie die o.m. leidde tot het ontstaan van het merkartikel (1875), kan men vanaf de tweede helft der 19de eeuw een explosie op gebied van modeverspreiding onder alle bevolkingslagen constateren. Het showen van de mode wordt nu verweven met modereclame. Het modeblad wordt doordrongen van reclames voor bepaalde merken, couturiers, modehuizen en produkten die aan de mode en de damesopschik verwant zijn.

Het merendeel van de modetijdschriften en lithografieën uit deze tijdschriften, bewaard in de verzamelingen van het Museum voor Volkskunde en van de bibliotheek van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen te Gent, dateren uit deze periode. We citeren hier enkele tijdschriften, in chronologische volgorde naar de eerste jaargang :

"Journal des Demoiselles" (Brussel, 1832)

"Journal des Dames et des Demoiselles" (Parijs-Brussel 1833)

"L'Echo du Moniteur de la Mode. Journal du Grand Monde" (Parijs 1843)

"Le Mode Illustré" (Parijs 1859)

"Journal de Dames et des Demoiselles et Brodeuse illustrée réunis. Guide complet de tous les Travaux de Dames" (Parijs 1860)

"La Saison, Journal Illustré des Dames", gedrukt te Brussel door Ad. Mertens, eerste jaargang 1867. Dit tijdschrift verscheen maar liefst in 13 talen.

"Revue de la Mode. Gazette de la Famille. Paraissant le 1er de chaque mois. Publiée par Monsieur Ad. Ledant & cie, Tailleurs, Professeurs de Coupe, propriétaires des grands magasins "A la Belle Jardinière", 3, Marché aux Grains, 3, Gand", gedrukt door I.-S. Van Doosselaere te Gent. De eerste jaargang dateert uit 1877. Het blad werd, behalve in België, ook in Italië, Zwitserland, Nederland en Frankrijk verspreid.

"Het Toilet. Dames Mode Journaal voor Nederland" (Schiedam, (1875). "Jaarlijks verschijnen 24 nrs. met 24 knippatronen. Naar keuze zijn er ook 12 gekleurde modeplaten verkrijgbaar".

"La Mode Nationale" (Parijs, 1885)

"La Vraie Mode" (Parijs 1897)

"De Koningin der Modebladen" (Brussel 1908). Was toen het enig Nederlandstalig modeblad in België, gevolgd door de Franstalige versie "La Reine de la Mode" in 1909.

V. TWINTIGSTE EEUWSE COMMERCIELE DERIVATEN VAN DE EENS AMBACHTELIJKE EN ARTISTIEKE "MODESHOWERS"

Vandaag blijven in de modelancering en -publiciteit nog steeds reminiscenties aan de vroegere mode-illustratie over. De mode wordt nog steeds geshowd met leven-

(31) L. KYBALOVA e.a., o.c., pp. 22-25.

(32) K. MORRISON McCLINTON, o.c., p. 325.

AVEC PATRONS.

LA SAISON

JOURNAL ILLUSTRÉ DES DAMES.

N° 18. Paraissant le 1er et le 16 de chaque mois. — 16 Septembre 1893. — Publiée en treize langues différentes. XXVIe Année.

EDITION ORDINAIRE: 24 Numéros par an avec 250 gravures autres, 14 planches contenant 250 patrons, 50 gravures de modes et 250 Dessins de broderie, 32 Panoramas colorés des Modes.

Un an 6 fr. — Six mois 3 fr. 50 cent. — Trois mois 2 fr. 10 cent.
EDITION DE LUXE: Avec les mêmes éléments que l'édition ordinaire, plus trente-six Gravures coloriées par an. Un an 12 fr. — Six mois 8 fr. — Trois mois 4 fr.

On s'abonne chez
J. Lebeque et Cie, Office de Publicité,
46, rue de la Madeleine, à Bruxelles.
Ecrire français.
Adresser toutes les lettres concernant la rédaction à M. Cornelis Lebeque, 55, rue de Lille, à Paris.

A NOS ABONNÉES. Tout abonnement est payable d'avance et doit finir à l'une des dates suivantes: 31 mars, 30 juin, 30 septembre ou 31 décembre. Il n'est pas donné suite aux demandes d'abonnement de moins de 3 mois.

Tout réclamation, renouvellement d'abonnement ou avis de changement d'adresse, doit mentionner le n° de la bande du journal.

COURRIER DE LA MODE.

La question qui préoccupe les Parisiennes est celle de la coiffure. On, en ce moment il y a grande indécision, car il s'agit de savoir si on doit décidément se coiffer en bandeaux à 4 carnes droites. On ne peut dire que la mode semble pencher plutôt une coiffure qu'une autre et si vraiment il y a une mode, elle se montre favorable à la préférence aux ondulations et aux cheveux rejetés en arrière et découvert au front.

Quelques brèves frisettes servent à cacher les fronts un peu hauts ou à reculer les cheveux mal plaqués. Seules les periwanes, dont la tête bien faite ne laisse rien à désirer et pour tout: les sept points de la beauté, comme on disait au Charles X, surmontent les petites frisettes et portent au front les cheveux relevés et le front découvert. Nous n'avons pas parlé de cette question importante de la coiffure, au moment, si nous n'avions remarqué une tendance à marquer vers un retour aux bandeaux qu'un appel: à la coiffure, au temps de nos aïeux. Beaucoup de très jeunes femmes portent des bandeaux de ce genre. Ce ne sont pas des bandeaux plats et lisses, ils ne sont pas ondulés non plus, ils sont plutôt ondulés, soit, par une ondulation, ne devant pas être appréciable au par des regards passagers. Les cheveux restent derrière très légers et très doux. Cette coiffure en bandeaux découvre à peu près le front de la fille et il faut convenir qu'elle est délicieusement à certains visages fins, à la peau soignée et peu colorée. Il est à remarquer que ces bandeaux sont mieux sur des visages qui ont des cheveux fins, les cheveux fins rendant la figure plus belle et plus agréable. De plus, les cheveux sont devant très brillants et lisses, tandis que les bandeaux sont légers et légers. Il est de prévoir un coiffeur pour arranger les cheveux de cette manière.

Il suffit de rejeter les cheveux en arrière, avec ou sans que cela soit d'importance, la raie se formant seule. On les coupe en bandeaux, les ramenant légèrement sur les tempes et on les attache, sans serrer, soit avec une ceinture dans la nuque, soit avec une écharpe d'étoffe. On les laisse ainsi bas que possible, puis on formera un mouchoir enroulé, une torsade ou une sorte de tait plus ou moins large, selon le goût. Cependant ce genre de coiffure exige quelque les cheveux bas dans le cou. Comme on le voit il est facile de se coiffer ainsi, sans peine et sans frais. La coiffure ayant toujours une grande influence sur les formes de visage, nous nous proposons cet hiver en présence de plusieurs nouveautés, parmi lesquelles on choisira ce qui ira le mieux. On prépare déjà les modèles d'hiver pour Paris et nous avons vu de bien jolis chapeaux à petit front et large bord relevé en arrière, qui se portent avec la coiffure ordinaire plus haut. Comme les cheveux, cette forme de chapeaux encadre le visage, tout en le découvrant à carter tout à fait le derrière de la tête. On verra le couleur, avec bord de plumes d'autruche, plumes en aigle plumeur, tois à deux plumes aux extrémités de boutons ornés. — Comme toujours d'automne, transition entre la pluie et le soleil, les formes de toques sont, comme tous les ans du reste, en grande faveur. Les plus simples sont toujours les plus élégantes. Le chapeau de la très jeune fille, particulièrement en casquette et aux jeunes filles, n'est plus qu'une coiffe simple et facile. L'une de nos modes nouvelles vient d'innover en matière d'une grande fantaisie, bien adaptée pour les jeunes filles. C'est un feutre simple noir, à fond assez haut et arrondi, avec une entrée de tête assez large et profonde, pour qu'il tienne sur la tête sans épingle ni élastique. L'ornement est peu compliqué, se composant d'un tour de ruban de soie ou de tulle, simple, bleu, blanc et vert, etc. Cette toquette retourne le front et vient relever le bord lorsqu'on se penche, mais on peut se tenir à la hauteur. Sur le bord relevé, au lieu de ruban semblable à la torsade, retenu en place par une bande étroite en soie ou tulle. Quelques petites boucles de gaze sont attachées aux tempes et volent.

Vous avez promis de nous occuper une fois encore, avant l'hiver, de quelques détails d'ameublement. La place nous

manque dans ce Courrier et nous donnerons quelques renseignements très prochainement. Ce qui vient de paraître. Cependant, fidèles à notre promesse, nous signalons une jolie mode qui consiste à plier de chaque côté des grandes plaques d'apurement, surtout de celles qui descendent jusqu'à terre, de longs lambours avec trous formant jar-

nières. Dans chaque trou un diaphane, dont de la terre, des plantes vertes, plantes grasses et plantes d'intérieur, qui se reflètent dans la glace, ont un effet printanier des plus agréables à voir. C'est avec ces petites choses qu'on donne à un intérieur cet aspect gai et riant qui s'entend ceux qui l'habitent. *Blanche de Gréy.*

1. Costume avec épaulettes. Vue du devant. — 2. Patron pour l'épaulette. N° 111, pour le corsage; N° 1 du Sup. d'ajouté; pour la jupe: N° 3 du Sup. du 16 Août.
2. Costume avec garniture de feutre. Patron pour le corsage et la jupe: N° 5 du Sup. du 16 Août.

Afb. 7 : Titelblad van het Modetijdschrift LA SAISON.
(Bibl. Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen. TS 169.)

*Afb. 8 :
Etalagepop van modiste in papier
mâché.
(Museum voor Volkskunde, Gent).*

de mannequins (met beroepsopleiding) en aan huis besteld via de modebladen. De luxueuze modepop heeft nu haar plaats ingeruimd voor de etalagepop (afb. 8), die de belangstellende en de koper naar zich toe lokt, en vandaar een groter publiek bereikt. Ze is nog wel blijven voortleven - zij het dan met minder pralerige allures - in de folkloristische popjes in nationale klederdracht, reeds een gretig verzamelobject rond de eeuwwisseling. Terwijl de knippop volledig naar het domein van het kinderspeelgoed verhuisde, herinneren de geborduurde en met textiel beklede prentkaarten met figuren in streekklederdracht ons nog steeds aan dito gravures uit de 18de eeuw. Het beproeven van modellen op papieren poppen leefde nog wel even voort in de eerste helft van onze eeuw op scholen voor onderwijs in snit en naad (33). Ter illustratie van de mode, om handvaardigheid aan te leren, modellen te ontwerpen enz., werden dergelijke modefiguren uit modebladen geknipt en nadien aangekleed. De modeëtalage van Mevrouw Gelaude (afb. 1) geeft ons daar nog een tastbaar voorbeeld van. Zij bracht dit schoolse gebruik later in praktijk met het doel een blikvanger te vervaardigen voor de etalage van haar modewinkel te Oostende.

VI. BESLUIT

Het Museum voor Volkskunde en de bibliotheek van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen bezitten in hun verzamelingen bijna elke schakel uit de voorgeschiedenis van de hedendaagse mode-publiciteit. Hierdoor zijn we niet alleen rijk gedocumenteerd over kostuumgeschiedenis, maar waren we eveneens in de mogelijkheid hier deze beknopte historische schets van de modeverspreiding te brengen en ze te illustreren aan de hand van objecten uit voornoemde verzamelingen.

Met dit artikel hebben wij een thema behandeld dat nog nooit voordien grondig werd bestudeerd. Onze bedoeling lag er oorspronkelijk in een aantal museumobjecten naar de lezer toe te brengen, begeleid door een didactische nota. Hoe verder we op het onderwerp ingingen, hoe meer we vaststelden dat op dit terrein nog verre van alles gezegd is. Onze studie bestaat nu grotendeels uit compilatiewerk. Het onderwerp werd steeds terloops aangesneden, zodat we vertrokken met een aantal uiteenlopende, dikwijls summiere gegevens, waarin we toch een draad wisten te vinden. Moge dit artikel een leidraad worden voor eventuele diepgaander studie en tevens een openbaring voor ongewijden.

Yolande HOLLEBOSCH-VAN RECK

(33) Mededeling door de Heer L. Hoste, waarvoor onze oprechte dank.

NOTITIEBOEK VAN VROEDVROUW

midden 19^e eeuw - Bijloke Gent

De kennis van het volk steunt op geschreven en mondelinge bronnen. Beide hebben hun eigen aard en waarde. Studie op basis van zegspersonen vergt bijzondere aandacht, daar de kennis van de zegspersoon en van de behandelde stof enigszins vereist is, en de vraag en het vraagstuk van de bevoegdheid en betrouwbaarheid zich ernstig stelt. Een geschreven bron treedt aan met een heel ander karakter. Je kan die rustig onderzoeken, meten en vergelijken met gelijkaardige en gelijkwaardige publikaties. Aldus leest u uittreksels en vergelijkingspunten, van twee handschriften in mijn bezit, in verband met de nota's van twee vroedvrouwen.

In Biekorf publiceerde A. Hoste (1) een bijdrage over een dagboek van een vroedvrouw uit Wulveringem dat hij had ontdekt bij dokter J. Fr. Maeyaert, Veurne. Het schrift dateert van 1773 tot 1780.

In mijn bezit berusten twee handschriften van een heel andere aard. Het gaat om notities bij de lessen van de vroedvrouwenopleiding te Gent, waaruit wij excerpten in verband met de volksgeneeskunde willen toelichten. Beide schriften 15 x 20 cm tellen elk een negentigtal bladen, recto verso beschreven en gepagineerd. In sierlijke kalligrafie is het taalgebruik een dialect. De opstellers blijken twee gezusters te zijn, afkomstig uit Sleidinge. Het titelblad van het oudste schrift geeft aan : *Dezen Boek behoort toe aen Theresia Veys geboortig van Sleydinge en woonachtig in de Materniteit tot Gend N° 2 byloke veld 1850 - 1851*, in het tweede schrift : *Ce livre Appartien A Moi Amelie Veys Demeurand à Gand dans la Maternité 1851 - 1853*.

De boekjes bevatten in het geheel 165 genummerde notities.

Beide boekjes zijn in de vorm van vraag en antwoord opgesteld. Het slot handelt over geleverde prestaties. De schriften bieden een beeld van de vroedvrouwopleiding te Gent, met heel wat volkscundige elementen. Wegens de overeenkomst tussen beide teksten, exciperen we aan de hand van de tekst van Theresia Veys, wat voor de volkscunde het nuttigst blijkt.

Ze steekt van wal met een uiteenzetting over de anatomie van het vrouwenbekken, met als vervolg de beschrijving van de baarmoeder en de in- en uitwendige geslachtsorganen van de vrouw. Vanaf bladzijde 24 volgen verloskundige vragen en antwoorden waar wij bij de vraag "**Wat verstaet gy door de werkeloosheid van de baarmoeder**" over de toepassing van het aderlaten lezen. (Blz. 52) **Werkeloosheid** bedoelt het niet optreden van barensweeën. De vraag hoe men een ontsteking kan erkennen, behandelt ook het gebruik van kruiden en het zetten van bloedzuigers.

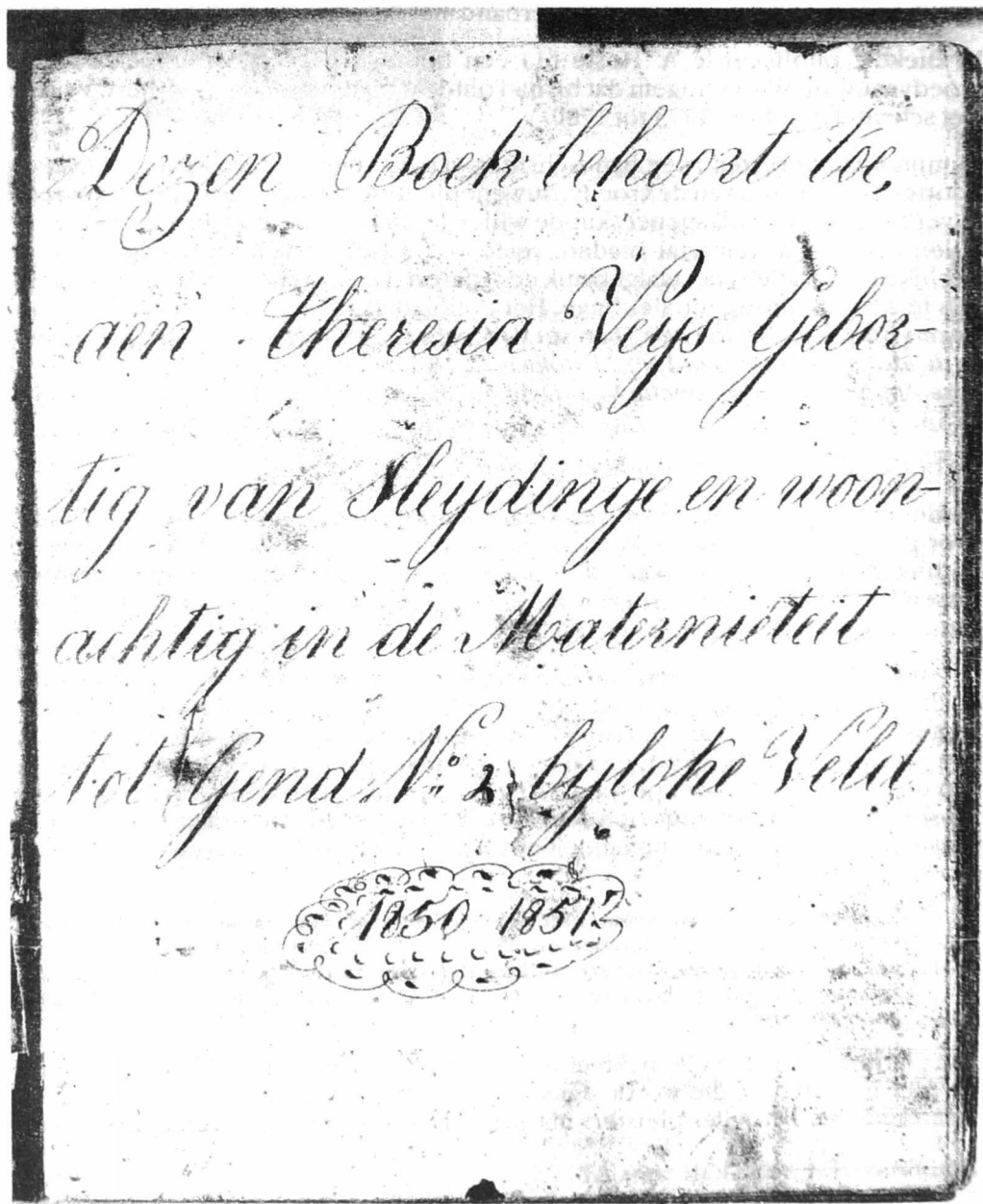
"... men zal de vrouw lavementen geven en verzagende dranken doen drinken van vlierbloemen Camille bloemen en Calissehaut om de vrouw te doen zweeten en een aderlating geven in de arm volgens den stand van het persoon en men zal lakens zetten op den onderbuik van 25 tot 30 en dan latiplaumin leggen waar de lakens gebeten hebben..."

Met "latiplaumin" is wellicht kleefpleister van loodoxyde bedoeld en wellicht niet de pleister van hars die wordt afgescheiden door de haren van de Cistussoorten waarmee men vroeger pleisters maakte om op onrijpe zweren te leggen. Na een

1) A. HOSTE : *Dagboek van een vroedvrouw uit Wulveringem*. Biekorf, Brugge, 1967. Nr. 5-6, 155-158.

behandeling met zulk groot aantal bloedzuigers zal wel een bloedstelpend verband nodig zijn geweest. Verschillende malen vinden wij de toepassing van het aderlaten en het zetten van bloedzuigers.

Vanaf bladzijde 66 worden de techniek van de verlossing en de mogelijke verwickelingen ingevolge het vernauwde bekken behandeld. In het relaas over Van De Keyzerlyke Snede handelt de eerste vraag over wat men bij de hand moet hebben om de ingreep te verrichten en waaruit wij leren hoe onverantwoord destijds deze ingreep werd uitgevoerd. Men kan zich zonder moeite indenken hoe zwangere

Titelblad van het eerste handschrift van Theresia Veys.

vrouwen, fysisch ondermijnd, bij een dergelijke ingreep de dood tegemoet traden. Over de dodelijke afloop bij deze operatie vinden wij gegevens in het notitieboekje van omstreeks 1831 van vroedvrouw Marie-Cornelia Audenaert met de vaststelling dat 99 op 100 vrouwen die een keizersnede ondergingen, de dood vonden. (2)

Als illustratie een deel uit het notitieboekje van Theresia Veys :

"Ik zal mij voorzien van lijwaet in pulens te maken dobbel gevouwen de lengte van de sné, dan nog 2 ook dobbel gevaegen die nog grooter zijn voor langs wederzeyde te leggen ook twee kleyne kuskens om den buck te ondersteunen terwyl de sné gedaen woord om langs beyde kanten te leggen ook plakplaesters als ik hebben : te weten lange reepen : die komen van aen den eenen kant, om den buyk tot aen den anderen kant, om den buyk te sluyten. Ook moet gy hebben wit van eyeren gkluys met francken op die lange schroo : die op den buyk moet geleyd woorden. Ook moet gy waerm en koud water hebben en rikkende en prikkelende dingen eene spontie om het bloed weg te doppen : alsook vier krome naelden gedraeyd : op ider eynde van den daeys eene naelde om den buyk toe te naeyen die al moet in gereedheyd zijn : eerst zal men pisblaes en endeldarm ledig maken en als het noodzakelijk de vrouw hare heylige regten doen geven dan zullen wy de vrouw plaetsen op een tafel of bedde met eene planck onder haer als ook twee schroon om haer niet te moeten opheffen als men den buyk gaet toesluyten."

Er ontbreken notities over de reinheid van het materiaal en het gevaar voor infectie wegens gebrek aan steriliteit. Bij het sluiten van de buik is er sprake dat de lange schroon en de francken worden gedoopt in het wit van eieren voor men deze op de wonde legt; wat die "francken" daarmee te maken hebben, is ons een raadsel. Dat vroedvrouwen te lande zich tot dergelijke ingreep leenden, staat in een getuigenis van Pol Stockman, ter gelegenheid van een hulde aan vroedvrouw Augusta De Schampelaere te Munte in 1923. (3)

Theresia Veys noteert dat, in geval van bekkenvernaauwing, en dit naar gelang de graad, besloten wordt tot de keizersnede of het aanleggen van de tang; over de symphyseotomie [doorsnijden van schaambeenvereniging] geen woord in het schrift. Wanneer het bekken vernauwd is op een duim en half, antwoordt Veys : **Ik zal thans altijd de keizerlijke snede doen tenzij levend of dood.**

Dat de aderlating in 1850 nog niet in onbruik was, staat uitvoerig op bladzijde 104, in een toepassing bij zwangere vrouwen in geval van bloedrijkheid en bij ontsteking :

"In welk geval zult gy de lating geven? De lating die ik zal geven in den arm, in het hoofd in den hals en in de voet of in de hand in hoofd of in den hals en wordt den ader niet veel geopend als het allergrootste gevaer op de andere plaetsen in alle gevallen als het noodzakelyk is maer by zwangere vrouwen zak il nooit in den voet laten."

Gegevens over de hoeveelheid te laten bloed en de duur :

"Deze bestaen in eene kleine hoeveelheid van 7 tot 8 oncen en de middelbare van 11 tot 12 oncen en de allergrootste van 16 tot 20 oncen de aderlating die van 8 a 9 minuten gedaen is zal de beste werking zijn."

Dr. A. Van Den Bon schrijft in 1974 dat in Sint-Jans-Hospitaal te Brugge, bij het begin van zijn praktijk vijftig jaar geleden, er nog aan aderlating werd gedaan. (4)

-
- 2) A.G. HOMBLÉ : *Geschied- en Verloskundige Excerpten omtrent het Vroemoersamt. De Brabantse Folklore*, Brussel 1977. Nr. 214, 280.
 - 3) A.G. HOMBLÉ : *Dorpsvroedvrouw gehuldigd te Munte. Oostvlaamse Zanten*, Gent, 53 (1978) 71.
 - 4) Dr. A. VAN DEN BON : *Het achthonderd jaar oude Sint-Janshospitaal van de stad Brugge*. Brugge, 1974, 413.

Van bladzijde 105 tot 115 verstrekt Theresia Veys notities over de verschillende liggingen van het kind in de baarmoeder, hoe men die ligging kan wijzigen, en wordt het aanleggen van de verlostang beschreven. Vervolgens lezen wij : **"het geen zij aen de leerlingen gevraagd hebben van het jaer 1850. Nimegeerts."** Nimegeerts vermoedelijk een leermeester(es). Het gaat er om een lange lijst van vragen en beknopte antwoorden, voor de onderwezen stof. Een vraag die wij graag toelichten : *Wat zult gij doen met de moederkoek naer de verlossing?* met antwoord *aen de kragten van de natur overlaten met een weinig te trekken aen den streng als hij alzo niet en volgt dan zal ik vryvingen doen op den bodem van de baer moeder en als hij alzo niet en volgt dan zal ik nog wat wagten, hoe lang zult gij wagten ten langsten eene halfuur.*

Over die nageboorte is in volksgeneeskunde heel wat te doen. Wij lezen in *Het Kleyne Vroetwyfs-boeck* dat, wanneer de nageboorte door trekken of wrijvingen en medicatie niet wil komen, het volgende :

"Ende of secundina of nageboorte met alle die voorseyde manieren oft dinghen niet uyt-gaen en wilde / soo en sal men daer voor niet meer sorgen / noch oock eenigen anderen arbeydt daerom doen / want binnen korten dagen bloeyet uyt / ende gaet wech gelyck eenig vleesch-sop." (5)

Het trekken aan de navelstreng om de nageboorte uit te halen, veroorzaakte menigmaal noodlottige gevolgen en ernstige bloedingen. De Machelse verloskundige Roselt was niet weinig mals voor de vroedvrouwen die haastig te werk gingen. Een citaat : (6)

"...daer door de al te groote verhaestinge met het uythaelen der nageboorte te gelijk de Baer moeder overgesloofd en omgekeerd, door haeren mond butten de teeldeelen getrokken en van de Vroet-Vrouwen voor kinderhoofden gehouden wierden,..."

Inzake het culinaire noteert Veys dat men de moeder na de verlossing onmiddellijk voedsel moet geven : *gy zult de vrouw zeker laten eten dat zy wilt het is een rijk mensch en indien gy haer goest niet wilt laten doen gy zult haer niet meer moeten verlossen.* Uit dit citaat blijkt dat de vroedvrouw de betere maatschappelijke stand terwille moet zijn, niettegenstaande het ontstekingsgevaar bij overdaad aan spijs en drank : *het zou kunnen zijn door de overmaet in spijs en drank.*

De fysische gesteltenis van de vrouw was afhankelijk van de gevolgde voedingswijze vertolkt de opvatting over de relatie voeding-ziekte, naar de regels van de humoraalpatologie. In de humoraalpatologie kan ziekte (dyscrasie) drie soorten oorzaken hebben, in de eerste plaats is de oorzaak afhankelijk van de wil van de mens : zijn levensgewoonte en zijn voeding. De twee andere oorzaken zijn deze onafhankelijk van zijn wil. Deze stelling is steeds in de volksgeneeskunde nog vast te stellen.

Het handschrift van vroedvrouw Veys heeft heel wat pre- en postnatale verwickelingen opgetekend en hoe men die moet verhelpen; vervolgens notities over de

5) HET KLEYN VROETWYFS-BOECK. ofte vermeerderden Roosengaert,... Tot AmSterdam By Michel de Groot, Boeck-Verkoper op de Nieuwendyck tusschen de Haarlemmer-Sluisen. 1680. blz. 20

(rectozijde alleen gepagineerd. Eigen verzameling)

6) Anthonius, Joannes RECHBERGER : **Bekendmaeking van eenen bizonderen Hefboom, en des zelfs aenlegging.**... Uyt het Hoogduytch in het Nederduytch vertaeld... en uitgegeven door J.A. ROSELT. Tot Gend by de Gebroeders Gimbley. XVIII+59 p. s.d. (Eks. in de Bibliotheek v/d Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Gent, nr. 7720)

ingewanden van de buikholte met een zevenentwintigtal kleine remedies die wij overnemen en toelichten :

1^c Remedie

"Als een kind van den spannaert heeft dat zal ik doen sneyden van den doctor want het zoud konen bloed verliezen en de Dood veroorzaeken."

Spannaert = vastzitten van het tongetje. Volgens Lammert werd het bij plaatselijke verordeningen verboden aan vroedvrouwen het frenulum (tongriempje) met de vingernagel door te snijden. (7) Bij Blankaert in het hoofdstuk "Van de Tong-Riem, dikwijls Span Ader gesezt," "...De Bakers, Minnes en Moeders zijn anders dikmaals in de weer om het met de nagels door te breken; of si snyden het door met een scherp gemaakte Penning, doch dit is goed als het wel gelukt : Daarom is het best, om seker te gaan, een chirurgyn te ontbieden." (8)

De Boerendokter verklaart hoe men kan nagaan of het kind aan de tongriem lijdt "bet is voldoende van de vinger in den mond van het kind te steken, om te weten wat er van is. Indien het kind goed den vinger grijpt en tracht te zuigen, dan is het dat het de spanader niet heeft, en is er niets te doen. In tegengesteld geval blijkt het tongriempje te kort en moet de vroedvrouw het snijden. (9) Van Dale's Groot Woordenboek verklaart het gezegd : *Van de spanaard gesneden zijn* = iemand die goed kan praten.

2^c Remedie

"wanneer de vrouw naer de verlossing niet vloeyde en dat zy klaegt van pyn in den buyck men zal waerm doeken leggen of Cataplasem van Lijnzemeel of lakens zetten een stuk of 12 a 15."

Volgens een oude gedachtegang was infectie in het kraambed gevolg van een niet voldoende bloedvloeiing. Een flink bloedverlies na de bevalling werd beschouwd als de natuurlijke wijze waarop het lichaam gezuiverd werd van ziekmakende stoffen. Over het gebruik van bloedzuigers verwijzen wij naar twee publikaties. (10)

3^c Remedie

"Voor vrouwen die hulder zog niet kwyt geraken zal men nemen 3 pinten zoete melk en 2 teenelepels lynzaetolie en dat te samen koken op 1 pint en dat de vrouw doen drinken. Voor vrouwen die het zog bitter hebben zal men koken zoete melk met anysout de vrouw laten drinken."

Vandenbussche deelt mede dat verse olie uit het zaad van lijnzaad geperst afdrijvend en verzachtend werkt. "Anysout" moet zijn Anijszaad, Plinius beschouwt dit zaad als zweetbevorderend. (11)

-
- 7) Dr. G. LAMMERT : *Volksgedezyn und medizynischer Aberglauben in Bayern*. Würzburg, 1869, 165.
 - 8) Steph. BLANKAERT : *Verhandelinghe van de opvoedinge en ziekten der kinderen*. 't Amsterdam, 1684, 56-57.
 - 9) Charles MOREAU : *De Boerendokter*. Gent, C. Vet. s.d., 141.
 - 10) CARRERE : *Handboek voor den dienst der zieke*. Uit het Frans vertaald door P.E. WAUTERS. Tot Gend, by Charles de Goesin-Disbecq, in de Majorlynstraete n° 5, 1807, 113.
A.G. HOMBLÉ : *De Echel of Bloedzuiger in de Volksgeneeskunde*. Oostvl. Zanten. LV Nr. 1. Gent 1980.
 - 11) L. VANDENBUSSCHE : *Onze Volkstaal voor Kruiden en Artsenyen*. Menen, 1955. Nr. 1938

4e Remedie

"Als een kind geboren woord met eenen hazemond daer is niet aen te doen vooralleer het 7 jaer is : het zou konen zijn dat er geen verhemelsch aen den mond is. dan zullen wy om eenen ervaren heelmeeester gaen."

Volgens Grabner krijgt het kind een hazemond wanneer de vrouw gedurende haar zwangerschap van een haas schrikt. Bij de primitieve volkeren wordt iemand met een hazemond aangezien als iemand die met toverij omgaat. (12)

5^e Remedie

"Voor vrouwen die buyten den Staed van zwangerheyd en gedeurende de zwangerheyd aen peyn in het hoofd of in de zeyde aengedaen is, en dat den adem daerin vermaekt zal men de vrouw eene lating geven wij zullen opina geven voor vrouwen die narween hebben als de vrouw geene korzen heeft en niet klagt van pyn in het hoofd."

De aderlating wordt hier toegepast op basis van de theorie over de lichaamsvochten, n.l. de ophoping van bloed, gal, zwarte gal en slijm. Opina = hier wordt wellicht een middel bedoeld op basis van opium.

6^e Remedie

"Als wanneer den affelstreng afgerukt is tot aen den affel van de vrucht, ik zal er seffens mynen duym op leggen. dan zal ik er tafta opleggen om het bloed te stelpen, of kopegespien ook mag men den naffel toebranden en dan eene Compressche opleggen dan eene buykschroo en matig spannen."

Bloedende wonden werden met een spinneweb bedekt om het bloeden te stelpen. In het volksgeloof heerst de mening dat de draden van het spinneweb het sluiten van de wonde bevorderen. Spinneweb als hemostaticum heeft altijd en overal bestaan, cfr. Plinius (XXX-38-158), Celsus (V-2-211), Dioscorides (11-68-172), De Cock (VI blz. 281) en nog vele anderen.

7^e Remedie

"Voor vrouwen die verslappigheyde in de lenden hebben zal men baden van loopende water geven Saelde en Taymoes gekookt en men giet dat in het bad en men doet er de vrouw ingaen."

Saelde (vgl. Itaelde voor Italië) = Oostvlaamse schrijfwijze voor de volksnaam van *Salvia officinalis* (L). Dodoens schrijft : "omdat se uytermaten veel menschen gesont ende welvarende maect". (13)

Thymus serpyllum (L) = O.-L.-Vrouw-bedstro; volgens de legende zou de heilige maagd, vermoeid van een lange bergtocht, zich een bed gevormd hebben met dit kruid; vandaar de volksnaam. De bladeren zijn bij beroerte en lamheid zeer dienstig. (Pharmacop. 1747).

8^e Remedie

als eene vrouw van het schraffeleuze of van de Venusziekte aengedaen is, in de jonge jaeren aen de een geschraffeleuze zullen wij verbieden haer kind zelf te laten zuigen want het kind zou het ook konen krygen.

De volksmens was ervan overtuigd dat het kind bij het zuigen van de moedermelk goede of slechte eigenschappen van de moeder kon overzuigen en dus ook de kwalen waaraan zij leed.

12) Elfrieda GRABNER : Volksmedizin. Darmstadt, 1967, 186.

13) L. VANDENBUSSCHE : o.c. Nr. 2235.

9^e Remedie

"Voor eene vrouw die gescheurde deelen heeft men doet haer wasschen met molebladeren en doet inspeetingen van het zelve en als het daermee niet betert mag men haer nog wasschen met roozewater of zoete melk als wanneer den vrouwvloed geen plaets meer heeft."

Om welke bladeren het juist gaat is niet duidelijk uit te maken. In het Nederlands taalgebied hebben wij verschillende kruiden waaraan het volk de benaming mollekruid geeft; zo te Zaffelare voor de Doornappel (*Datura stramonium* (L)), te Boutersem voor het Kruisblad-wolfsmelk (*Euphorbia lathyris* (L)) en de Wonderboom (*Recinus communis* (L)) krijgt eveneens die naam toebedeeld. (14)

Munting stipt aan : *De Wonderboom ... de groene bladeren op der Vrouwenborsten geleyt, doen bet zog in de zelve vermeerderen : maar in tegendeel, op de schouderen gebonden, 't zelve verminderen. De zelve bladeren gestoten, of 't poeder der gedroogde bladeren met meel van garsternout vermengt, en op de gezwollen borsten gedaan verbeeteren die weer, en brengen ze teregt.* (15) Bij recept 16 zal Veys voor kwade borsten het gebruik van mollebladeren aanbevelen wat met de stelling van Munting overeenstemt.

10^e Remedie

als de vrouw den 3 dag naer de verlossing nog niet terstoelgang geweest heeft zalmen haer lavementen geven van gruyswater ofwel alle 2 uren eenen lepel olie van risinie tot dat zij afgaet en men zal dit erkennen dat de vrouw eenen vuylen mond of maeg heeft dat haere tong in het midden zal belaed zijn op de boorden rood ook dat zij eenen bitteren smaek zal hebben dan mag men de vrouw roodbaerbel of synebladeren geven.

Remedies tegen constipatie zijn er in de volksgeneeskunde bij de vleet, Sennabladeren (*Cassia augustifolia*) behoort tot de reeks officinale purgeermiddelen; de buikzuiverende en samentrekkende eigenschappen herleiden het tot een volksremedie, samen met resinusolie. (16)

11^e Remedie

"als de vrouw te veel naerween heeft zal men Cataplas Semen van lijnzemeel leggen op den onderbuyk ofwel waerme doeken, vryvingen doen op den bodem van de baer moeder en onderslaen om te zien of er geene bloedklonters den moedermond stopen. Men mag ook eenige druppels lodanom geven."

Onderslaen bedoelt langs vaginale weg de baarmoederhals inspekteren. Het cataplasma is een warm papje van lijnzaadmeel (*Lini Seminis pulvis*) tussen doeken aangebracht. Laudanon wordt door Pinkhof beschreven als middel tegen weeënpijn. (17)

12^e Remedie

"Als er brand in den affel van de vrucht is leegt men daer pap van lynzemeel op, vlinderbloemen met zoete melk gekookt of molleblaren tussen 2 doekens het gebeurt wel als den moederkoek ingeplant is op den moedermond dat den moederkoek eerst naer buyten komt en als het hoofd door den moedermond is : zal ik de tang aenleggen als de vrouw te weynig vloed naer de verlossing zal men haer thizainne doen drinken van Camillebloemen, flinderbloemen lindebloemen of Calissenthee."

14) L. VANDENBUSSCHE : o.c. 925-1058 en 2179.

15) Abraham MUNTIG : *Naauwkeurige Beschryving der aardgewassen.* te Leyden by Pieter van de AA. 1696. [Facsimili uitgave *Familia et Patria*, Handzame, 1968] 852.

16) E. GRABNER : o.c. 57, 99, 359.

17) Dr. H. PINKHOF : *Pharmacotherapeutisch Vademecum.* Amsterdam, 1921, 376.

De vlier (*Sambucus nigra*) is een bekend volksgeneesmiddel en bezit veelzijdige hoedanigheden voor toepassing (18). Voor de mollebladeren verwijzen wij naar de opmerkingen bij remedie 9. Camillebloemen = er bestaan verschillende soorten. Het gaat hier wellicht om de Echte Kamille (*Matricaria chamomilla* (L)) waarvan de bloemen de opgestopte maandstonden ontlasten.

13^e Remedie

"Als wanneer eene jonge dogter te veel haere maenstonden heeft zal men haer 14 dagen van te voren eene lating geven en voedsel."

Door het aderlaten wou men het te veel aan phlegma (overtollige lichaamsvochten) helpen afvoeren en dit naar de humoraalpatologische geachtengang. Deze theorie eist de aanpassing van het voedsel aan het type van de persoon.

14e Remedie

"Voor de vrouwen die veel speekselen gedeurende de zwangerheyd men neemt een lepel magnrzen men doet smorgens in den café of in den thé en den dag door daer van drinken."

15e Remedie

"Voor die den witten vloed hebben neemt men bloemen van witte tingels met zoetemelk gekokt en dat drinken."

Witverlies gaat, naar de volksmening, altijd gepaard met bleekzucht, vandaar dat men in sommige streken staalwater te drinken gaf die werd bereid door spijkers op water te zetten. (19)

Voor tingels vinden wij verschillende benamingen. De Witte dovenetel, (*Lamium album* (L)) waarvan Dodoens 1644 zegt: "... dat de witte bloemen van doove netelen den witten vloed der vrouw kunnen op doen houden." (20) De gedachte leeft nog bij de volksmens dat netels veel ijzer bevatten en versterkend zijn.

De Boerendokter geeft als krachtigste middel het dagelijks gebruik van metaalafvijsel. (21)

16^e Remedie

"Voor kwade borsten zal men pap maken van lijnzemeel of van witte brood gekokt met grond van bier of van witten wyn ofwel kleysters van witte leeliën gebraden of gekokt, dat is om spoedig open te breken en als het opengebroken is mag men pap maken van vlinderenblomen en molebladeren met witte brood en zoetmelk en ook mag men in de woonde een bolleken watte met olie in steeken of met pluk of rapen gekokt en als het wel gezuiverd is en geen brand meer in is mag men doeken in rosewater steken en opleggen."

Rosewater verzacht de pijn. Hippocrates wendt rozebladeren aan tegen baarmoederlijden. Yperman noteert het gebruik van rozenolie, gemaakt uit het sap van rozen in olijfolie en gemengd met allerhande fijne bloemen en kruiden, alsook Rosata novella, rozewater met nieuwe rozen bereid. (22)

Er zijn een tiental soorten leliën. Het gaat hier willicht om de Oranjelelie (*Lilium bulbiferum* (L)) vermits Fournier van deze getuigt: *Deze lelie wordt gebruikt in borstaandoeningen*. (23) De ontstekingswerende eigenschappen van de lelie zijn veelvuldig in het volksgeneeskundig gebruik. Deze bloem komt volgens humo-

18) A.G. HOMBLÉ : *De Vlier in de Volkskunde*. Brabantse Folklore. Brussel 1980. Nr. 226.

19) C. BAKKER : *Volksgeneeskunde in Waterland*. Amsterdam, 1928, 321.

20) L. VANDENBUSSCHE : o.c. Nr. 1423.

21) C. MOREAU : o.c. 259.

22) Dr. L. ELAUT : *De Medicine van Johan Yperman*. Gent, 1972, 147.

23) L. VANDENBUSSCHE : o.c. Nr. 1509.

raalpatologische begrippen in aanmerking. Haar colloïdwerking verzacht de pijn en werkt beschuttend.

Paulus van Aegina stipt het gebruik van brood aan bij verzwering : *Indien het u mogelijk toeschijnt om het veretteren te verhinderen, moet ge brood in olie en water gekookt opleggen of gerstemeel, dat op dezelfde wijze is toebereid.* (24) Roggebrood met azijn, gekauwde peperkoek of roggebrood met melk wordt aanbevolen bij mastitis (ontsteking der borstklieren). (25)

17e Remedie

als wanneer een kind zijn water niet kan lossen zal men warmdoeken leggen op den onderbuik en als het daermede niet beterd zal men thé van moerbeesbladeren geven ofwel sonderen.

Bij de Witte Moerbes (*Morus Alba* (L)) is de schors van de wortel diuretisch. De moerbeziën worden door Albertus Magnus ook voorgeschreven bij urineretentie en koudepis. In de volksgeneeskunde treffen wij een uitgebreid gama van plantaardige middelen met een diuretische werking.

18^e Remedie

Wanneer een persoon een verkoudheid heeft in het hoofd en daerdoor zyne gehoor verliest. zal men gruys en vlienderblaren koken en op het hoofd leggen en ook insputtingen doen van hetzelfde zoop of met lauwater."

19^e Remedie

Voor de jonge dogters die hunne maendstonden niet hebben of die ze gehad hebben en niet meer wederkrijgen wij zullen haer voetbaden geven afwel geheel baten met asschen en als het daermede niet helpt zal men eene flesche wyn met Camelebloemen geven ende oorzaken tragten te erkennen en die yut den weg ruymen als door Coleeren of bloedrykheid zal men lakens zetten op den onderbuik of haer eene lating geven in den arm of in den voet.

Kamille, eertijds officineel, wordt thans door de geneeskundigen bijna niet meer voorgeschreven, is in de volksgeneeskunde nog in gebruik, b.v.b. bij koliek geeft men er een aftreksel van. De *Matricaria chamomilla* (L) (Echte kamille) en de *Anthemis nobilis* (L) (Roomse kamille) worden beschreven als pisdrijvend en menstruatie bevorderend. (26) De kruiden om bij amenorrhoe en dysmenorrhoe, dat is ontbreken van vloeijing of koliek pijnen bij de maandstonden, de menstruatie op te wekken zijn talrijk in de volksgeneeskunde.

Volgens de sympathieeler hebben medikamenten uitwendig aangelegd, dezelfde werking als bij inwendig gebruik. Het is begrijpelijk dat men bij voetbaden ook stoffen gebruikt die intra oraal worden genomen en hier denken wij aan aarde. Iedere as heeft zijn eigen aard, afhankelijk van de aard van de verbrande stof: as van harde houtsoorten werkt adstingeerend. Paulus van Aegina zegt dat as van eikenhout bloedstelpend is. Hippocrates vermeldt, dat, wanneer een zwangere vrouw lust krijgt om aarde of houtskool te eten en dat doet, het kind, dat zij zal ter wereld brengen, een teken op het hoofd zal krijgen. (27) Colleren = geven van een zachte niet prikkelende colloïd-oplossing.

20^e Remedie

voor kinderen die het mondheuvel hebben zullen wij azijn en zeem koken en daermede wasschen ofwel zeem van rozen met leliebladeren.

24) C. BAKKER : o.c. 500.

25) Alfons DE COCK : *Volksgeneeskunde in Vlaanderen*. Gent, 1891, 251.

26) L. VANDENBUSSCHE : o.c. Nr. 1633

27) C. BAKKER : o.c. 71, 145, 463.

Een gelijkaardige therapie treffen wij ook aan op blz. 43 van *het kleyn Vroetwijfs-boeck*. Celsus zegt hetzelfde : *de mondzweren van het kind zal men reinigen met honing waaraan rozenbladeren of iets anders is toegevoegd.* (28)

21^e Remedie

Voor het bloed te stelpen neemt men een half onze gomarabic en eene half onze Convoliom en dat dooreen gemengeld en daer aenstryken.

Het kleyn Vroetwijfsboeck vermeldt : *Gomme Laudanum ende stroyt die op gloeyende kolen / ende ontvangt den roock van onder opwaerts.* (29)

Convoliom = is een foutieve schrijffout voor Colophonium een spiegelhars of terpentijnhars. Terpentijnhars met olijfolie vermengd bezat verzachtende krachten. Een primitief collodium bestond uit saffraan, meel en eiwit.

22^e Remedie

voor eenen uytterrenden hoest neemt men kalverpooten in 4 pinten zoetmelk en dat te gaer laten koken tot dat het in geley gekokt is en dat in eenen witten steenen pot en waerm water en dan 's morgens en 's avons eenen lepel drinken.

Het gebruik van dieren, dieredelen wordt in de volksgeneeskunde veelvuldig toegepast; deze geneeswijze noemt men organotherapie. In weekbladen treffen wij nog advertenties aan voor hoestwerende slakkensiroop. Dierlijke gelei wordt gewoonlijk gemaakt met de poten en vleugels van gevogelte, geraspte hertshoorn, een kalfsschenkel, schaapspoten, enz. en er wordt ook weleens wat kaneel aan toegevoegd.

23^e Remedie

wij mogen laten in den arm in den ader als wanneer de vrouw klagen van pyn in de zeyde in het hoofd. als de longen gedrukt worden en als de vrouw bloedvluymt dan mogen wij eene lating geven en plasters leggen van taffa.

Het geldt nog steeds de methode uit de Hippokratische tijd die stoelt op de stelling van een te grote toevloed van lichaamsvochten. Het is de bedoeling zo weinig mogelijk bloed te laten vloeien naar het pijnlijke deel waar humeuren zich hebben opgehoopt.

Heinsius geeft voor taffa = gewaste taf als verbandmiddel. (30). In verband daarmee heeft men ook "Tal", het Emplastrum adhaesivum anglicana of Engelse pleister, goudvlies, in het Frans sparadrap de colle de poisson.

24^e Remedie

Om siroop van roobarbel te maken ik zal snyden of kloppen een lepel roobarbel en dat doen koken met een bierglas water en doorgieten en daer suyker candys of meel suyker indoen tot dat het zoet is.

25^e Remedie

Als de vrouw onwelkeurig haere water verliest men zal haer voor raed geven Elastique flesschen te koopen die de gedaente hebben van eene platte soldate flessche en die tusschen haer beenen hangen.

26^e Remedie

voor de laeting te stelpen zullen wij gebruyken baenst, koppegespin, wans en confolium.

28) C. BAKKER : o.c. 142.

29) HET KLEYN VROET-WYFS BOECK : o.c. 55 v°

30) J. HEINSIUS : *Woordenboek der Nederlandsche Taal.* 's Gravenhage, 1934, dl. 16, 728.

Van Andel signaleert het innemen van spinnen of het aanbinden van spinnewebben tegen tussentijdse koortsen. (31) Dioscorides zegt van het spinneweb dat het bloed stelt en de wondoppervlakte voor ontsteking behoedt. Voor confolium zie boven.

27^e Remedie

als de weën ophouden om de baer moeder in werkzaemheyd te brengen neemt men een lepel geschooten koorn gemaelen en dan gekokt, door gegoten en in 3 keeren ingegeven. fin.

Gekiemd koren = moederkoren. bekend abortivum. Bij De Vreeze lezen wij : *Savel doet wel maken Orine ende doet oec vrouwen ebben are purgatie.* (menstruatie). (32) In grote hoeveelheden gebruikt is het giftig.

Om zijn volkskundige waarde hebben wij die remedieteksten in hun gebrekkige taalstijl overgenomen. Toelichtingen en uitleg zijn voorlopig beknopt gehouden en dienen voor verder vergelijk.

Wij laten immers uittreksels van het notitieboekje van vroedvrouw Veys tot slot volgen. Bladzijde 149 bevat de geboorte van een onwettig kind :

Ys geboren den 26 Juny 1851 ten 9 uren des avons Angelina Stas onwettig dogter van Glotilde Stas dienstmeyd oud 22 Jaer gebortig van Opbaeken (Opbrakel?) en woonachtig tot Lapscheure op den kalverenkoer N° 12 dogter van Adolphus Augustinus en van Elodie Spinetrope.

Een overlijdensakte luidt aldus :

Ys overleden den 8 April 1851 ten 3 uren naermiddags Emma dogter van Zoë Spoelvrouse oud 21 Jaer gebortig van Lede en woonagtig tot Ganshoren op de plaets, dogter van Leo en van Maria Moens.

Deze twee akten zijn ofwel voorbeelden van een opstel of echt. De laatste bladzijden van het schrift verstrekken een naamlijst van personen uit het Brusselse waaraan Th. Veys haar diensten als vroedvrouw verleende.

In het schrift akteert zij ook dat op 18 mei 1831 Virginie de Sonville met haar kind naar Sleidinge vertrok bij Jan de Bauwmeester, "Veylkapper" van beroep.

De bladzijden 150 tot 152 geven het verslag van de verlossing van een tweeling die op natuurlijke wijze kon gebeuren, daar het bekken van de moeder goed gevormd was. Carolina Toch dagloonster, 29 jaar oud, geboortig en wonende te Mariakerke aan de Brug kwam in het moederhuis van de vroedvrouwenschool binnen op 5 februari 1851 en beviel op 12 februari 1851 van een tweeling. het rapport stipt aan dat het om een zeven maanden oude zwangerschap ging en om doodgeboren kinderen... *de vruchten waren alle 2 in einen buytengewoon staed van verrotting geboren...* De moeder stierf aan de gevolgen van een bloeding waarover Veys noteert : ... *het bloedverlies heeft niet opgehouden wy hebben nog singelere gote gegeven 50 a 60 graenen...* Met *singelere gote* wordt hier moederkoorn bedoeld (Secale Cornutum), het poeder van deze schimmelplant zegt Paque, is een allerbest middel tegen de bloedloop.

Uit andere verslagen nopens verlossingen krijgen wij een beeld van de toestanden in het Bijlokemoederhuis gedurende de eerste helft van de 19^e eeuw. Zoals boven vermeld, hebben wij een lijst met namen en ereloonbedragen gevolgd door enkele persoonlijke familiale notities, b.v. dat haar zuster Beatrix overleed op 18 februari 1853 om 5 uur in de namiddag, haar vader om 11 uur in de voormiddag van 12 juli 1853 en haar moeder op 1 mei 1869 te Gent.

Wij besluiten nadrukkelijk te wijzen op het belang van het in openbaarheid bren-

31) Dr. M.A. ANDEL : *Volksgeneeskunde in Nederland.* Utrecht, 1909, 298.

32) Dr. W.L. DE VREEZE : *Middel - Nederlandsche Geneeskruidige Recepten en Tractaten, zegeningen en tooverformules.* K.V.A. Gent 1894. recept Nr. 566.

*Rapport van eene Natuurlyke verlossing
 het bekken wel gemaakt. van eenen tweeling
 zyn verlost den den 12 february 1851*
 Carolina toek dag eeuwertster nu 29 jaer gekon-
 tig van Maria's thierken, en aldaer woonachtig aan
 de Brugge eene meerm aelbarende vrouw is met
 den werbejd in de school gekomen den 5 february 1851
 ten 4 uren des avonds het was een lang struips per-
 soon. den moedermond was eenen halven duym
 geopend, daerby fagt en rethbaer, de vliezen zyn
 Natuurlyk gescheurd, door het inwendig onder-
 slaen hebben wy erkend, dat het de 3de plaatsing van
 de vooten was te vrucht heeft enige wein zig baer
 geweest de degen, zyns proedig voor de onderste engte
 gekomen, zy hebben eenige wein zig baer geweest
 en de vrucht is geheel naar buyten genomen het was
 quart voor 10 uren des avonds ten buyte bleef uyt-
 gezet, door het inwendig ondergaet hebben
 wy erkend, als dat er eene 2de vrucht in de halle
 van de baer moeder bevat was te vliezen spanen
 een quart daer na zyn zy Natuurlyk gescheurd
 door het inwendig onder slaen hebben wy erkend

Verslag van een natuurlijke verlossing, Theresia Veys.

gen van ongekende schriften en dokumenten verscholen in privé-verzamelingen. Het handschrift van vroedvrouw Theresia Veys leert duidelijk hoe heel wat vroedkundige gebruiken in de eerste helft van de 19e eeuw nog stammen uit de 17e eeuw en in het onderwijs werden doorgegeven. Betreffende de medicatie is de receptuur van de zuiverste volksgeneeskunde en wat te simplistisch. Nogmaals ligt hier het bewijs hoe de volksgeneeskunde traditioneel van generatie op generatie werd doorgegeven en als wetenschappelijk beschouwd. Dat vroedvrouwen, wegens hun nauwere betrokkenheid tot het volk, meer dan de arts, een rol hebben gespeeld in het doorgeven van de volksgeneeskunde, is een onomstootbaar feit.

A.G. HOMBLÉ

HET AMBACHT VAN DE KUIPER

Enkele notities in de marge van het Woordenboek van de Vlaamse Dialekten

0. Inleiding

Het Woordenboek van de Vlaamse Dialekten (het WVD), een projekt aan het Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialektologie van de R.U.G., verzamelt sedert 1972 de dialektwoordenschat van Oost-, West- en Frans-Vlaanderen (= samen met het Zeeuws-Vlaams het 'Vlaams' in taalkundige zin). Het is een projekt parallel met dat van het Woordenboek van de Brabantse Dialekten (het WBD bewerkt Vlaams-Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant) en het Woordenboek van de Limburgse Dialekten (het WLD bestrijkt Belgisch- en Nederlands-Limburg); twee projekten die in het begin van de jaren '60 aan de universiteit van Nijmegen zijn gestart.

Het WVD is geen alfabetisch, maar een systematisch woordenboek (echter wel met alfabetische indexen). Dat wil zeggen dat de hele leefwereld wordt opgesplitst in gehelen waarvan de dialektische woordenschat systematisch wordt opgevraagd. Meer dan 200 vrijwillige medewerkers vullen onze vragenlijsten in. Personen die wensen mee te werken kunnen altijd contact opnemen met het WVD, p/a Blandijnberg 2, 9000 Gent.

Die systematische werkwijze heeft het grote voordeel dat onmiddellijk een aflevering gepubliceerd kan worden zodra een bepaald geheel is afgewerkt. Voorrang wordt verleend aan de (zeer uitgebreide) landbouwwoordenschat. Eén aflevering daarvan is reeds gepubliceerd: M. Devos en H. Ryckeboer, WVD dl. I **Landbouwwoordenschat**, afl. 1 **Akkerland en Weiland**, XII + 240 blz.; 154 kaarten; 30 illustraties, Gent-Tongeren 1979: 380 F.

Enkele geleden zijn ook drie afleveringen verschenen over vakterminologieën: M. Devos, H. Ryckeboer en J. Van Keymeulen, WVD dl. II **Niet-agrarische vaktalen**, afl. 1 **De Mandenmaker**, X + 99 blz.; 16 kaarten; 45 illustraties, 225 F.; afl. 2 **De Strodekker**, VII + 40 blz.; 2 kaarten; 17 illustraties, 100 F.; afl. 3 **Handspinner en Touwslager**, IX + 59 blz.; 1 kaart; 20 illustraties, 150 F. Gent-Tongeren 1982.

Het WVD werkt veel met vragenlijsten die schriftelijk ingevuld worden, hoewel ook zeer veel mondeling door de redactie wordt opgevraagd. Het spreekt vanzelf dat men voor men een goede vragenlijst op kan stellen eerst grondig op de hoogte moet zijn van de zaken waarvan men de benaming vraagt. Om de vakterminologie van een beroep op te kunnen vragen moet men dat beroep a.h.w. aanleren; men moet een bibliografie opstellen - alle bestaande artikelen sedert 1880 over dialektische woordenschat worden trouwens in het WVD verwerkt -, men moet interviews afnemen, men moet fotomateriaal verzamelen enz.

Op die manier bezit het archief van het WVD veel volkskundige informatie over het beroep in kwestie, informatie die in het WVD zelf eigenlijk niet aan z'n trekken komt want daar gaat de aandacht natuurlijk in de eerste plaats naar de dialektwoorden en niet naar de technische aspecten van het beroep. De lezer weze dus gewaarschuwd dat dit artikel door een dialektlexikograaf geschreven is en niet door een volkskundige.

De aflevering over de vaktaal van de kuiper is nu in voorbereiding. De volkskundige informatie die we 'in de marge' verzamelden, wordt in dit artikel verwerkt. We geven een beschrijving - binnen het bestek van een artikel kan het enkel een beschrijving 'in vogelvlucht' zijn - van het beroep en een bibliografie. Er is niet zoveel Nederlandstalige literatuur over de kuiper. Voor grondige studies in boekvorm moeten we helaas naar het buitenland. We hebben dus niet de pretentie om

hier een volledig overzicht te geven van dit moeilijk beroep waarin vele werktuigen, technieken en benamingen van streek tot streek verschillen. De kuiper had van de meeste werktuigen een heel assortiment; hij moet immers vaten van de meest uiteenlopende vormen en afmetingen kunnen maken, van emmers tot reusachtige brouwerskuipen. Sommige kuipers nochtans waren in bepaalde produkten gespecialiseerd.

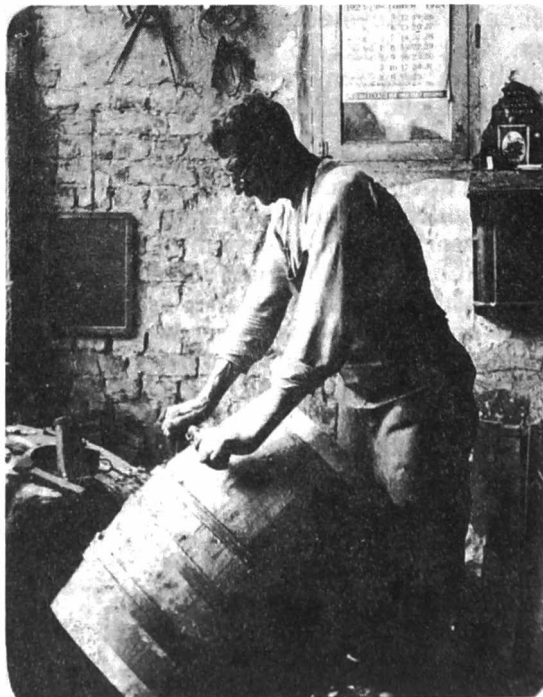
We zullen beschrijven hoe een gewone ton wordt gemaakt, zonder in details te treden of zonder speciale technieken (zoals bijvoorbeeld het vervaardigen van een meesterwerk als de 'halskarn') ten gronde te behandelen. We baseren ons op de beschikbare bibliografie en op talrijke gesprekken met kuipers (o.a. in Lebbeke, Grembergen, Oostakker, Leke, Ekelsbeke enz.), vooral echter op wat we gezien en gehoord hebben van A. Bonamie te Nevele, bij ons weten de laatste kuiper in Oost-Vlaanderen die nog full-time op traditionele manier zijn beroep uitoefent.

1. Het ambacht van de kuiper : een beschrijving

1.1. Het maken van de duigen

Voor de intrede van de machines, die de ambachtsman een behoorlijk deel van het werk uit de handen namen, eiste het vak van de kuiper veel vaardigheid. Enkel door ervaring kon de kuiper leren hoe aan de duigen de juiste vorm moest worden gegeven om een ton waterdicht te maken. Het vak kon dan ook alleen geleerd worden door in een kuiperij 'in de stiel te gaan'; er bestonden weinig of geen scholen of vakboeken.

Een eerste delikaat probleem voor de kuiper is de keuze van het hout. Voor het gewone werk wordt meestal eik gebruikt, soms ook kastanje (of andere houtsoorten). Enkel het beste hout kan de kuiper dienen. Knoesten in het hout zijn zeer nadelig. Ook mag het hout niet scheel zijn; d.i. de draad mag niet spiraalsgewijs om

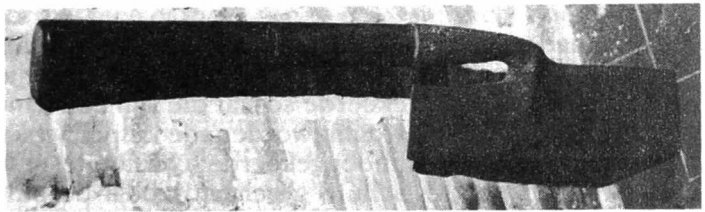

Afb. 1 : Kuiper aan het werk.

het hart lopen. Dergelijk hout splijt niet recht en men krijgt schele duigen. De kuiper let er ook op dat het hout niet teveel spint (dial. 'spek')(1) heeft. Die onvolgroeide jaarringen aan de buitenkant van de boom zijn te zacht om te bewerken. Ook het binnenste, harde hout, het 'hart' is ongeschikt.

De boomstam wordt eerst met een zaag verdeeld in stukken die de lengte hebben van de latere duigen. Met een kloofmes (dial. 'kliefmes'), een zwaar stuk gereedschap met een houten handvat, wordt het stuk boomstam in vier delen gespleten (dial. 'gekwartierd'). Daartoe wordt het kloofmes eerst met een lichte hamer in het hout van het rechtopstaande stuk boomstam vastgezet. Daarna geeft men met een zware moker een slag op de rug van het kloofmes om het hout te doen splijten. Als het mes in het hout blijft zitten, worden houten wiggen in de gemaakte spleet gedreven. Elk kwartier van de stam wordt nog verder gespleten tot men ruwe planken van de gewenste dikte verkrijgt.

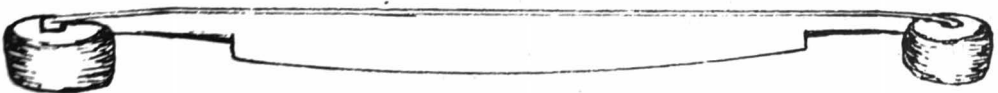
*Afb. 2 :
Het kloofmes
(mus. Volksk. Gent).*

De ruwe planken worden onder een afdak of in open lucht gestapeld om te drogen. Op enkele stukken onbruikbaar hout wordt beurtelings in de lengte en in de breedte een laag planken gelegd. Tussen de planken laat men openingen zodat de wind door de stapel kan waaien.

Al deze voorbereidende bewerkingen doet de kuiper meestal zelf. Soms echter koopt hij het ruwe duighout van een kloover die enkel bomen zaagt en splijt en die verschillende houtbewerkers bevoorraadt.

Het gedroogde hout wordt dan tot duigen bewerkt. Om het typische model te bekomen moet de duig aan alle zijden gefatsoeneerd worden. Eerst wordt de ruwe plank met een zaag nauwkeurig op de gewenste lengte gebracht. Daarna wordt de buitenkant van de duig met het snijmes effen gesneden. Met hetzelfde mes bewerkt de kuiper ook ruwweg de zijkanten (de 'voegen') van de duig. Aan de zijkanten wordt een lichte buiging gegeven zodat de duig in het midden breder is dan aan de uiteinden. De mate van buiging is natuurlijk afhankelijk van de buikigheid die men aan de ton wil geven en van de breedte van de duig. Duigen met een verschillende breedte, hebben ook een verschillende buiging aan de zijkanten. Meestal doet de kuiper dat werk op het gezicht hoewel er ook patronen (de 'kalibers') bestaan om na te meten of de uiteinden van de duig even breed zijn en of de buiging van zijkant tussen midden en uiteinde overal dezelfde is.

Afb. 3 : Het snijmes (Museum voor Volkskunde, Gent)

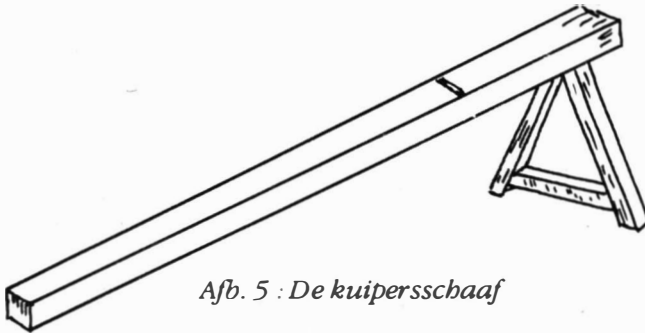
(1) Wanneer dialektwoorden gebruikt worden, wordt dat steeds expliciet vermeld door de toevoeging 'dial.'. Alle dialektwoorden zijn in Oost-Vlaanderen gangbaar.

Na het bewerken van de buitenkant van de duig, brengt de kuiper de duig op de gewenste dikte door ze met het haalmes (dial. 'holmes') een werktuig met ongeveer dezelfde vorm als het snijmes of holmes. Bij alle bewerkingen met snijmes of holmes houdt de kuiper de duig geklemd tussen zijn borst en zijn werkblok. Dat laatste bestaat meestal uit het ondereind van een geveld boom op drie poten.

Afb. 4 : Het haalmes (Museum voor Volkskunde, Gent)

De duig nadert nu haar voltooiing. Na de bewerking met snijmes en haalmes wordt de duig op de kuipersschaaf (dial. 'voegbank') verder afgewerkt. De kuipersschaaf is een zeer grote omgekeerde schaaf die aan één kant op een schraagje rust. De schaaf zelf kan niet bewogen worden; de kuiper schaaft de zijkanten van de duig glad door ze over de omhooggekeerde schaafbeitel te steken. De zijkanten van elke duig worden lichtjes schuin geschaafd zodat de buitenkant van elke duig iets breder is dan de binnenkant; de duigen moeten immers later in een cirkel tegen elkaar geplaatst worden. Het schaven van de zijkanten is een werk dat zeer nauwkeurig uitgevoerd moet worden; anders zal de ton lekken. Het is ook van groot belang dat de kuiper de volgorde van de duigen die één ton moeten vormen onthoudt. Daarom worden ze dikwijls met krijt genummerd.

Afb. 5 : De kuipersschaaf

1.2. Het opzetten en sluiten van de ton

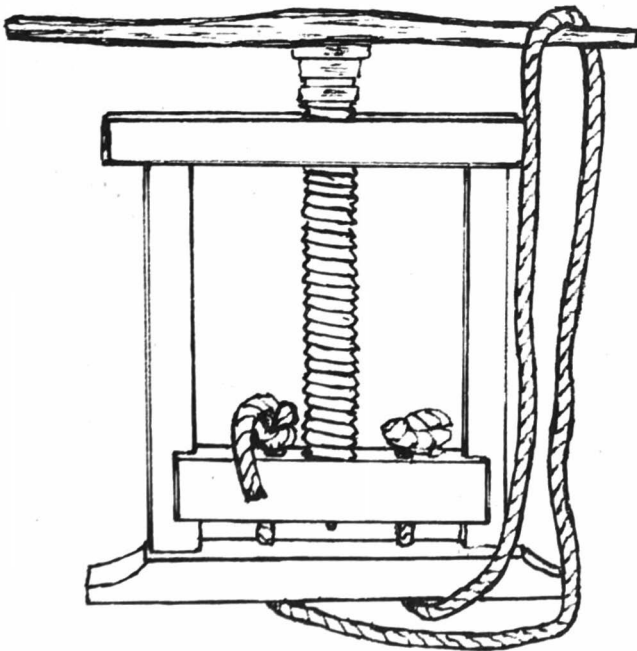
Als alle duigen keurig zijn afgewerkt, kan de kuiper beginnen met het opzetten van de ton. Daartoe gebruikt hij beslagbanden; dat zijn ijzeren banden, dikker maar minder breed dan de definitieve banden, die pas achteraf rond de ton worden geplaatst. De kuiper heeft uiteraard hele reeksen van dergelijke banden, alle met een verschillende diameter, tot zijn beschikking om alle soorten van tonnen en kuipen te kunnen maken. De beslagbanden, zoals trouwens ook de definitieve banden, staan lichtjes schuin, zodat ze stevig aan kunnen sluiten tegen de duigen die na het sluiten van de ton immers sterk gewelfd zullen staan.

Bij het opzetten van de ton houdt de kuiper een zorgvuldig gekozen beslagband, met een diameter iets groter dan de bovenrand van de latere ton, horizontaal boven de vloer. De kuiper klemt de band tegen zij buik en zet, recht tegenover zich,

een duig tegen de binnenkant van de band. Een klem die op de band wordt gezet verhindert dat de duig kan verschuiven. Vervolgens worden andere duigen tegen de eerste geplaatst terwijl de kuiper met één hand het geheel goed vastdrukt. Daarbij moet hij er steeds voor zorgen bij elkaar passende duigen uit te kiezen, meestal afwisselend brede en smalle. Uiteindelijk kan de klem weggenomen worden en wordt de laatste duig, die het geheel perfect moet sluiten, in de duigen-cirkel geschoven. De ton staat nu recht op de onderaan nog uit elkaar staande duigen.

De kuiper neemt nu een beslagband met een groter diameter, schuift hem over de eerste band en laat hem zakken over de ton. Met een zware hamer en een drijver die op de bovenkant van de band wordt gezet, drijft de kuiper de tweede beslagband met zware hamerslagen zover mogelijk naar beneden. De ton wordt op die manier door twee beslagbanden vastgehouden; er bestaat geen gevaar meer dat ze 'in duigen valt'. Eén kant van de ton kan meri dus met behulp van hamer en beslagbanden - dikwijls gebruikt men er meer dan twee - waterdicht doen sluiten.

De nog uit elkaar staande duigen aan de andere kant - de ton heeft a.h.w. de vorm van een afgeknotte kegel - moeten nu ook nog bij elkaar gebracht worden; dat noemt men 'het sluiten van de ton'. Voor kleine tonnetjes speelt de kuiper dat nog wel klaar met de 'spanvijs' (dial.) alleen. In dat geval legt hij, na de ton omgedraaid te hebben, de stalen kabel van de spanvijs rond de openstaande duigen, brengt het gebogen houten gedeelte tegen de duigen aan en draait de duigen samen totdat hij er een band over kan steken.

Afb. 6 : De spanvijs

Meestal echter is het sluiten van een ton niet zo eenvoudig. Om het hout buigzaam te maken is het nodig het te verhitten. De oudste en meest gebruikte methode daarbij is het plaatsen van de ton over een ijzeren roostertje waarin houtafval wordt verbrand om de binnenwand van de ton te verwarmen. De kuiper moet natuurlijk opletten dat hij het hout niet schroeit; de temperatuur schat hij door de

Afb. 7 : Het samendraaien van de duigen met de spanvijs.

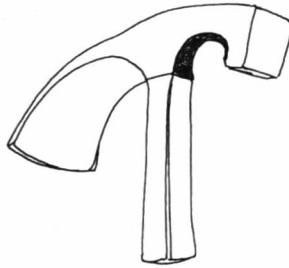

Afb. 8 : Het verbitten van de ton.

ton aan te raken. Ook de geur van het hout is in dat verband een indicatie. Als de ton heet genoeg is, worden de openstaande duigen met behulp van de spanvijs tegen elkaar getrokken zodat ook aan deze kant van de ton een band rond de duigen kan worden geplaatst. Door het aandrijven van beslagbanden wordt de ton dan vast gesloten. Bij al die bewerkingen smeert de kuiper de ton soms in met krijt om de duigen minder glad te maken.

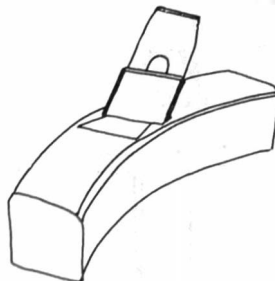
1.3. Het afwerken van de ton

Nu de ton gesloten is en helemaal in de beslagbanden is vastgeankernd, kan de kuiper beginnen met de afwerking van de binnenkant van de ton. Met een dissel wordt aan de koppen van de duigen een naar binnen gerichte schuine kant, de 'kim', gekapt. De dissel is een soort bijl waarvan het holle blad dwars op de steel zit en naar de steel gekromd is.

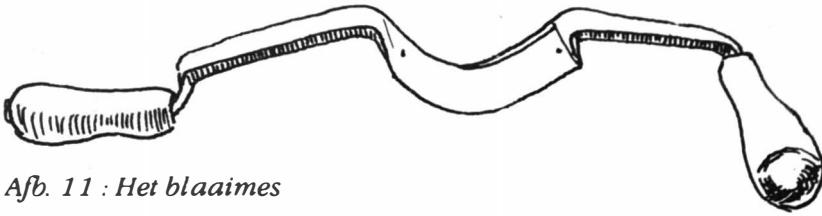

Afb. 9 : De kuipersdissel

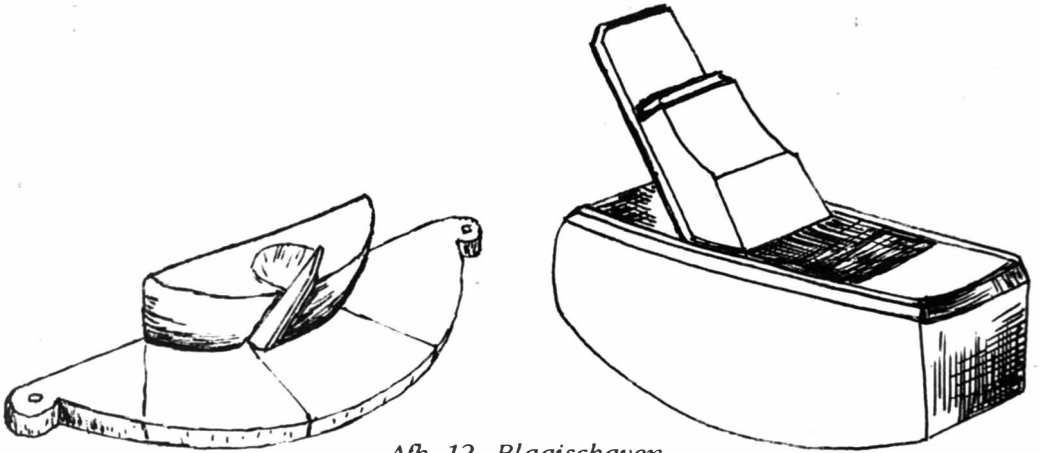
In binnenwand van de ton moeten twee groeven geschaafd worden, één aan elk uiteinde van de ton. In die groeven moeten later de bodems komen. Het schaven van die groeven is een zwaar en gespecialiseerd werk dat heel wat voorbereiding vraagt. De koppen van de duigen moeten eerst met een kopschaaf bovenaan gelijkgeschaafd worden. De zijanten van de kopschaaf zijn lichtjes zijwaarts gebogen zodat de kuiper gemakkelijker boven op de tonrand cirkelvormige bewegingen kan maken. Daarna wordt de binnenwand van de ton op de plaatsen waar de groeven moeten komen rondom effen gemaakt, 'geblaaid' (dial.), met het 'blaaimes' (dial.). Een blaaimes heeft een relatief korte snede en een houten handvat. Voor kleinere tonnen gebruikt men messen met een lang handvat dat men door de ton heen kan steken; dat vergemakkelijkt de bewerking uiteraard heel wat. Grote tonnen worden met een mes met een kort handvat van één kant benaderd. In plaats van een blaaimes kan de kuiper ook een 'blaaischaaf' (dial.) gebruiken. Dat is een schaaft met een zool die van voor naar achter bol staat en die dus in de tonronning past. Ook de schaaftbeitel staat bol bij de blaaischaaf.

Afb. : 10 : De kopschaaf

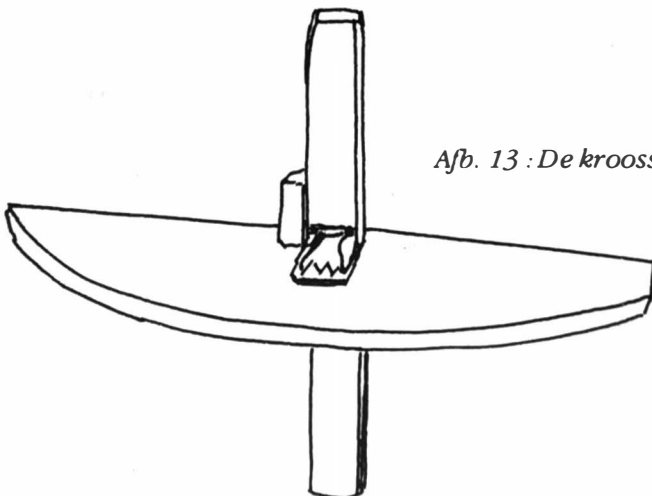

Afb. 11 : Het blaaimes

Afb. 12 : Blaaischaven

Wanneer nu zowel de koppen van de duigen als de uiteinden van de binnenkant van de ton netjes gladgemaakt zijn, wordt met een speciale schaaf aan elke kant van de ton in de binnenwand een groef gemaakt; dat noemt men 'krozen'. De krooschaaf is een typisch kuiperswerktuig. Het is een ingewikkelde schaaf die bestaat uit een halfcirkelvormig houten plankje dat men boven op de met de kopschaaf gladgemaakte duigen voort kan duwen. Onderaan op dat plankje is een houten schaaftblok bevestigd, voorzien van een drietal messen die naar de binnenwand van de ton gericht zijn. Wanneer de kuiper nu dat plankje over de koppen van de duigen voortbeweegt, en de schaaf goed tegen de binnenwand van de ton aandrukt, wordt in de ton een groef geschaafd. Twee messen van het werktuig maken in de tonwand een parallelle insnijding; het derde mes verwijderd het tussenliggende hout.

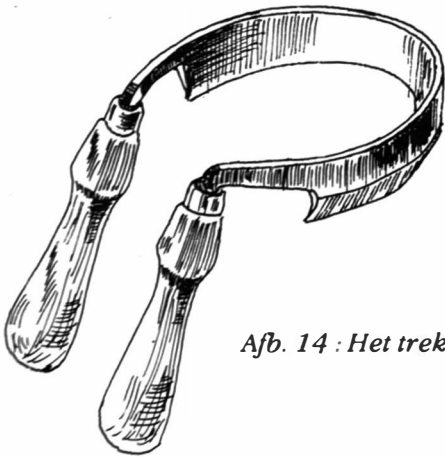

Afb. 13 : De krooschaaf

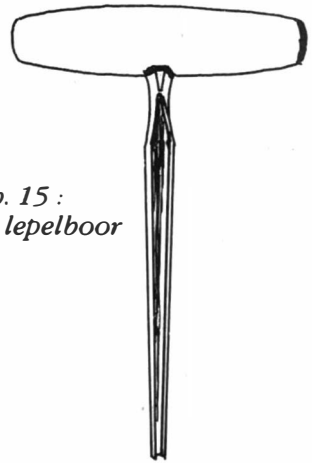
De rest van de binnenwand van de ton wordt nu effen gemaakt met het trekmes; dat is een mes met een sterk gekromde snede en twee handvatten. Beurtelings worden beide zijden van de ton met het trekmes bewerkt; men volgt daarbij steeds de lengterichting van de duigen.

1.4. Het boren van het bomgat

Voordat de twee bodems in de groeven, de 'krozen', geplaatst worden, boort de kuiper eerst nog een breed gat, het 'bomgat', in het midden van de breedste duig. Dat gat dient om de ton met een of andere vloeistof te vullen. Eerst wordt met een fretboortje een gaatje geboord in de duig. Dat gaatje doet dienst als steunpunt voor een 'ruimer' (dial. 'lepelboor'), een werktuig met lange, konisch toelopende, gebogen, snijdende randen, voorzien van een dwarsstang, waarmee een gat geboord kan worden. Dat gat kan dan eventueel nog verder verwijd worden met een grotere tapse ruimer (dial. 'schoeper'), een konisch toelopen ijzeren toestel met in de lengte een lange schaafbeitel. Wanneer hij aan de dwarsstang draait, verbreedt de kuiper al schavend het gat dat tegelijk een konische zijwand krijgt. De 'bom', een konische houten stop, wordt met dik, viltachtig 'bompapier' omwikkeld en in het bomgat geslagen. In de bom zelf wordt een klein gaatje geboord dat met een houten pennetje, het 'zwickje' wordt afgesloten. Door het zwickje op te lichten kan men lucht in het vat laten komen om de vloeistof sneller uit het taggat te laten stromen.

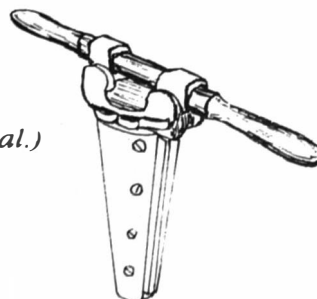
Afb. 14 : Het trekmes

Afb. 15 :
De lepelboor

Er bestaan ook vierkante bomgaten; die zaagt men gewoon uit men een klein zaagje nadat in de vier hoeken een gat is geboord.

Een meer modern procédé bestaat erin een metalen stuk in het bomgat te schroeven; ook aan de binnenkant van dat stuk is een schroefdraad waarin dan een metalen bom gedraaid kan worden.

Afb. 16 : De schoeper (dial.)

1.5. Het maken en plaatsen van de bodems

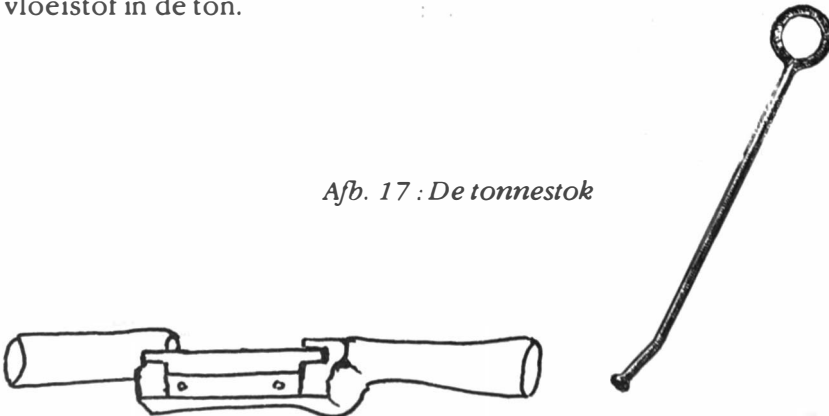
De planken waaruit de bodems bestaan, zijn van dezelfde houtsoort als de duigen. De kuiper heeft nu de gelegenheid om allerlei houtafval en verkeerd gekloven duigen toch nog te verwerken. De ruwe plankjes worden met zaag, snijmes en schaaf op de gewenste lengte en dikte gebracht. Veel zorg wordt besteed aan de afwerking van de zijkant van de plankjes; ze moeten immers waterdicht tegen elkaar sluiten. Om de plankjes te verbinden kan men houten pennen, 'deuvels', gebruiken of tweepuntige nagels. Meestal legt de kuiper tussen de plankjes eerst nog biezen, zachte elastische waterplanten die ervoor zorgen dat eventuele kieren tussen de plankjes gestopt worden.

Met een passer gaat de kuiper dan in de kroos en zoekt en past rondom net zolang tot hij een passeroening gevonden heeft die zesmaal 'en een beetje' in de omtrek van de kroos gaat. Die passeroening is de straal van de cirkel die hij op de aaneengeslagen bodemplankjes afmeet. Vervolgens wordt de bodem cirkelvormig uitgezaagd.

De rand van de bodem moet nu nog afgeschuind worden om in de kroos te kunnen passen. Een bodem is dus niet overal even dik. Hij heeft aan de rand een sterke versmalling. De afwerking van de randen gebeurt met het snijmes. De kuiper klemt daarbij de bodem tussen de borst en een gleuf in het kuipersblok. De onderkant van een bodem wordt steeds meer afgeschuind dan de bovenkant. Nu is de bodem klaar om in de kroos geplaatst te worden. In één van de bodems wordt eerst nog met een boor het 'tapgat' geboord. Dat tapgat wordt voorlopig met een kurk afgesloten. Achteraf wordt dan de 'tapkraan' geplaatst; men zet die tapkraan op de kurk en met een harde slag wordt ze in de ton geslagen terwijl de kurk bovenop de vloeistof gaat drijven.

Om een bodem in de kroos te brengen, moet de kuiper de beslagbanden aan het uiteinde van de ton opnieuw losmaken. Na de kroos ingewreven te hebben met een papje van water en rogge- of lijnzaadmeel schuift hij de bodem loodrecht in de tonopening tot voorbij de kroos. Dan laat hij de bodem kantelen en slaat hem (of trekt hem met een vooraf in de bodem aangebrachte oogschroef) omhoog tot hij in de kroos springt. De beslagbanden worden weer aangebracht en de ton wordt omgedraaid om ook aan de andere kant de bodem in de kroos te dwingen. Bij het aanbrengen van de tweede bodem moet de kuiper dikwijls gebruik maken van de 'tonnestok'. Dat is een gekromde ijzeren staaf met aan het uiteinde een ijzeren bol. De tonnestok wordt door het bomgat gestoken en dient om de tweede bodem omhoog te stoten tot in de kroos. Bodems worden dus steeds 'van binnen naar buiten' aangebracht; op die manier zijn ze beter bestand tegen de druk van de vloeistof in de ton.

Afb. 17 : De tonnestok

Afb. 18 : De spookschaaf

1.6. *Het plaatsen van de definitieve banden*

Als de bodems eenmaal aangebracht zijn kunnen de voorlopige beslagbanden eindelijk vervangen worden door de definitieve banden. In tegenstelling tot de dikke, gesmede beslagbanden worden de definitieve banden van gegalvaniseerd ijzer met klinknagels aan elkaar geklonken. De definitieve banden zijn dunner maar breder dan de beslagbanden.

Na de banden op de ton afgemeten te hebben en ze met hamer en beitel doorgemaakt te hebben, slaat de kuiper op zijn aambeeld elke band aan één kant uit zodat hij aan die kant langer wordt. Daardoor komt de band schuin te staan; dat is nodig want hij moet tegen de gewelfde duigen aan kunnen sluiten. De vereiste schuinite van de band hangt af van de grootte van de ton en van de plaats van de band op de ton; elke ton heeft twee 'kopbanden', twee 'halsbanden' en twee 'buikbanden' (soms zijn er meer banden nodig). De band wordt dan op een metalen blok met gaatjes geplaatst en met een hamer en een ijzeren stift, een 'drevel', wordt aan beide kanten twee gaatjes geslagen. De uiteinden van de band worden over elkaar gelegd en met klinknagels aan elkaar bevestigd.

De bovenste beslagband wordt nu verwijderd en met een spookschaaf (dial. 'bastering'), een soort schaar met een lange beitel en twee houten handvatten in het verlengde van die beitel, wordt de buitenwand van de ton gladgeschaafd voordat de kuiper de definitieve kopband met hamer en drijver aandrijft. Hetzelfde gebeurt dan met de halsband en de buikband; stelselmatig schaaft hij ook daar de buitenwand glad waarna hij de definitieve banden rond de ton spant. De andere kant van de ton ondergaat natuurlijk dezelfde behandeling. Soms worden boven (of door) de banden spijkertjes geslagen om te verhinderen dat de band achteraf omhoog zou schuiven.

Voor de fijne afwerking van de tonwand gebruikt de kuiper ook het 'schraapstaal', een halfcirkelvormig stuk stalen plaat, scherp geslepen aan de gebogen kant.

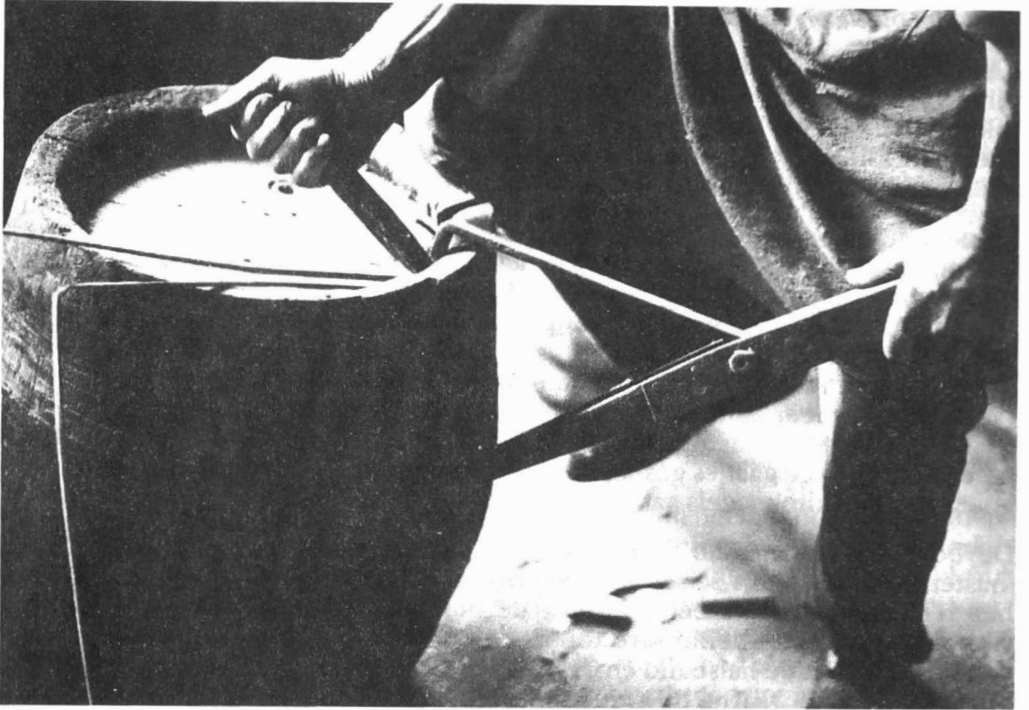
Eertijds kende men enkel houten banden. De houten banden hebben het langst standgehouden bij vaten waarin vlees werd bewaard, de zog. 'vleeskuipen'. Voor die vaten werd geen metaal gebruikt, noch ijzeren banden, noch ijzeren deuvels, wegens het gevaar voor roest. De kuiper kocht de houten banden in pakken van de hoepelsnijder. Houten banden waren steeds van buigzaam hout, bv. wilg. Na de band op de juiste lengte gesneden te hebben, werden er twee inkepingen in gemaakt. De band werd dan rond de ton gelegd, de inkepingen werden in elkaar gehaakt, de twee uiteinden van de band werden onder de band gestoken en tegen de band afgesneden.

Als de definitieve banden eenmaal rond de ton geplaatst zijn, is de ton klaar. Eindelijk kan de kuiper met het brandijzer of de stempel de ton merken met zijn initialen.

2. **Besluit**

Zoals gezegd werd in dit artikel enkel getracht een globaliserend overzicht te geven van het werkprocédé bij het vervaardigen van een ton. De kuiperij is echter een ambacht dat heel rijk is aan produkten; produkten die soms heel speciale technieken vereisen.

Wij denken bijvoorbeeld aan het koken (later stomen) van duigen om ze te kunnen plooiën in een rek (o.a. voor halskarnen). Niets is gezegd over het repareren van lekkende tonnen - met een 'biesijzer' (dial.) werden de duigen dan achteruit getrokken om biezen in de voegen of de kroos te steken - of over het aanpassen van ingevoerde vaten voor nieuwe doeleinden. Ook de industrialisatie van het beroep werd niet besproken. Niets is gezegd over de brouwerij of over de handel in sterke

Afb. 19 : Het steken van een bies in de kroos.

dranken hoewel vooral daar de houten vaten (en dus de kuipers) overleven. Cognac en whisky zijn van nature kleurloos en krijgen hun karakteristieke kleur en aroma pas door het jarenlang bewaren in houten vaten.

Volledige en gedetailleerde technische beschrijvingen die rekening houden met regionale verschillen en met economische en sociale achtergronden bestaan voor zeer weinig traditionele beroepen. Het was geenszins de bedoeling voor wat de kuiperij betreft in die leemte te voorzien. Het bovenstaande was niet meer dan 'enkele notities in de marge', samengebracht door een dialectoloog. Voor de volkskunde ligt hier nog een heel terrein braak, en er rest nog maar weinig tijd.

3. Bibliografie

Op het eerste gezicht zou men bij de opsomming van de tientallen titels kunnen denken dat het belangrijkste over de kuiperij wel al gezegd is. Niets is echter minder waar. Wat Vlaanderen betreft zijn vele artikels zeer beperkt in omvang. De meer uitgebreide bijdragen zijn uitsluitend historisch gericht en behandelen onderwerpen als de organisatie van een kuipersgilde, de kapel van een gilde e.d.m.

Bij het opstellen van de bibliografie baseerden we ons, naast eigen onderzoek, op de Nederlandse Volkskundige Bibliografie, op de Jaarboeken van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde en op de ongepubliceerde bibliografie over 'Hout- en Rietbewerking' van Guido Verschaeren. De bibliografie is in principe beperkt tot Nederlandstalig België en loopt tot 1979.

1. Verschaeren, G. Volkse Ambachten en Beroepen. Hout- en Rietbewerking. Bibliografie 1961-1978. (ongepubliceerd eindwerk voor de Provinciale Leer- gangen voor Bibliotheek- en Documentatiewetenschappen Brussel, 1979).

2. **Bier, kuipen, klompen, garelen vroeger en nu (Tentoonstelling).** Merchtem, 9-10-11 nov. 1974.
Merchtem, Heemkring 'Soetendaelle', 1974, z.p., ill.
3. **BONNEZ, A. Het hoepelsnijden. Een verdwenen ambacht uit het Westland.** - Biekorf 52 (1951) 97-103.
4. **CAFMEYER, M. De kuiper uit de Vijf Eemers.** - 't Beertje 12 (1953) 33-47, ill.
5. **C(AFMEYER), M. Rond de oude melkkeern; keerns maken.** - Biek. 64 (1963) 169-172, 198-204, ill.
6. **DEBRABANDERE, Frans. Namen voor de kuiper.** - Leiegouw 8 (1966) 125-133.
7. **DEJONGHE, H. Fraaie tabakspot.** - Ons Heem 20 (1966) 245-246, ill.
8. **DELBAERE, J. Hoe oud zijn de bierpompen?** - Ons Heem 26 (1972) 259.
9. **DENORME, C. De gilden van Nieuwpoort volgens de oude grafzerken.** - Biekorf 42 (1936) 169-181 (op pp. 174-175 over de St.-Maartensgilde «kuipers»).
10. **DENORME, C. De gilden van Nieuwpoort.** - Bachten de Kupe 5 (1963) 134-141 (op p. 136 over de St.-Maartensgilde «kuipers»).
11. **DE SMET, E. De karn.** - Ons Meetjesland 8 (1975) 85-88, ill.
12. **DE VOS, E. Het kuipersambacht te Brugge.** - Biekorf 12 (1901) 265-271, 326-330, 360-366; Biekorf 13 (1902) 81-86, 169-174, 203-208, 224-230, 277-283, 314-320, 359-366; Biekorf 14 (1903) 4-13.
13. **DILIS, E. Het Huis, de kamer en het Altaar van het voormalig Antwerps Kuipersambacht.** - Bijdragen tot de Geschiedenis 17 (1926) 263-289.
14. **EBRARD, L. Tonmerken van Brabantse Lambiekbrouwers.** - Ons Heem (1966) 137-143, ill.
15. **GERITS, T.J. Brandijzers voor wijnvaten.** - Ons Heem 26 (1972) 68.
16. **GERITS, T.J. Richtlijnen voor het maken van tonnen (18de eeuw).** - Ons Heem 28 (1974) 52.
17. **GYSELEN, G. Een kuiperstestament uit 1833.** - Biekorf 75 (1974) 178-179.
18. **Histoire du commerce des vins à Gand.** Ed. Edmond Sacré, Gand (1904), 62 blz., ill.
19. **HOREMANS, N. Het kuipersambacht.** - Dandelyn 3 (1975) 133-142, ill.
20. **HOREMANS, N. Oude ambachten. De klompenmaker. Het kuipersambacht. De Herenthoutse garelmakers.** - Sandelyn 3 (1975) 112-116, ill.
21. **Een kuipersmuseum te Antwerpen.** - Ons Heem 21 (1967) 235.
22. **LANDUYT, Jackie. Kuipen maken te Beernem.** - Bos en Beverveld 9 (1976) 122-126, ill.
23. **MAES, André. Ontstaan en inhoud van het Brugs brouwerijmuseum.** - Bos en Beverveld 5 (1971) 183 = Volkskunde 79 (1978) 343-344.
24. **MAES, André. Over biertonnen en biervaten.** - Ons Heem 28 (1974) 34 = Ons Meetjesland 7 (1974) 63 = Mededelingen Ommeland 8 (1977) 155-156.
25. **MARTENS, A. Inboedel van de herberg 'Hove', oud wethuis te Hansbeke. (1752).** - Land van Nevele 3 (1972) 41-44.
26. **MORREN, R. Kuipers te Tienen.** - Eigen Schoon en de Brabander 45 (1962) 197-203, 13 ill.
27. **P., Notes sur le métier des tonneliers à Bruges.** - Annales de la Société d'Emulation sur l'histoire et les Antiquités de la Flandre Occidentale V.Gs. 2e S 13 (1864-65) 142-145.
28. **R.W. Dit voorwerp is gekend. Het 'verken' of het vaatje voor het bewaren van sterke drank.** - De Haachtenaar, informatieweekblad/Ons Nieuws, informatieweekblad 26 (1971) nr. 40, 5 ill.
29. **RO TSAERT, J. De kapel van de kuipers in de St.-Jacobskerk te Brugge en het Praalgraf van Feny de Gros.** - Het Brugs Ommeland 4 (1964) 39-58.
30. **SPANHOVE, J. De kuiper.** - Ascania 20 (1977) 25-28.
31. **VAN DE PUTTE, G. Kuipersgerief (uit Becelaere).** - Biekorf 9 (1898) 346-348.
32. **VAN DE VELDE, A. Het kuipersambacht te Brugge, historisch beschouwd.** - Société d'Emulation de Bruges, Mélanges IV (1911)

33. VAN DE VEN, H. **Met Miel van 'Kuipers Nelles' verdween het laatste kuipersbedrijf ons gewest.** - 't Vaartland 1 (1973) 44-45, ill.
34. VAN SPEYBROUCK, A. **De gilden in St.-Jacobs te Brugge.** - Biekorf, 3 (1892) 56-59; 75-78.
35. VERMEULEN, Christiaan. **'Alles valt in duigen ...'**. Schatten op zolder. - Land van Beveren 21 (1978) 106-112, 9 ill.
36. V(AENE), A. **Cupage.** - Biekorf 67 (1966) 253.
37. V(AENE), A. **Cuypersazijn.** - Biekorf 74 (1973) 253.
38. V(AENE), A. **Fustage.** - Biekorf 68 (1967) 251.
39. V(AENE), A. **Hoe groen was onze wijngaard ... Verjuis, in tuin, in ton en op tafel.** - Biekorf 78 (1978) 339-350.
40. V(AENE), A. **Petausch.** - Biekorf 73 (1972) 255.
41. V(AENE), A. **Ruttelspicht.** - Biekorf 68 (1967) 272.
42. V(AENE), A. **Verjuisghebind.** - Biekorf 68 (1967) 254.
43. VORSELMANS, J. **Een ton in de herberg.** - Ons Heem 18 (1963-64) 189-190, ill.
44. WUYTS, J.J. **Kunsttonnekes van Willem-Jozef Wuyts (1785).** - De Vlaamsche School 1 (1855) 89-92, 97-98, ill.

4. Andere Bronnen

Heel wat musea bewaren kuipersgereedschap : o.a. het Museum voor Volkskunde te Gent en het Provinciaal Museum van het Bulskampveld te Beernem; ongetwijfeld ook andere. Het Museum voor Volkskunde te Antwerpen heeft een film over de kuiperij.

Het archief van het Woordenboek van de Vlaamse Dialekten (Blandijnberg 2, Gent) beschikt over een reeks ingevulde vragenlijsten over de kuiperij (vragenlijst WVD 14, 14A, 14B) (1977) voor een 20-tal Oostvlaamse en een 15-tal Westvlaamse dorpen, over een reeks bandopnamen over de kuiperij (Oostakker, Grembergen, Nevele, Leke, Ekelsbeke) en over een fototheek.

In het archief van het Woordenboek van de Brabantse Dialekten (Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, Erasmusplein 40, N-6500 HD Nijmegen) worden de antwoorden bewaard op vragenlijst N, E DE KUIPER (1963). Een deel van dat archief, nl. de ingevulde vragenlijsten voor Gistel, Veldegem, Oostkamp, Ruddervoorde, Vlamertinge, Ledegem, Bellegem, Lokeren, Tielrode, Grembergen, Moerzeke, Buggenhout, Aalst, Herzele, Aaigem, Haaltert en Geraardsbergen is naar het WVD overgebracht.

Het archief van het P.J. Meertens - Instituut voor Dialektologie, Volkskunde en Naamkunde (Keizersgracht 569-571 N-1017 DR Amsterdam) bevat de antwoorden op vragenlijst D32 (1960), waarin vragen over kuipersgereedschap voorkomen. helaas is deze vragenlijst niet in Nederlandstalig België opgevraagd. Tegenwoordig (sinds 1967) worden de Amsterdamse dialektvragenlijsten wel, de volkskundelijsten merkwaardig genoeg echter niet in Nederlandstalig België verspreid; voor de volkskunde m.i. een zeer betreurenswaardige zaak.

Jacques VAN KEYMEULEN

Parodie op ambachtslui en neringdoenden in krisistijd

Schilderij van Jos. Trotteyn

Een waardevolle aanwinst voor het Museum voor Volkskunde is ongetwijfeld een zonderling olieverfschilderij van de talentvolle kunstenaar Jos. Trotteyn (1). Gepenseeld op een stevig en duurzaam paneel h. 97 cm, br. 67 cm, met bombastische allures als uitdrukkingvorm en met een opgeschroefde retorische symboliek als inhoud, werd het paneel ontworpen en gekonterfeit als een uitdrukking van verontwaardiging en ontstemming; kortom een parodie op ambachtslui en neringdoenden in een tijd van crisis.

Deze talentvolle kunstenaar, die ondertussen met brio de weg van het surrealisme is opgegaan, schonk hogergenoemde schilderij aan het museum. Naar het inzicht van de schenker kan het nergens beter thuis horen omdat het de expressie is van een volksklasse, zijnde ambachtslui en neringdoenden, gekonfronteerd met de tijdsgeest der krisistijden.

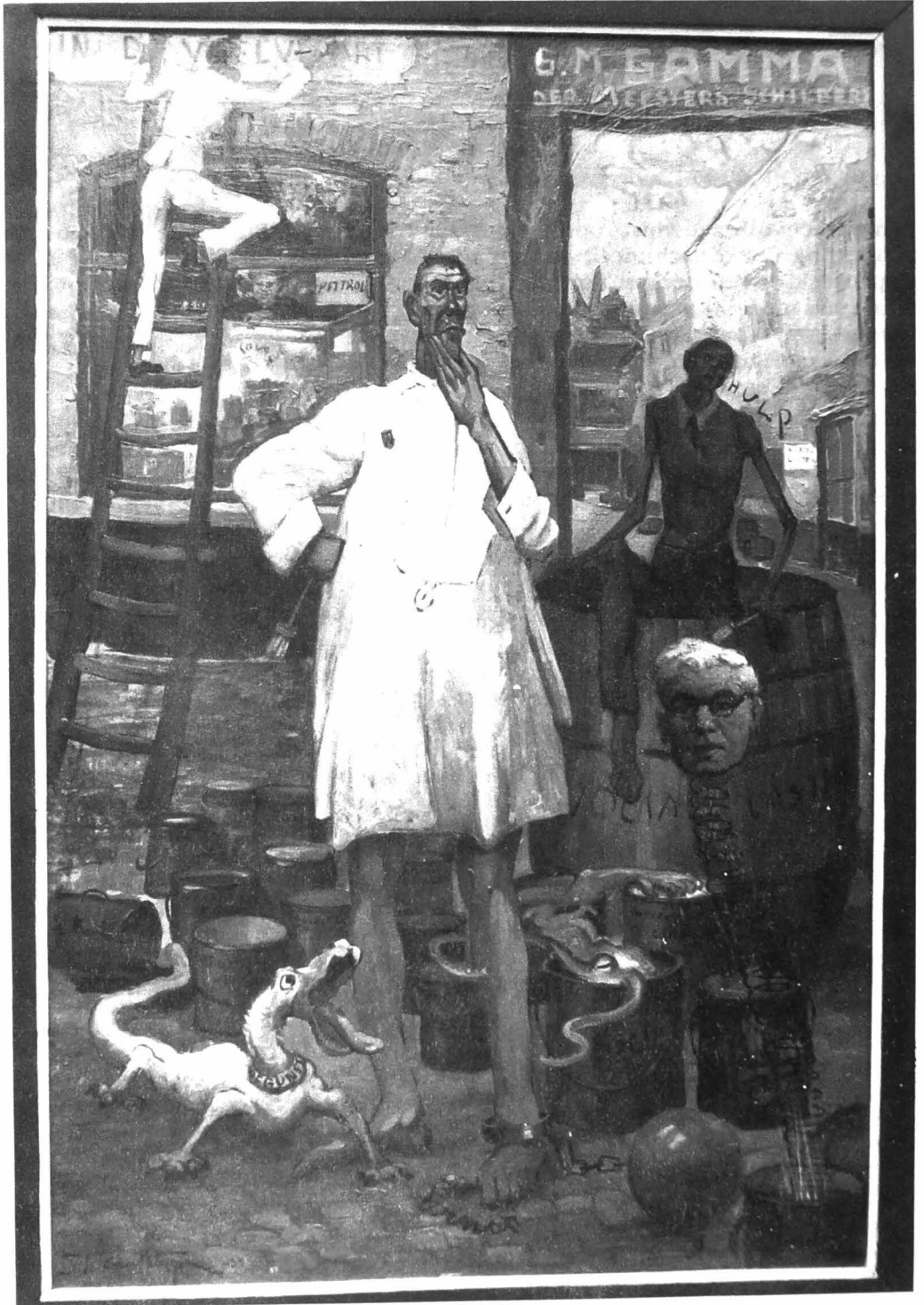
In weerwil van enkele keurig uitgewerkte fragmenten, waarvan het portret van wijlen Lieven Van Laere natuurgelovig is afgebeeld, is het tafereel geen statig, oogstrelend salonstuk. Het werd in een roes van pessimistische-geladen opwinding en in een periode van een slechte tijd, met heel andere dan met zuivere esthetische oogmerken gekoncipieerd.

Jos. Trotteyn heeft het paneel voltooid in 1951, dus ruim dertig jaar geleden. Het werd nooit geëxposeerd omdat het de indruk verwekt een eigenaardig figuur te slaan wanneer men het schilderij bekijkt in het gezelschap van zijn zeer gedegen prestaties in de lijn van naturalisme en surrealisme. Het lijkt ook niet uitgesloten te zijn dat de parodie op ambachtslui zeer opzettelijk aan de openbaarheid werd onttrokken omdat de ermee gelaakte toestanden uit de vorige vijftiger jaren - circa 1930 - in onze huidige tijd enigermate voorbijgestreefd zijn, hoewel in onze huidige krisisperiode, 1983, bepaalde vergelijkingen en symbolismen in het schilderij tot de aktualiteit behoren. Zeker kan niet in twijfel worden getrokken, dat de auteur van het parodiërende schilderij zeer vroegtijdig het getuigenis heeft afgelegd n een streven naar meer sociale rechtvaardigheid onder en voor de ambachtslui, de kleine middenstanders. Deze gedragslijn heeft Jos. Trotteyn later nog af en toe pikturaal benadrukt.

Ondanks de duidelijke beeldspraak in de voorstelling, rijzen hier en daar nog vraagtekens op waarop we een antwoord schuldig blijven.

We hebben hier te doen met een gekompliceerd, opzettelijk gechargeerd, dik-in-de-verf-gezet scenario, dat ons introduceert in de gevoels-, denk- en gedachtenwereld van doodeenvoudige, hulploze mensen, die behoren tot de klasse van de kleine middenstanders. Het schilderij is dermate rijk en afwisselend gestoffeerd, dat het een inspiratiebron voor schrijvers van geromanceerde verhalen zou kunnen zijn.

In onze verbeelding zien we een zelfstandig huisschilder en kleinhandelaar die vóór de krisisperiode van de jaren 1930 kon bogen op een weliswaar bescheiden, maar dan toch behoorlijke kleinburgerlijke welstand. Trotteyn stelt hem nu voor als een onthutste, ontgoochelde en de facto verbitterde ambachtsman en neringdoener.

In die tijd werd die man door een slinkende werkgelegenheid, door de fiskus, door de opkomende sociale wetgeving, door een oneerlijke concurrentie, door intolerante en broodnijd vanwege min-fortuinlijke vakgenoten, zo wraakroepend behandeld, dat de man in kwestie, in de letterlijke betekenis van het woord, in zijn hemd werd gezet. Als de beklagde nog niet van zijn hemd werd beroofd, dan zal het geweest zijn omdat het totaal ouderwets en waardeloos is. Zelfs de manchetteknoppen zijn er uit verdwenen. Die konden nog ten gelde worden gemaakt.

De bespottelijk, diep-vernederde en hachelijk uitgekledde man, wordt genadeloos alle beweeglijkheid en weerstand ontzegd en ontnomen. De enkel van zijn linkerbeen is vastgekneld door een stevige metalen ring, en is gehecht aan een ketting waaraan een zware bol hangt. Het middeleeuws foltertuig is een zinspeling op de zware fiskale en sociale lasten. Het linkerbeen wordt huiveringwekkend bedreigd door twee zuigarmen van een legendarisch, bloeddorstig straaldier. Het fabelachtig monster staat in dienst van de fiskus. Ten slotte wordt ook het rechterbeen van de gefolterde aangegrepen door een griezelige draak met scherpe tanden en vervaarlijke lange tong. Het symbool van de afgunst.

Onze huisschilder van de jaren dertig zit in een beklagenswaardig parket. Zijn ongenoegen komt nog sterker tot uiting wanneer hij er zijn twee zonen bij betreft. De gemoedsgesteldheid van de schilder is begrijpelijk en ietwat geladen met satire. Ook hier paalt de humor aan de tragedie van de man. Een van de zonen is zijn uithangbord "In de welvaart" aan het overschilderen. De andere zoon steekt zijn hoofd schichtig uit een ton. Hij zat er in ondergedompeld. Met alarmerende gebaren slaakt hij hulpkreten. Hij verwacht hulp en bijstand van de overkant waar het sekretariaat van S.M. Gamma de deuren potdicht houdt.

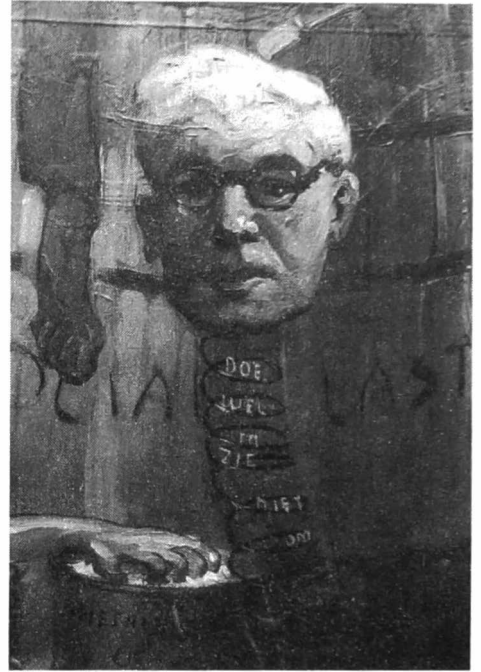
De beroepsvereniging S.M. Gamma (2) heeft een rol gespeeld in het leven van Jos. Trotteyn. Zijn vader, die in 1919 van uit Blankenberge zich te Gent kwam vestigen, was lid van de Vrije gilde. Zijn zoon is vanaf 1953 tot 1957 ondervoorzitter van de vereniging geweest. Het is dus geen toeval dat de koöperatief Gamma er nauw bij betrokken wordt.

Op het schilderij treffen we nog twee andere personen aan die spontaan onze belangstelling afdwingen. Vooreerst een goedgezakkige volkswrouw die van achter het uitstalraam van haar slordig winkeltje, imbeciel glimlachend uitkijkt naar het ongewoon gedoe buitenhuis. Niet minder verrassend is de figuur van de vroegere genoemde Lieven Van Laere (3). Het valt dadelijk op dat het portret nauwkeurig, natuurgetrouw werd weergegeven. Deze voorname figurant fungeerde destijds als gezagvolle, biezonder sympatieke voorzitter van de S.M. Gamma. Hij was een "débrouillard", een snuggere man die de vereniging voorzeker vaak uit de slag trok. Hij ging door voor een onverbetterlijke optimist, die iedereen heilzaam opbeuren kon. Bij tegenspoed was de voorzitter niet gemakkelijk van zijn stuk te brengen. Dit verklaart alvast waarom hij hier kwasi onberoerd toekijkt. Het hulpgeroep van de zoon is dan toch niet onbeantwoord gebleven, ondanks het feit dat er van uit het schijnbare-potdichte sekretariaat op zijn kreten niet werd gereageerd. Want zie, daar daagt voorzitter Van Laere op als eigen persoon. Als bij mirakel komt hij uit een soort toverdoos. Zij hoofd bengelt aan een soepele spiraalveer die als gewarige antenne vanuit alle windhoeken alle noodseinen vermag op te vangen. Zijn hier uitdrukkelijk-vermelde lijfspreuk "Doe wel en zie niet om" kan o.i. in de context van de veraanschouwelijkte tragiek evenwel niet geredelijk als volkomen impliciet worden geacht.

Aan onze inhoudelijke inventaris van Jos. Trotteyn's zwaarbeladen schilderij kunnen gewis nog tal van andere betekenisvolle uitbeelde bijkomstigheden worden toegevoegd. Het uitpluizen van de opschriften die aangebracht werden op de rugzijde van ontelbare ledige verfpotten moet op zichzelf, zeker en vast nog nuttige en revelerende gegevens verstrekken.

*Moet het woord
WELVAART weg?*

*Portret van
Lieven Van Laere*

*AFGUNST is een
vreselijk monster*

*De zoon in nood :
HULP*

Als wij het hier boven besproken schilderij hebben aangediend als een bijzonder waardevol specifiek folkloristisch werk, dan hebben wij ons beslist niet bezondigd aan overschatting.

Onze kunstschilder moet de tribulatiën van zijn vader en blijkbaar ook die van tegenspoedige beroepsgenoten van jongsaf aan ervaren en zowaar intens hebben meebeleefd. Als hij ca. 1951, dus op veertigjarige leeftijd, het hier besproken schilderij concipieerde, kan het maar bezwaarlijk in hoofdzaak bedoeld zijn geweest als een laattijdige reactie op vroegere naargeestige wederwaardigheden, hoewel het niet is te ontveinzen dat reminiscenties daaraan er dankbaar werden in opgeroepen.

De folkloristische importantie, die wij er aan toekennen, berust vooral op het feit, dat het opdringerig levendige belangstelling vermag op te roepen voor een eruptief evenement, dat in ons prikkelbaar en uiterst-bewogen sociaal tijdsbestel vaak opdoemt en waarvan gerust mag worden voorspeld dat het in de toekomst nog herhaalde malen opdoemen zal.

Te alle tijde zijn er mensen geweest die dermate door noodlot werden beproefd dat zij in de figuurlijke zin van het woord "in hun hemd" werden gezet. Men hoeft geen profeet te zijn om te voorspellen dat niettegenstaande behulpzame sociale voorzieningen in onze huidige samenleving de kleine middenstand in de toekomst niet gespaard zal blijven van dergelijke vernederingen.

Het schilderij van Jos. Trotteyn wekt gevoelens op van medelijden met de tribulaties van onschuldige, eerbare medemensen.

Wij laten het aan de lezer over na te gaan of het Museum voor Volkskunde waarachtig een dubbel zes heeft geslagen met de dankbare aanwerving van het schilderij waarop met onderhavige gelegenheidsbijdrage hun aandacht werd gaande gemaakt.

Frans De Vleeschouwer

1. Jos. TROTTEYN (°22.4.1910) is een opmerkelijk begaafde, benijdenswaardig - gelauwerde oudleerling van de Gentse Akademie. Hij vermocht zich een stevige en omzeggens unieke faam op te bouwen als restaurateur. Bovendien werd hem ook de onderhoudszorgen toevertrouwd van het beroemde schilderij "Het Lam Gods" in de St.-Baafkatedraal te Gent. Belangstellende in de figuur van deze kunstenaar verwijzen we naar bolgende bibliografie.

Jos. MUREZ. *Jos. Trotteyn, surrealistisch schilder*. Gent 1973. Het boek bundelt twee essays: "Jos. Trotteyn, surrealistisch schilder" en "Een wonderbare Wereld", geschreven door wijlen Prof. Pierre KLUYSKENS.

2. S.M. GAMMA. Het woord is geen afkorting. Het bedoelt een kleurenschakering, een kleurengamma. De samenwerkende maatschappij werd gesticht in 1927 door de Vrije Gilde der Meester-Schilders van Gent en Omliggende.

De kooperatief had tot doel de verkoop van schildersbenodigdheden. S.M. GAMMA werd vrijwillig ontbonden in 1963.

3. Lieven VanLaere (°1884 †1964) voorzitter van de Vrije Gilde der Meester-schilders vanaf 1934 tot 1962. De Vrije Gilde werd gesticht in 1922. Jozef Verleyen (°1911) werd hulp-sekretaris in 1928 en sekretaris benoemd vanaf 1932 tot op heden 1983. In 1972 werd de Vrije Gilde gemachtigd de titel te voeren van Koninklijke Vereniging.

Mensheid kan folklore [volkskunde] niet missen.

(Unesco Nieuws)*

Het is niet de eerste maal dat de Unesco op wereldvlak haar belangstelling betoont voor de volkskunde en de studie van deze discipline aanmoedigt. Op de wereldkonferentie over cultuurpolitiek, vorig jaar in Mexico kwam ook het behoud van de kulturele identiteit aan de orde en de rol van de folklore [volkskunde]. In de verslagen kwam deze uitspraak voor van een Russische specialist, Nikita I. Tolstoi, achterkleinzoon van de schrijver :

"Een mens vergaart tijdens het ouder worden ervaring en wijsheid en hij gaat zich ook met toenemend plezier dingen uit zijn kinderjaren herinneren, zelfs de moeilijkheden die hem overkwamen en zijn vroeger gebrek aan ervaring. Daar zit iets zuivers in, iets natuurlijks, men zou kunnen zeggen iets dat etisch vitaal en dus onmisbaar is. Folklore [volkskunde] groeit tot een artistieke, filosofische en mytologische uitdrukking van de jeugd van een natie. Iedere natie streeft er naar het eigene te bewaren. Dat is slechts mogelijk als een herinnering aan de eigen oorsprong leeft. Folklore [volkskunde] verwerpt andere vormen van cultuur niet, maar heeft de bijzondere eigenschap die vormen aan te vullen en te verrijken.

Dat de aandacht voor folklore [volkskunde] zo toeneemt, daar zit, hoe tegenstrijdig het ook lijkt, iets in van verwerping van de geestdrift voor "genieën" als die doet vergeten dat de ware bron van het scheppend leven binnen in het volk ligt.

Jonge mensen voelen zich dikwijls tot folklore [volkskunde] aangetrokken hoewel ze die eveneens vaak niet zien als een verschijnsel waarvan de wortels reiken tot vele eeuwen terug. In Wit-Rusland zag ik onlangs de oude rite van de sprong door het vuur. De dorpelingen beschouwen dit nu als een vermaak voor de kinderen en menigeen beseft niet dat de traditie teruggaat tot heidense feesten.

Liederen hebben vaak de voorkeur als er belangstelling groeit voor het volksleven. Sommige specialisten zien dat bij de uitvoering veelal oude mensen zingen en dansen en vrezen dan dat in een jaar of tien, twaalf met die mensen ook de volkskunst zal zijn verdwenen. Zulke bange gevoelens koesterde men al in de vorige eeuw, maar eind twintigste eeuw is de studie van het volksleven (volkskunde) een wetenschap geworden. In feite geeft iedere generatie iets door aan de volgende."

Het tussen haakjes geplaatste woord als duiding voor de in het Westen gebruikte benaming van de wetenschappelijke studie van al hetgene wat het volk beroert.

A.G. Homblé

* Unesco Nieuws. Nr. 2. (1983) Amsterdam.

Een zeldzaam volksboekje uit de 18e en 19e eeuw

De Verstandige Hovenier

Den Nederlandschen Hovenier en zijn Medecyn-Winckel (1) heeft wellicht als voorbeeld gediend voor een klein boekje dat in de 18e en 19e eeuw werd uitgegeven onder de titel "De Verstandige Hovenier" door de Gentse uitgeverij Snoeck-Ducaju en Zoon. Wij kwamen in het bezit van twee van die uitgaven echter zonder jaartal. Een er van werd uitgegeven toen het uitgeversbedrijf Snoeck gevestigd was in de Rietstraat 70 te Gent, terwijl het andere uit de Veldstraat kwam te verschijnen.

Ferd. Vanderhaeghen in zijn *Bibliographie Gantoise* (2) noteert Adolphe Snoeck in 1838 Joseph Snoeck opvolgde die "Den Verstandigen Hovenier" uitgaf in het formaat 12°. Wij lezen er meteen over de uitgave van een "Belgische Hoveniers Almanak" met 200 onfeilbare geneesmiddelen. Dit boekje bestond uit 286 blz. in formaat in 16° en met de approbatie van 1775. (3)

Wij kennen vestigingen van het uitgeversbedrijf Snoeck-Ducaju op diverse plaatsen in de Stad Gent. In 1810 en 1819 gevestigd in de Korte Munt 5; van 1819 tot 1840 in De Veldstraat (4); de vestiging in de Rietstraat wordt bij Vanderhaeghen niet vermeld.

Op de uitgave van "De Verstandige Hovenier" toen het bedrijf in de Rietstraat gevestigd was staat afgedrukt "eigendom der uitgevers en dat de exemplaren voor echtheid zijn ondertekend". Op de uitgave toen het bedrijf in de Veldstraat gevestigd was, komt alleen nog de vermelding "eigendom" voor en dat er aan de vereisten van de wet was voldaan. De kaft vertoont een tuinman aan het sproeien met een gieter. Hij heeft een raak en spade bij zich; tegenover de titelbladzijde een gravuur met de voorstelling van een boer met zeis in een landschap met veldarbeiders aan het werk. De boekjes hebben geen voorwoord noch inleiding en beginnen onmiddellijk met :

'Onderrichtingen en oefeningen die den verstandigen hovenier zal in acht nemen in de maand januari.'

De onderrichtingen zijn over de maanden van het jaar verspreid. De bladzijden drie tot tien bevatten technische gegevens over het gereedschap, ligging van de tuin en de boomgaard, aard en hoedanigheid van de grond, wanneer men moet planten en zaaien, hoe men bomen verplant.

Wat dit boekje onder de noemer volkse fytotherapie plaatst, is het feit dat na elke beschrijving van bomen, gewassen en kruiden de geneeskracht wordt aangehaald. Zo b.v.b. op blz. 15 bij de "Kwee-Appelen of Kwee-Peren :

De kernen, bladeren en bloemen zijn zeer goed : men maakt van de kweeën oliën. De kwee-appels zijn koud in den eersten, en droog in den tweede graad; zij zijn te zamentrekkend, verstoppen den buik, den roodenloop, en stelpen het bloedspuwen.

Het sap versterkt het hart en stopt den loop. Kweeën geëten versterkt de maag, stelt het braken en maakt versch bloed. Kweeën voor de maaltijd geëten, verstoppen, maar na het eten sluiten zij de maag, dat er geene dampen opwaarts naar het hoofd klimmen, die de catarrhen (zinkingen) veroorzaken.

Kwee-kernen in rozewater geweekt, is goed om den brand van de wonden te verkoelen en ververschen ook de mond. In water geweekt en daarmede gegorgeld, is goed voor een kwade keel. Gebraden kweeën stillen het oprispen. Olie van kwee-kernen, opgesmeerd, stilt den buikloop. Sap van kweeën is goed voor de kort van adem en aamborstig zijn; het versterkt de maag en de kranken.

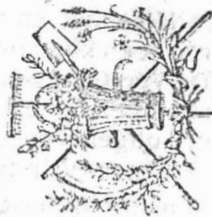
DE VERSTANDIGE HOVENIER

ONDERRICHTENDE

HOE MEN GEDURENDE DE TWAALF MAANDEN
VAN HET JAAR OP DE BESTE MANIER DE
HOVEN, TUINEN, LUSTHOVEN EN BOOM-
GAARDEN ZAL SCHIJKEN, BEHEIDEN, RE-
PLANTEN, BEZAAIEN, ENZ., ENZ.

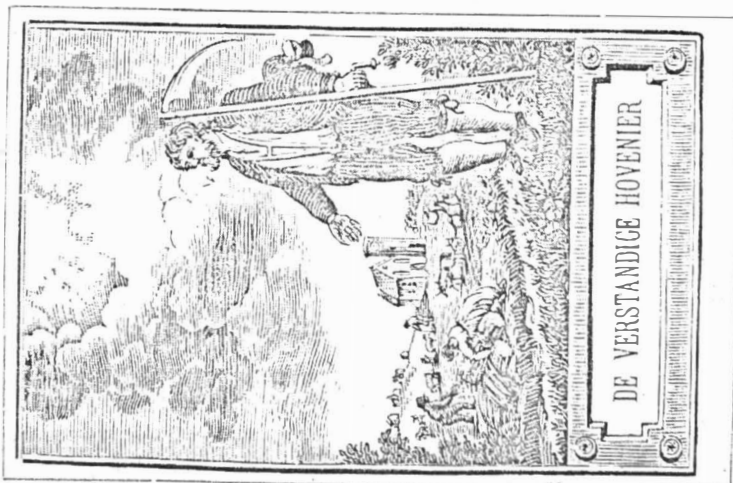
ALSMEDE

Hoe men allerhande Ooft of Fruit, Wortelen,
Zaden, Bloemen, Kruiden, enz. op hunnen be-
hoorlijken tyd zal vergaderen en bewaren, en
van hare natuur, deugd, kracht en werking,
noodig tot het gebruik van geneesmiddelen.

GIENT
DRUKKERIJ SNOECK-DUCAJU EN ZOON
VELDSTRAAT.

2907

Een ander voorbeeld voor nuttig geneeskrachtig gebruik van "Penseën, Veldvioletten":

De penseekens zijn tot veel dingen goed : het sap van dezelve geneest wonden. Het pulver van de gedroogde bladeren met eenen halven lepel wijn ingenomen, is goed voor die van binnen gekwetst zijn. De bloemen in zoete melk gezoden is goed gedrinken voor kinderen die van de termijnen (convulsiën) gekweld zijn, en voor kwade borst en longen.

Op het einde van de tekst voor mei wordt de verstandige hovenier aanbevolen zijn biekorven te plaatsen waar de edelste kruiden en bloemen wassen. Als raadgeving bij het oogsten van de honing lezen wij : **Men moet ook geene kruimen van roggebrood in den honig laten vallen; want hij zou daarom bederven, en in wormen of mieren veranderen.** Over de honing en zijn geneeskrachtige eigenschappen handelen de bladzijden 86 tot 88.

Dit boekje geeft enkel een summiere beschrijving van de geneeskraft van planten en kruiden; over dosering eb giftigheidsgraad niet de minste aanduiding. Nemen wij als voorbeeld de giftige bessen van de Witte Wijngaard [*Bryonix alba* (L)] op bladzijde 51 :

Brioniewortel een quintijn, digridium een grein met wat sap van Schelkruid of Stinkende gouwe, dit alles in een quintijn en half ingenomen, verdrijft de pest als men daarop zweet en daarna purgeert. Men zal daartoe gebruiken diaphenicon, dry quintijn, electuarium de succu rosarum diaturbit, elk een quintijn, wel vermengd en met suikerwater of ongezouten erwtensap ingenomen en vier uren daarop gevast : dit verdrijft alle inwendige onzuiverheid.

Het valt te betwijfelen of de landman dit farmaceutisch keukenlatijn zal begrepen hebben.

De hovenierderij in het begin der 18^e eeuw is de titel boven de kolom in het tijdschrift Volk en Taal van 1888 (5). In de voetnoot lezen wij : "Getrokken uit «Den verstandigen Hovenier» boek gedrukt bij??, met Approbatio Medici uit het jaar 1723, en Kerkelijke goedkeuring uit het jaar 1751. - blz. 48." Het doet ons eigenaardig aan dat de schrijver geen vermelding geeft van drukker of uitgever.

In 1751 verscheen bij A.P. Colpyn te Antwerpen de 5^e druk van «Den Verstandighen Hovenier» door F.V.S. Pbr. die de hierboven vernoemde approbatie en kerkelijke goedkeuring bevat. (6)

Gezien het sukses dat dergelijke boekjes kende, zal de uitgeverij Snoeck-Ducaju de commerciële waarde van dergelijke uitgaven gezien hebben om op haar beurt een dergelijk produkt samen te stellen en op de markt te brengen.

Deze boekjes blijken een samenraapsel te zijn uit volkse kruidenboeken en vooral naar het voorbeeld van "Den Nederlandschen Verstandigen Hovenier met zijn Medecyn-Winckel" door F.V.S. Pbr. waarvan de 9^e druk verscheen te Gent in 1775 bij P. Gimblet. (7)

Het Snoecks produkt van de "Verstandige Hovenier" dat wij uit de volkskundige vergetelheid wensen te halen, is een van die vele onwaardige produkten van wankennis die het volk niet op een hogere trap van kennis bracht, het is een sociaal beschamend tijdsdokument. Het is het evenbeeld van den "Troost der Armen" (8) van Guillielmus Simons, die menige herdruk kende en waarvan de uitgeverij Snoeck-Ducaju zich destijds bezondigde. De schraalheid om kennis de landman bij te brengen was het papier niet waard. Als volkskundig curiosum mag het wel eens naar voor gebracht.

A.G. Homblé

- 1) HOMBLE, A.G. : Den Nederlandschen Hovenier en zijn Medecyn-Winckel. Den Wyn-gaerd - Roeselare 1980.
- 2) VANDERHAEGHEN, F. : Bibliographie Gantoise. Gent 1895. deel 5 blz. 39-51 en deel 6 blz. 253.
- 3) VANDERHAEGHEN : op. cit. blz. 58. N° 8477.
- 4) VANDERHAEGHEN : op. cit.
- 5) VOLK EN TAAL . Maandschrift over gebruiken, geschiedenis, taalkunde, enz. enz. uitge-given door De Zantergilde van Zuid-Vlaanderen. 1^e jrg. - 3^e aflevering, 15 sept. 1888. gedrukt te Oudenaarde bij A. Van Den Driessche, in de Hoogstrate, N° 28, 23.
- 6) HOMBLE, A.G. : op. cit. blz. 37.
- 7) Idem : blz. 37.
- 8) HOMBLE, A.G. : Geneeskundige Volksboeken. Oostvlaamse Zanten. XLVII Gent 1972 - 4-5. blz. 122-138.

Bernard GOORDEN. *Le Diable en Belgique de Roberto J. Payró.*

Légendes fantastiques, recueillies en Belgique entre 1909 et 1923. 252, ill. Voorwoord door Anne WETS : Le traducteur B. Goorden, III-IV.

Het klinkt even wonder, dat een werk over ons land in 1953 in het Spaans verschijnt in Argentinië en dertig jaar nadien in ons land, met een bijzondere kommentaar, een overvloedige bibliografie van 561 nrs., een voorbeeldig register van persoons- en zakennamen.

El diablo en Bélgica, Copyright by Editorial Quetzal 1953, betekent alleszins een verrassing. Hoe geraakt een duivel uit ons land zo ver over land en zee?

Roberto J. Payró vertoeft in ons land (geboren in Mercedes, prov. Bueons Aires 1847 - °1928 in Lomas, zelfde prov.) van 1909 tot 1923. Hij leeft er als korrespondent van *La Nacion*, behandelt letterkundige, wetenschappelijke, economische, sociaal-politieke onderwerpen, komt in betrekking met Maurice Maeterlinck, Camille Lemonnier, Emile Verhaeren, Oscar Colson, uitgever van Wallonia en Isidoor Teirlinck. De laatste twee persoonlijkheden vooral sporen hem aan ons volksleven en de volksverhalen te bestuderen en daardoor verschijnen er tussen 1920 en 1928 een twintigtal bijdragen in het tijdschrift *Caras y Caretas* en het dagblad *La Nacion* met volkskundige elementen uit Vlaanderen en Wallonië.

De titel van de publikatie dekt de lading niet, want Bernard Goorden schikt twaalf verhalen, als vuur-, water-, lucht- en woudgeesten, [verhalen van de duivel en toverheksen]; vijf verhalen als aard-, berg- en huisgeesten; zes verhalen met regieuze inspiratie [verhalen van dwergen, reuzen en draken].

We weten aldus uiterst summier hoe verhalen uit ons land in Argentinië terecht komen, en in welke voorstelling Bernard Goorden een deel van deze verhalen aan ons aanbiedt. De kern van de zaak is : welke drijfveer heeft Bernard Goorden ertoe aangespoord deze gegevens uit ons land in een Spaanse uitgave op te zoeken, en in welke vorm heeft hij deze selectie aangeboden?

De auteur, zoon van een geneesheer en landschapschilderes, is geboren te Brussel, brengt een ruim deel van zijn jeugd door in Duitsland, stelt vooral belang in de Zuid-Amerikaanse cultuur en behaalt aan het Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken zijn diploma met een uitzonderlijke binding van talen : Duits en Spaans. Het valt te begrijpen, dat hij op deze basis een werk ontdekt, dat verhalen van hier in Argentinië presenteert. Het gaat niet alleen om ontdekken, maar de vorser speurt om te achterhalen op welke bronnen Roberto J. Payró steunt en stoelt voor zijn publikatie(s) in kranten en tijdschriften ginds. Robert Goorden heeft alle mogelijke boeken en tijdschriften nagezien en onderzocht, in Wallonië en Vlaanderen, en is daardoor in staat voor de meeste verhalen aan te halen, waar J. Payró te rade is gegaan. De vorser heeft zich niet tevreden gesteld met deze gegevens van een halve eeuw geleden, en meer, maar heeft het op prijs gesteld de vertaling te illustreren met talrijke voorstellingen van vroeger en nu. Henri Lievens tekende de kافت, een van de tweentwintig illustraties is een genre bedevaartvaantje als herinnering aan een tentoonstelling van de Antwerpse Sanctjeskring (p. 168). De grootste waarde weerspiegelt zich in de opgave van de bronnen die Roberto J. Payró heeft aangewend, én in de ontleding van deze bronnen. Op menige blz. krijgen we *Notes du Traducteur*, met uitvoerige dokumentatie over het behandelde onderwerp. De overeenkomst tussen *Le Folklore Flamand* van Is. TEIRLINCK, en *Brabantsch Sagenboek* van A. de COCK en Is. TEIRLINCK wordt herhaaldelijk aangehaald.

Blz. 173 tot 220 bevat bibliografie, Frans, Nederlands, Duits, Engels, Spaans, en neemt als vertrekpunt *Belgische Sagen en Legendes* van Alfons ROECK en Léon MARQUET, Antw., 1980.

Een alfabetische lijst van aangehaalde auteurs en illustrators (aangehaald in het werk of in de bibliografie) - p. 223 tot 231 - en van zaaknamen besluit het geheel. De auteur verwijst daarenboven naar vier frans- en vier nederlandstalige tijdschriften en redaktie-adressen (Biekorf - De Brabantse Folklore - Oostvlaamse Zanten - Volkskunde). Bernard Goorden blijkt niet alleen een vaardig vorser, maar is op elke wijze bereid de anderen te helpen.

J.v.E. & R.v.d.L.

Studienamiddag in het teken van de prentkunst i.v.m. bedevaartvaantjes

Museum voor Volkskunde, Kraanlei 63, 9000 Gent, 17-4-1983 (zie voetnoot 3, p. 132)

Voorstelling van gehandikapt(en) en ziek(t)en op bedevaartvaantjes

Vooreerst hebben we de papieren en de linnen vaantjes, voor het onderscheid. Daarnaast en daarna volgt vanzelfsprekend het onderscheid per heilige.

Het betreft in de eerste plaats, dat de oudere exemplaren, nl. van de zeventiende en achttiende eeuw, in grote maat gehandikapt(en) voorstellen.

De mogelijkheid bestaat gehandikapt(en), kreupelen en ziek(t)en op schilderijen te zien. Op bedevaartvaantjes zijn de zieken en gebrekkigen met een biezonder doel voorgesteld, in verband met een heilige en/of een heiligdom.

Het gebeurt, dat voorstellingen van vorige eeuwen, op basis van een houtsnede of steendruk, ook hedendaags overgenomen worden op linnen vaantjes, zo b.v. in Kerselare. Aldus geschiedt het, dat u gehandikapt(en) terug vindt op linnen vaantjes; ook huidige artiesten bieden tekeningen voor linnen vaantjes, die gebrekkigen weergeven, zo Guillaume Michiels uit Brugge, voor Sint-Jan-bij-Ieper, waar de aanroeping luidt: S. Bartholomeus, Verlos ons van zweren en huidziekten (1957). Daar past dan de vraag en verklaring bij, in hoever gehandikapt(en) in vroegere perioden meer voorkwamen dan heden. Kreupelheid was weleer meer verspreid dan thans. De evolutie in de geneeskunde speelt er natuurlijk een rol in.

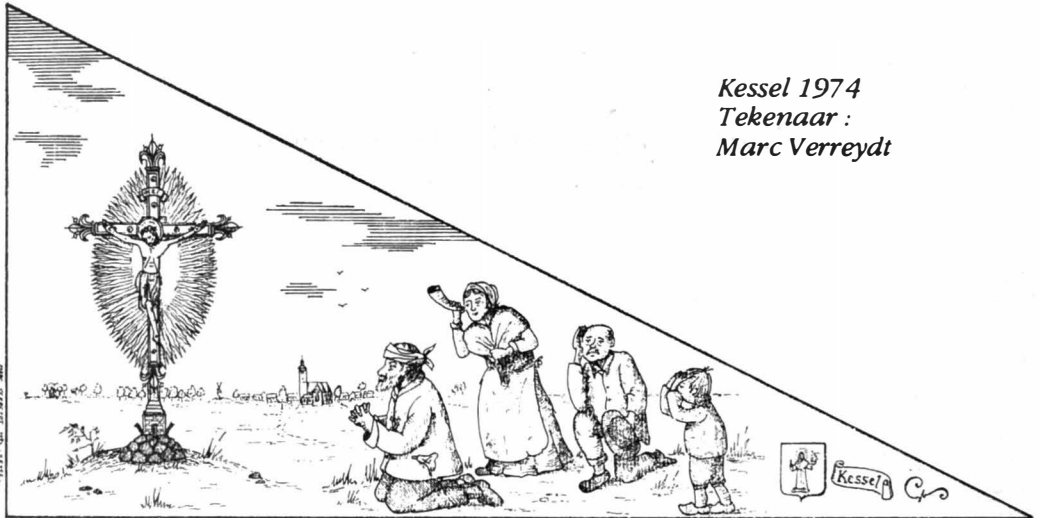
St.-Kristoffel is aangewezen voor de veiligheid op de weg. Bij hem vindt u gebeurlijk fietsen, auto's, vliegtuigen, maar geen kreupelen, hoewel kreupelen bij auto-ongevallen kunnen betrokken zijn. St.-Antonius-abt en Sint-Elooi komen in aanmerking voor de dieren, de zwijnen en de paarden in hoofdzaak.

Bij nazicht van de vaantjes rijst het vraagstuk wat we feitelijk kunnen verstaan door gehandikapt(en).

Het woord handicap zelf heeft oorspronkelijk een ongewone betekenis, vermits het gaat om paarden in een wedren; zwakkere paarden kregen een bepaalde voorsprong; de opvatting bestond voor allerlei wedstrijden. Dusdanige verklaring hoort zeker tot het verleden. We denken thans in hoofdzaak aan mensen met een lichamelijke ongemak, lieden met één arm of één been, waar een arm of een been korter is dan de/het andere, of waar ze één niet kunnen gebruiken. Het gaat er om een fysisch gebrek; maar we kunnen er een psychisch geval bij situeren, waar een ander tekort wordt ervaren, b.v. armoede. Bedelaars en schooiers komen ook voor op bedevaartvaantjes. Sint-Martinus snijdt een stuk van zijn mantel voor een behoeftige, maar vaak ontdekt u bij zijn beeld een kreupele. De overgang van een fysisch of psychisch gehandikapt(en) is er niet zo onmiddellijk klaar en duidelijk. Het v. van Duffel, O.-L.-Vr. van Goede Wil toont de bedelaar naakt, met een hoofdband (geval van hoofdpijn!). Het type van de bedelaar treedt nochtans menigmaal op de voorgrond, omdat dergelijk figuur vaak post vatte in de buurt van een kerk, en zeker in de periode van een drukke bedevaart.

Een fysieke handikap treft u aan, op verschillende wijze :

- een dove, te Kessel, met een hoorn aan het oor, en te Vlierzele, met een oor als ex-voto of dankoffer in de hand, en een bengelt aan het voetstuk van de patroonheilige;

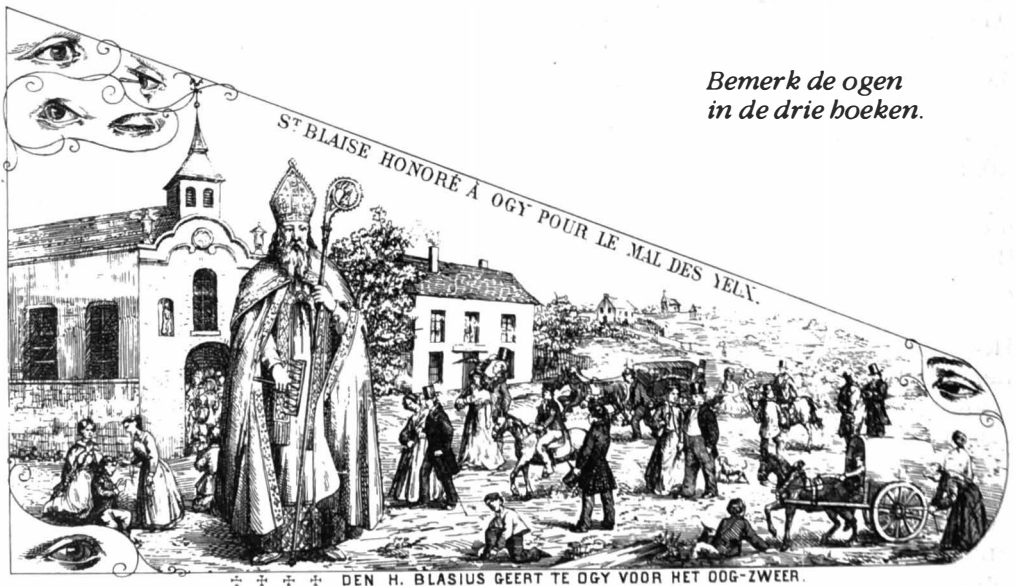

Kessel 1974
Tekenaar :
Marc Verreydt

O allerheiligste Salvator Jezu,
wij bidden u door de smertelijke pijnen
die Gij in uw goddelijk hoofd geleden hebt,
verlos ons van hoofdpijn, doofheid en andere kwalen

indien het ons zalig is, zoo niet,
vergun ons ten minste in onze pijnen,
oene zalige verdujdigheid,
die ons brengen tot een eeuwige glorie ~ Amen.

- een blinde; gewoonlijk leidt een hond de gebrekkige, ofwel wijst de persoon naar zijn ogen. Zie de voorstelling op het vaantje van Hoboken. Het tweetalig vaantje van Ogy geldt als een parel inzake voorstelling.

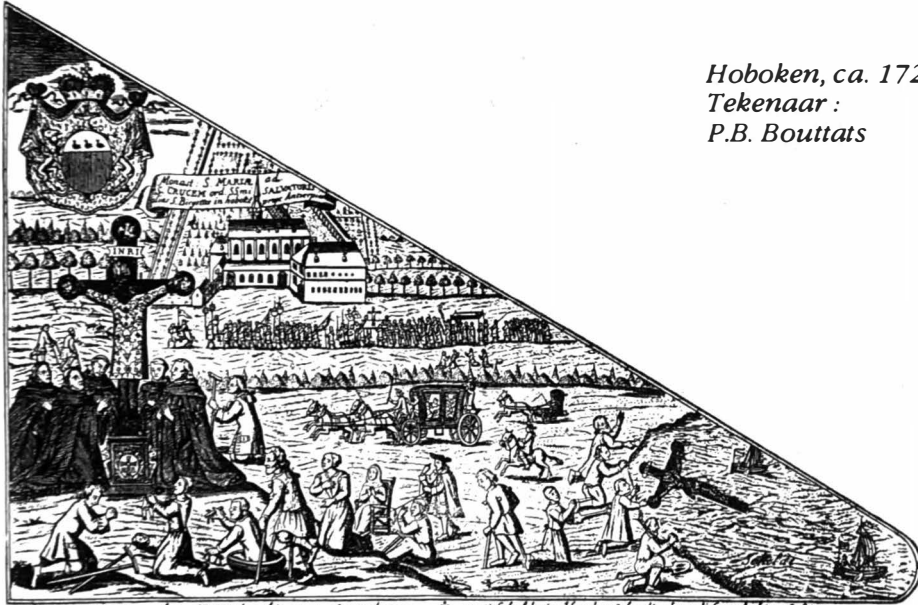

Bemerk de ogen
in de drie boeken.

- tandpijn bemerkt u duidelijk, o.a. op het vaantje van Achterbos-Mol, ter ere Van de H. Apollonia [tekening Karel Dufour].

Het geval van vallende ziekten en/of seskes (gewoonlijk bij een beeweg naar St.-Kornelius) wordt niet gauw voorgesteld, maar daar maakt de verklarende en uitvoerige tekst de toestand of zaak duidelijk.

Een specifieke presentatie van gehandikaptten beleven we voor de vaantjes van Veerle, Kortenberg en van Scherpenheuvel o.a., waar de tekenaar de gebrekkigen voorstelt en in de tekst onderaan hun genezing verklaart. Voor het geval van Veerle wijst de letter E, C, D, naar gebrekkigen en een blinde vrouw, tijdens hun tocht naar het beeld van O.-l.-Vr., en nadien, na hun wonderbare genezing, naar hun deelname in de processie! De tekst voor Kortenberg vermeldt o.a. : een doot gheboren kint ... verweckt in dese kerck / En kint, doof, stom, blind en kreupel gheneest / ... Suster Barb. Loriau gheneest van dryaerighe sieckten ... De personen op de tekening en de tekst onderaan gelden als een biezonder bewijs en getuigenis en tevens als propaganda!

Hoboken, ca. 1720

Tekenaar :

P.B. Bouttats

*Siet CHRISTUS aen het CRUS hoe hy comt Aangedreven
 + Hoboken tegen Stroom, om daer te sijn verheven* | *op t' Scheldt in Hooghen vloedt, door d' Engels hier Gefreue,
 alumer op Derden Mey, wort Preestlyck Geneest.*

Het valt op, dat kreupelen veelal tot de lagere bevolgingsklasse behoren, op enkele uitzonderingen na. Het vaantje van Hoboken toont twee kreupelen, die op basis van hun uiterlijk, zoals haartooi en kledij, van een hogere rang deel uitmaken.

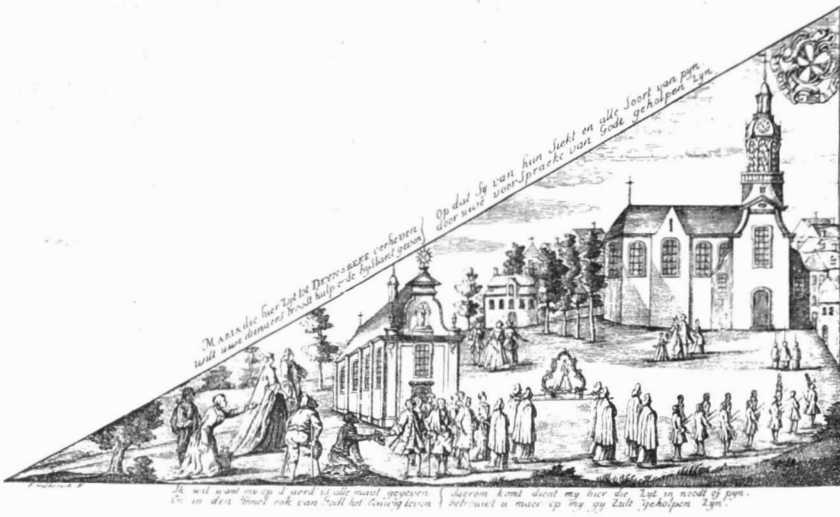
De tekenaar, anoniem of befaamd, streeft er niet naar een kreupele keurig weer te geven. Hij neemt vele of sobere uitdrukkingmogelijkheden :

- een kreupele met een stok of met twee stokken;
- een gehandikte die leunt of steunt op een kruk, of op twee;
- een min-valiede kan zich gebeurlijk behelpen met twee stokken of twee krukken die steun bieden op vier punten (zie Bottelare, O.-L.-V., scherpe hoek).
- een kniekruk geldt als hulpmiddel;
- een houten been komt betrekkelijk veelvuldig voor;
- een kreupele wordt voortgetrokken in een karretje (Hakendover);
- een gehandikte beweegt zich voort met handkrukjes in een mand of korf.

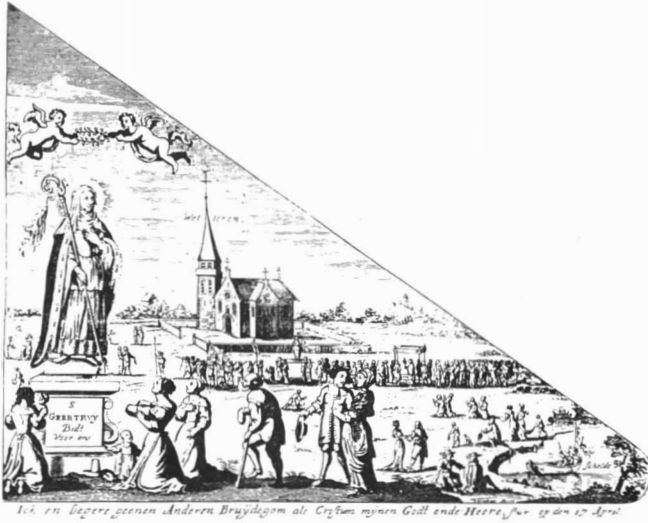
Daar zou kans bestaan een uitvoerige reeks altaren aan te halen, waar krukken opgehangen zijn, als bewijs en getuigenis van genezing. We denken aan O.-L.-Vrouw, Tielt (Br.) en O.-L.-Vrouw, Erembodegem-Aalst.

We dienen erop te wijzen, dat vaantjes met afbeeldingen van gehandikaptten inzake documentaire waarde en levendigheid van tafereelen veel meer genoten kunnen worden dan de sobere opgave van een heiligdom en een heilige. Deze uiteenzetting geldt slechts als een poging en vertrekpunt voor verder uitdiepen van een belangrijk onderwerp in onze volksdevotie en -geneeskunde.

Dr. L. DE SPIEGELEER, Aalst

Let op de bedelaar in de scherpe boek.

Een gehandikapte met misvormde rechterhand.

Een pelgrim offert een breukband.

Mariale bedevaartvaantjes. Typische voorstellingen

Waar men gaat langs Vlaamse wegen, oude hoeve, huis of tronk
Komt men U, Maria, tegen, staat uw beeltenis te pronk.

De tekst van het lied zegt ons iets bij het bezoek aan de tentoonstelling der bedevaartvaantjes uit de provincies Antwerpen en Limburg. (1) Nog steeds getuigen deze vaantjes van een oude volksdevotie. Vele kapelletjes langs de wegen zijn verdwenen, maar de devotie van de gewone mens blijft voortleven, want die vlam, nu op een laag pitje, is niet helemaal gedoofd, ver van daar.

We kennen belangrijke bedevaartoornden als Halle, Alseberg, Scherpenheuvel, Dadizele, Oostakker, en we kennen min of meer de oorsprong. Maar naast deze grote plaatsen bestaan er vele kleinere die op hun beurt, maar dan meer lokaal, een weergave zijn van dat Vlaamse volksleven en de oude traditie voortzetten.

Bij het doorbladeren van de catalogus valt het op, dat er nog bedevaartoornden van zovele heiligen zijn, maar tevens dat zovele genadeoornden van Onze-Lieve-Vrouw onder verschillende benamingen voortbestaan.

We nemen als steekproef de provincie Antwerpen, met 84 aangehaalde bedevaartplaatsen, waar vroeger en nu nog vaantjes worden uitgegeven. Zie het resultaat :

25 verschillende plaatsen voor één heilige	2 voor de H. Bernardus (3)
9 Plaatsen voor de H. Kristoffel (2);	2 voor de H. Antonius-abt
8 voor het H. Kruis;	1 voor het H. Bloed
3 voor de H. Johannes de dooper;	1 voor het h. Sakrament

Tellen we de bedevaartoornden voor Onze-Lieve-Vrouw, dan bereiken we het rekordcijfer van 33 !

Bij het speuren naar de achtergrond van die verering, vinden we allerlei verklaringen voor het ontstaan van een bedevaartplaats : de afwezigheid van een dokter en ziekenhuis vroeger op het platteland; ontbreken van telefoon en snel verkeer, van verzekering tegen brand, veeziekte en mislukken van de oogst; toeschrijven van een kwaal aan het boze oog, hekserij en betovering.

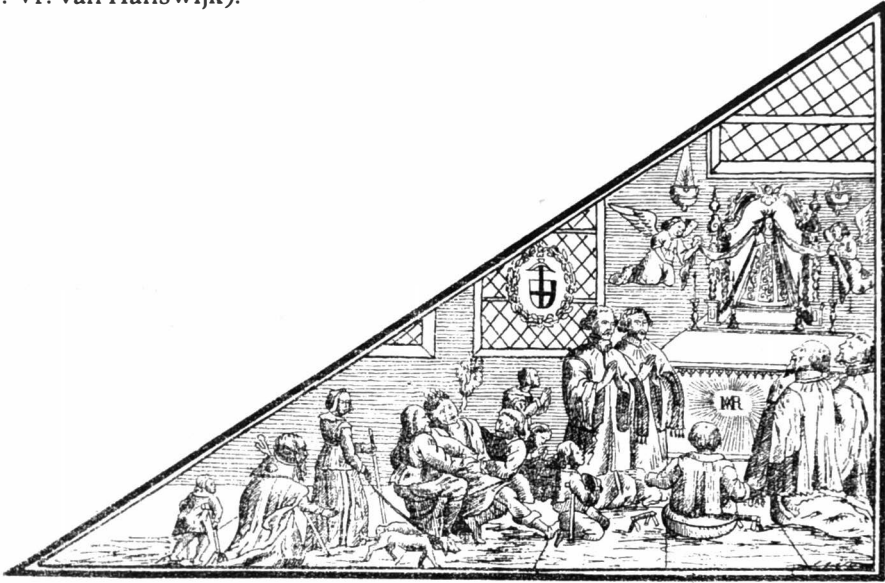
In tegenspoed namen de mensen, in de eenvoud van hun geloof, toevlucht tot heiligen, de lokale titelheilige van de parochie, de tweede patroon, de patroon van een gilde en konfrerie; het verhaal van genezingen, van wondere tussenkomst voor nood en kwalen leidde vrome zielen naar dichte en verre bedevaartoornden. Zo ontstond vanaf de VXIe en vooral in de VXIIe eeuw een vermenigvuldiging van bedevaartplaatsen. De veelvoudige verering van St.-Kristoffel in onze eeuw en de blijvende devotie tot Onze-Lieve-Vrouw op vele plaatsen is een sprekend voorbeeld die bij de traditie aansluiten.

Voor de oorsprong van mariale bedevaartplaatsen, verklaart de volksmond, langs geschiedenis en legende, hoe Maria zelf op een of andere manier te kennen gaf, dat ze op een bepaalde plaats wilde vereerd worden.

Die verklaring of tussenkomst vinden we op menig bedevaartvaantje terug. We verstrekken een indeling volgens de verschillende omstandigheden van de gebeurtenissen en het verhaal :

(1) Zie verder p. 219

Een schip is betrokken bij het aanvoeren of vervoeren van het beeld, zo te *Mechelen* (O.-L.-Vr. van Hanswijk).

MIRAKULEUS BEELD VAN O.-L.-V. VAN HANSWIJK.

De mensch door 's zins volaan t' juk des doods gebonden.
Blind, krompel, lam of ziek met rampen ongedrukt,
Heeft in Maria's nuip 's'ce al'igs troost gevonden,
Niet lieken of naar z'ic aan menig' wond ontruk.

Als 't schriklijks wonderkaan met halle donderslagen
Op d'aarde nederstort oor soeijen bliksen goet,
Komt hier den herder aan Maria's bijstande vragen,
En z'jnen rijken oogsi van onhe' wort beboet.

Aanduiden van de plaats door Maria zelf, waar ze wil vereerd worden, zo te *Pulderbos*, door de plek te omlijnen met een draad, zoals ook in *Lebbeke*, *Alsemberg*, *Waver*, *Nazareth*, door uit te tekenen in de sneeuw, te *Edelare*.

Kloosterlingen brengen hun Mariabeeld naar buiten, zodat O.-L.-Vrouw aan één orde gebonden lijkt, zoals te *Averbode*, *Grimbergen*, *Oud-Heverlee*.

Een behaalde zege (of militairen?) ziet een kapel oprijzen en een vaantje volgen in *Attenrode-Wever* (generaal Vicca, 1572), te *Brugge* (Pevelenberg 1304), te *Melsele* (Al. Fernèse, 1585), te *Kortrijk* (O.-L.-Vr. van Groeninge).

Genezingen worden in verband gebracht met de voorstelling van O.-L.-Vrouw; in de streek van *Tongeren* was een kind verlamd. De moeder ging ermee naar *Onze-Lieve-Vrouw*; het kindeke-Jezus op haar arm liet een druif vallen; de moeder nam de druif op en dat werd een echte druif; het kind at ze op en het was genezen.

De verschijningen te *Lourdes* brachten met zich mee, dat vrome lieden op andere plaatsen een grot oprichtten; daar werden ook vaantjes verspreid, zo te *Aaigem* (1873), *Aalst* (1888), *Branst* (1947), *Edegem* (1888), *Jette* (1915), *Lommel* (1947), *Meersel-Dreef* (1888), *Maldegem-Kleit* (1952), *Oostakker* (1873), *Oostrozebeke* (St.-Jozef, O.-L.-Vr. van De Ginste), *St.-Marie-Lierde* (1880), *Vlierzele* (1875).

O.-L.-Vrouw van *Fatima* ontwaren we op een vaantje te *Krokegem*, te *Attenhove-Holsbeek* en *De Panne*; *Madonna della Strada* ontdekt u op een vlaggetje te *Kobbegem* (Asse).

Voor *Onze-Lieve-Vrouw* vaantjes in Nederland springt het in het oog, dat de figuur van *Onze-Lieve-Vrouw* een "hoge" en "verheven" plaats inneemt tegenover de menselijke persoon: *Onze-Lieve-Vrouw* in 't Zand *Roermond*, behelst een vondst van een beeld in een bron of fontein; *Onze-Lieve-Vrouw* van de heilige eik te *Oirschot* vindt zijn verklaring, én in de ontleding van de boomlegende, én de voorstelling duidt klaar aan hoe een herder het beeld in de stroom vindt. telkens teken de artiest Th. Elfrink ('47 en '49) *Onze-Lieve-Vrouw* reuzegroot voor langsheen de hoogtelijn. De uitgeverij H. Herkuleyns van *Oosterbeek* leverde menig vaantje voor deze streek.

Mensen hebben een Mariabeeldje aan een boom gehangen, in een zin voor devotie, of na ervaren van hulp in nood. Geburen kwamen bidden, later eveneens voorbijgangers; in/of op de plaats van de boom bouwen ze een kapel. Dat geschiedt in *Berendrecht* met de biezondere devotie van de pastoor in 1732-34; pelgrims haalden water uit de put naast de kapel. In *Edelare-Oudenaarde* hing een beeld aan een kerselaar; de heer van het dorp liet een kapel bouwen, wegens een belofte, toen een krokodil in het Heilig Land hem overviel. Zo kunnen we menig geval aanhalen.

Tekenaar :
Guill. Michiels

Het vinden van een Mariabeeld komt menigmaal voor : te *Duffel* troffen twee koewachters het aan in een wilg; in *Melsele* vonden landlieden het beeld onder een linde; in *Kaprijke* vonden twee broeders een beeld op hun veld; in *Deerlijk* beloofde de heer aldaar de grootste boom van zijn woud te vellen voor een kapel en vergeet zijn belofte. Bij het vervoer van de boom geraakt men niet vooruit; om 't gewicht te verminderen, zaagt men er een stuk af en daar valt een beeld uit !

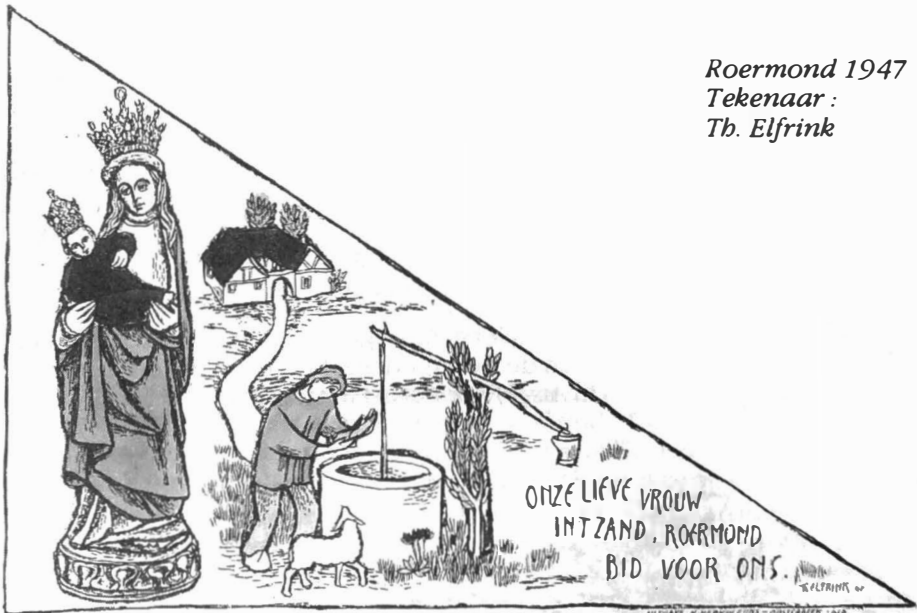
Het aanspoelen van een Mariabeeld bij overstromingen of langs een beek stipt men aan te *Aalst* : bij een overstroming van de Dender dreef het beeld in een wijngaardstruik (O.-L.-Vrouw ter Druiven!) in *Assebroek* berust het beeld dat op zee niet zonk en het schip volgde.

Oirschot 1949
 Tekenaar :
 Th. Elfrink

Roermond 1947
 Tekenaar :
 Th. Elfrink

Op deze wijze hebben we een uiterst korte verkenningstocht meegemaakt langs O.-L.-Vrouwbedevaartvaantjes. Ondergetekende blijft graag ter beschikking van elkeen die meer wil weten.

Theo HAM (Hoboken)

Twee katalogen

BEDEVAARTVAANTJES

uit Antwerpen, Limburg en Europa

Bedevaartvaantjes uit de provincies Antwerpen en Limburg. Tentoonstelling Antwerpen febr. - juli 1983. *Inleiding* : Prof. DR. J. VAN HAVER. *Catalogus* : Lic. P. VANSUMMEREN. Antwerpen, Volkskundemuseum, 95, 215 buitentekstplaten.

Wallfahrtsfährnchen. Religiöse Druckgrafik. Bestandskatalog bearbeitet von Dieter PESCH. Rheinland-Verlag GmbH - Köln, 1983, 412, ill.

Vlaanderen is een rijk land, in menig opzicht het rijkste land ter wereld, zeker inzake bedevaartvaantjes.

Vroegere publikaties en twee recente katalogen leveren een doorslaand bewijs.

Basis en vertrekpunt van elke studie voor bedevaartvaantjes blijft het magistraal werk van Emile van HEURCK *Les Drapelets de Pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins. Contribution à l'iconographie et à l'histoire des pèlerinages*, uit 1922. Emile-Henri van Heurck was een hartstochtelijk verzamelaar en kenner van volksprenten in het algemeen, van vaantjes in het bijzonder en tevens van gravures. Hij stelde zijn werk samen met zijn kollektie, en op basis van een ontzagwekkend aantal devotieboekjes van bedevaartplaatsen. Zijn luxueuze flat aan de Helenalei te Antwerpen leek soms op een prentenkabinet, vertelde me Paul de Keyser, zaliger gedachtenis. Aan veldwerk heeft hij niet gedacht. Zijn rijke verzameling kwam terecht in de Koninklijke Bibliotheek, in het prentenkabinet als een weergaloos schrijn. Zijn werk beduidt een duidelijke kijk op het bedevaartvlak in het begin van onze eeuw, voor zover er een vaantje bij betrokken is.

In 1942 publiceert de vriend Maurits van Coppenole *Westvlaamsche Bedevaartvaantjes*, gewoon om alleen de vaantjes te belichten, zonder zorg voor volksgebruiken of ikonografie. Korte berichten over het bedevaartwezen horen er soms bij. In 1958 geef ik in eigen beheer *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen*.

Bijdrage tot de studie van de legenden, de ikonografie, de volksgebruiken.

Emile van Heurck behandelt in 1922 zesenzestig gemeenten voor Oost-Vlaanderen, met eenenzeventig bedevaartoornden. Hij noteert honderdentwaalf vaantjes. In '58 bevat mijn boek honderdenacht gemeenten, met honderdzevenendertig bedevaartoornden en ongeveer driehonderd vaantjes. Intussen is in Oost-Vlaanderen het aantal bedevaartoornden met een vaantje indrukwekkend gestegen. Mijn studie steunt volledig op een onderzoek in elke parochie. In 1981 levert Patricia Vansummeren een *Kunsthistorische en volkskundige bijdrage*, met haar proefschrift *De Limburgse bedevaartvaantjes*, aan de katholieke universiteit te Leuven. [Volkskunde, Antwerpen, 83 (1982) 46-47 - Stefaan TOP. *Volkskunde aan de K.U. Leuven. Academiejear 1980-81*] Band I, 246, Band II, 115 platen. Zij behandelt daarin achtentwintig bedevaartoornden, op 24 gemeenten, want Hasselt en Tongeren tellen als stad telkens drie bedevaartoornden met een vaantje. We dienen te bedenken, dat slechts vijf van de bedevaartplaatsen bij Em. van Heurck aangehaald zijn, daar de vaantjes een fantastische verspreiding beleven sinds de tweede wereldoorlog, vooral Sint-Kristoffel en eveneens Onze-Lieve-Vrouw.

In 1983 viert het volkskundemuseum van Antwerpen zijn 75-jarig bestaan. Het stadsbestuur organizeert in het kader van het heuglijk jubileum een reeks tentoonstellingen. Vermits het museum over een uiterst omvangrijke verzameling bedevaartvaantjes beschikt, smeedt konservator Wilfried van Nespen het plan om een tentoonstelling en kataloog aan de vaantjes van Antwerpen en Limburg te wijden. Mej. G. Vansteenkiste had in het kader van een BTK-project de aanwezige vaantjes geïnventariseerd. Patricia Vansummeren aanvaardde de opdracht een tentoonstelling en kataloog op te stellen, in een minimum van tijd. Jos Philippen,

publicist en uitgever tegelijk, had drie publikaties geleverd i.v.m. bedevaartvaantjes, verzorgd en kunstzinnig, waaronder de Oostbrabantse vaantjes van voor 1850. Belangrijk daarin waren vaantjes die aan Em. van Heurck onbekend bleven.

De aktualiteit bleef voor Jos Philippen onaangeraakt. (1)

De kataloog van de expositie te Antwerpen leverde voor Patricia ware problemen op, vermits ze de bedevaartoornden van Limburg grondig kende en de bedevaartoornden uit het Antwerpse plots voor haar als een onbekend domein opdaagden. Op dat gebied schuilt er een onevenwicht in de beschrijving van de kommentaar bij de vaantjes. Volledigheid bereikt niemand. Hoe kunnen we volledigheid nastreven?

Intussen speurt ondergetekende naar vaantjes alom in Vlaanderen, in de hoop alle provincies tot op heden in het onderzoek te betrekken. Op een ochtend brengt een vriend het bericht uit een Duitse krant : **Museumsdirektor Dr. Dieter Pesch mit einigen Wallfahrtsfähnchen**. Rheinische POST. An Rhein und Ruhr. Kommern. - Wallfahrtsfähnchen aus vier Jahrhundert. 12 Nov. '83. Uit een verzameling van 1060 vaantjes zijn 90 specimens tentoongesteld, in hoofdzaak uit België, Nederland en het Rijngebied.

Daar valt niet veel te aarzelen. Een reis naar Kommern bij Keulen dringt zich op, weer of geen weer. Vier dagen na de openstelling zijn Luc De Spiegeleer en jullie dienaar ter plaatse. Hoe komen ze in Kommern aan duizend vaantjes? Duizend uit het verleden, min of meer. Aktualiteit blijkt er niet meer bij betrokken.

Bis auf zwei Exemplare stammen die rund 1060 Wallfabrtsfähnchen aus einer rheinischen Privatsammlung. Ze dateren uit de zeventiende eeuw tot in de tweede helft van de twintigste eeuw.

De publikatie bevat als kataloog de beschrijving en opsomming van deze prenten, volgens een vast stelsel : naam van heilige, plaatsnaam en provincie, druktechniek, hoogte en breedte, plaats van druk en proeve van datering, met wisselende kommentaar, van ongelijke waarde.

De inleiding van blz. 11 tot 28 telt strikt genomen dertien blz. tekst, want fraaie illustraties nemen een ruim deel in beslag.

De kataloog bestrijkt twaalf landen, België (B), Duitsland (D), Spanje (E), Frankrijk (F), Italië (I), Joegoslavië (J), Luxemburg (L), Nederland (N), Polen (P), Zwitserland (S), anoniem (A) of ongekend.

We mogen nochtans de illusie niet koesteren, dat we prenten uit vele delen van Europa in handen krijgen, want ons land neemt bijna het geheel in beslag, namelijk 894 nummers, en in dit kader neemt Vlaanderen ongeveer 190 gemeenten voor zijn rekening en Wallonië ca 60. Volgens dit overzicht zou Vlaanderen tweemaal meer lokaliteiten met bedevaartvaantjes tellen dan Wallonië. In realiteit biedt dit systeem geen juiste kijk op de verhouding. Eén lokaliteit kan een hele reeks vaantjes op zijn gebied tellen. We nemen als uitzonderlijk voorbeeld Heverlee en Leuven met Sint-Quirinus, Sint-Kristoffel, Sint-Jozef, O.-L.-Vrouw van Vrede, O.-L.-Vrouw Stoel van Wijsheid, O.-L.-Vrouw van de Noods God, O.-L.-Vrouw van Lourdes, Sint-Koleta (én de vaantjes van Fiere Margriet en van Sint-Leonardus, Leuven 6 nov. 1945 ontbreken er bij!) en Ieper met O.-L.-Vrouw, St.-Elooi, St.-Antonius-abt, St.-Rochus, St.-Bartolomeus, H. Kruis, O.-L.-Vrouw van Tuine en H. Hart. Deze opsomming toont aan hoe gemeenten en bedevaartoornden niet overeenstemmen. Eén gemeente kan meer dan één bedevaartplaats tellen. In Vlaanderen gebeurt dat vaak; in Wallonië eerder zelden. Vlaanderen spant veruit de kroon voor de produktie en verspreiding van bedevaartvaantjes. Voor een juist of betrekkelijk overzicht biedt deze Religiöse Druckgrafik geen voldoende kans, wegens het ontbreken van vele vaantjes. De verzameling van pater Theo Ham in Hoboken bevat voor Oostakker 25, Halle 41 en Scherpenheuvel 105, (zonder de varianten!), in totaal 700 O.-L.-Vrouwvaantjes!

De vaststelling van ons verregaand overwicht past tegenover de rij verre landen die hier optreden : Polen met twee vaantjes, Portugal met een, Zwitserland met een, Spanje met vijf (moderne), Frankrijk met negen - Frans-Vlaanderen ontbreekt haast geheel - (nr. 9 Ohain, H. Wivina is fout; de bedevaartplaats van St.-Wivina te Ohain bevindt zich in Waals-Brabant, nabij Brussel), Duitsland met drieëndertig, Italië met tien (moderne), Joegoslavië met een, Nederland met tweeëntachtig, Luxemburg met twee.

Aan de hand van de kataloog weet u welke vaantjes in het museum te Kommern berusten en beschikt u over een reeks gegevens. Voor Vlaanderen loopt er wat mank, in die zin, dat mededelingen inzake gebruiken en gewoonten stammen uit het boek van E. van Heurck, dit wil zeggen, dat ze ontzettend verouderd zijn en bijgevolg totaal onbetrouwbaar. Volksgebruiken i.v.m. devotie zijn in de loop van de laatste dertig tot twintig jaar onvoorstelbaar gewijzigd.

De auteur en zijn medewerkers hebben daarenboven af en toe de bal misgeslagen, voor de situatie van een gemeente per provincie, voor de overeenkomst van afbeeldingen, voor de waardebepaling van de voorstelling.

Voor geval één stippen we o.a. aan :

Aalst is Oost-Vlaanderen (is vermeld West-Vlaanderen) nr. 1 & 2.

Brussel met Kapellekerk is Brabant (is vermeld West-Vlaanderen), nr. 182.

Dudzele is vermeld als Oost-Vlaanderen (is West-Vlaanderen) nr. 240-43.

Nazaret - Lier is Antwerpen (is vermeld als Oost-Vlaanderen), nr. 614-15.

Chèvremont met vraagteken is Vaux-sous-Chèvremont, Luik, nr. 187-88.

O.-L.-Vrouw op de Toren, St-Niklaas is Oost-Vlaanderen (is vermeld als Roermond, Zuid-Limburg, Nederland), nr. 62, p. 396.

De overeenkomst van afbeeldingen kreeg weinig of geen aandacht :

Zelfde vaantje voor St.-Elooi te Grembergen en Tielrode, nr. 290 en 836.

Het vaantje van Ertvelde wordt aangewend voor Kaprijke, nr. 258 en 445.

De houtsede voor St.-Kristoffel te Scheldewindeke is ontleend aan die van St.-Fledericus te Vlierzele, nr. 733 en 857.

De cirkel voor St.-Kristoffel te Henis stamt van het vaantje te Heverlee, nr. 376 en 386.

De voorstelling op de vaantjes is niet immer een godsdienstig thema. Zo biedt Lier, nr. 515 bezienswaardigheden, de Zimmertoren, de begijnhofpoort, en het stadhuis. Tournai of Doornik, nr. 842 toont Les cinq clochers. Een verhouding met een bedevaart is er wel telkens ziek en zoek.

Voorstellingen van heiligen vergt soms duidelijkheid.

Voor Tongerlo nr. 841 (niet Brabant, zoals aangeduid, maar Antwerpen) is bisschop zonder verdere commentaar aangegeven. Het is Norbertus, stichter van de Norbertijnen, bij de ingang van de abdij.

Even verder, bij nr. 843 past niet de heilige Ewald te Turnhout, maar wel St.-Ewout.

Het criterium voor de schikking van de vaantjes is niet aangegeven. Bij een verschil van kleur inzake papier geldt het een nieuw vaantje. Wieze met een eenvoudige vorm, telkens gelijk, krijgt vier nrs. daar hetzelfde beeld viermaal op ander papier (?) werd gedrukt. Aldus bestaat geen controle over het aantal vaantjes.

Verklaring voor de vaantjes die als anoniem (d.i. onbekend), opgegeven worden :

1. *Christophorus. Heverlee-Leuven. België*

2. 3. 4. *idem ibidem*

5. *Christophorus. voorstelling als passe-partout. Zie R. v. d. Linden Bedevaartvaantjes, 103. Het cliché werd aangewend, a.o. voor Erembodegem, Scheldewindeke, Hoei, Malmedy, Mondorf-les-Bains, Pontisse.*

6. *Josef. Smakt Venray. Nederland.*

7. Idem Venray ibidem
8. *Petrus Donders Utrecht*. Nederland
9. *Grote des Demoiselles* St.-Guilhem-le-Désert. Cévennes. Frankrijk.
10. *O.-L.-Vrouw van Vrede*. Ternat. België
11. *E K* = Eucharistische Kruistocht
12. *O.-L.-Vrouw, Viven* Brugge. België.

Dr. Dieter PESCH heeft Wallfahrtsfähnchen opgedragen aan zijn schoonvader
Dr.-Ing. Heinz Eyckeler.

Wij illustreren de bijdrage, in vrome herinnering aan deze geleerde
verzamelaar, en in hulde aan het luisterrijk werk van dr. Pech
met een veelzeggend vaantje van de familie Eyckeler,
enig mooi.

Voor de samenstelling van dergelijke kataloog zijn enkele criteria vereist. Waar begint en eindigt de wezenheid van een bedevaartvaantje? Maurits van Coppenole noteerde in zijn Inleiding, p. 6: *We sluiten beslist de smaakloze en banale fietsvlaggen uit, handelsprodukt door een Brusselse firma, het ganse land door, tegen sterren en wind, op zekere bedevaartplaatsen op de markt gebracht.*

Hij bedoelde klaarblijkelijk de gelijkbenige driehoeken die Em. Hoyaux, vader en zoon, alom aan het verspreiden waren. We staan voor het feit, dat de Duitse kataloog er ongeveer honderveertig tot honderdvijftig reproduceert. Daarnaast dient de figuur van Stan Jena († Leuven, 17 febr. '70), alias De Vaantjesboer, belicht te worden.

In een inleiding kunnen we immer sporen naar de oorsprong, de ontwikkeling langs het bedevaartteken op de kledij en een gebeurlijk, weinig waarschijnlijk verband met de blazoenen. Vlaanderen is kern en oorsprong van de bedevaartvaantjes. Alleen uitpluizen van velerlei documenten kan klaarte vertrekken voor het verleden, zoals Jozef de Brouwer het aan boord legde voor Lede. *De geschiedenis van Lede*, 1963 p. 408 verstrekt uittreksels uit kerkrekeningen van 1509 tot 1595. Per jaar komen er minimum duizend, vaak meer en somwijlen tweeduizend exemplaren op de markt. In de loop van die eeuw dragen de pelgrims minstens honderd duizend vaantjes mede. Daar is geen enkel van bewaard. Beseffen we de weerspiegeling van deze gedachtenissen in het volksleven van hoog tot laag.

Het register van de heiligen met achtennegentig namen in het Duits boek wijst enigszins op een beperktheid van de verzameling. De reeks heiligen voor onze persoonlijke kollektie bereikt het cijfer honderdvijftig. Tien plaatsen zijn aangehaald voor St.-Kristoffel. De lijst van onze St.-Kristoffelvaantjes bestrijkt thans zeventienveertig gemeenten.

Alleen het ontdekken en ophalen van dusdanige getuigenissen kan de luister van onze vaantjes tot zijn ware omvang laten stijgen. Intussen straalt Vlaanderen fier

en gelukkig in Religiöse Druckgrafik.

De kleurweergave van het vaantje van Wijnegem met Nederlands onderschrift en het opschrift *sient vitis abvndans* weerspiegelt de hoge waarde van de publikatie : inzicht en overzicht van bedevaartplaatsen, van vele eeuwen en talrijke plaatsen, met keurige en kleurige weergave, een verre tocht in vroomheid, langs allerlei landen en landouwen, niet zozeer met naïeve begeleiding, maar aan de hand van grote en volkse artiesten. Jammer dat hun register ontbreekt.

Renaat van der Linden

- (1) Jos PHILIPPEN. *De oude Vlaamse bedevaartvaantjes*. Diest, 1968.
Idem. *De Oostbrabantse Bedevaartvaantjes van vóór 1850*. Langemark, 2 d.

De tentoonstelling van de 90 bedevaartvaantjes in het openluchtmuseum te Kommern duurt van 11 november 1983 tot 27 mei 1984.

De bedevaartvaantjes van Alfred Ost. Uitg. Atlanta, Schaffen, 1983, 56, 380 F.

[Vier vaantjes, een van Hakendover, goddelijke zaligmaker, 1911; een van Mechelen, O.-L.-Vr. van Hanswijk, 1913; een van Zwijndrecht, H. Machutus, 1919; een gelegenheidsvaantje van Borgerhout, H. Familie, 1922. Reproductie recto en verso. Bondige typering en biografie van Alfred Ost.].

Voor jaargang 1984 liggen reeds drie uitvoerige studies persklaar; een i.v.m. **De verzoeking van Sint-Antonius**, een doek van Maarten DE VOS (1591-1594) K.M.S.K. Antwerpen; een over **De komeet komt** [oa. de komeet in de kerkban - 1456]; een i.v.m. **Volksboeken**.

Schrijf gauw uw lidgeld over !

BOEKBESPREKINGEN

Nederlandse Volkskundige Bibliographie. Systematische Registers op tijdschriften, Reekswerken en Gelegenheidsuitgaven onder leiding van † Prof. Dr. K.C. Peeters en Dr. S. Top. Uitgave in samenwerking met het Instituut v. Volkskunde te Antwerpen. Deel XXXI. Noord-Nederlandse historische tijdschriften (1883-1960) door Lic. Boudewijn Vanderhallen. Centrum voor Studie en Documentatie, Antwerpen, 1980, 356.

Nederlandse Volkskundige Bibliografie. Idem. Deel XXXII. Noordbrabantse tijdschriften (1830-1960). Taxandria uitgezonderd, door Lic. Hilde Lambrechts. Ibidem, 1981, 450.

Nederlandse Volkskundige Bibliografie. Idem. Deel XXXIII. Franstalige Zuidnederlandse tijdschriften (1825-1960) door Lic. Yvonne Patout. Ibidem, 1982, 339.

We hebben, tegen de traditie in, de drie publikaties tot één bespreking gebald, om meer dan één reden. Vooreerst gaat het om een kwantitatief karakter, dat weinig of niet de aandacht krijgt : drie boeken leveren duizend honderdvijfveertig blz. wetenschappelijk materiaal. Dat feit verdient ook eens een klemtoon. Daarnaast flonkert het feit, dat deze gouden reeks niet alleen Vlaanderen omvat, maar ook de grensgebieden : Noord en Zuid sluiten aan, langs personen en tijdschriften en tegelijk ontdekken we, hoe Vlamingen buiten de staatsgrenzen publiceren, waar we het niet terstond vermoeden. Op deze basis ontstaat een verkenning van de volkskunde boven en buiten onze traditionele grenzen van Brugge tot Hasselt, en Antwerpen tot Brussel. In derde instantie wordt de recensie een hulde aan de stichter van de reeks, Prof. Dr. K. C. Peeters die deze goudmijn voor Vlaanderen aanlegde, en aan zijn opvolger, dr. Stefaan Top die samen met het Centrum voor Studie en Documentatie voorbeeldig zorgt voor een systematische en korrekte opvolging van de reeks. Vlaanderen beschikt in de Nederlandse volkskundige Bibliografie over een uitzichttoeren enig in ons werelddeel.

De Inleiding van nr. XXXI omlijnt de verhouding volkskunde - geschiedenis. In dit opzicht komt de theoreticus Albert Marinus (te) weinig aan zijn trekken, waar hij gezaghebbende richtlijnen voorhoudt, o.a. in *Beschouwing over de Traditie* [De Brabantse Folklore, Brussel, 22 (1950) 1-13]. Er komen negen tijdschriften aan bod die we makkelijk tot zeven herleiden.

Oud-Holland, tweemaand. tdschr. voor Nederlandse Kunstgeschiedenis (1883-1960) geeft in zijn titel het doel duidelijk weer : bespreken van belangrijke kunstvormen. Schilderwerken bieden volkse onderwerpen langs "Ijsvermaak" en "Een Schoenmakerswerkplaats"; verhandelingen over produkten van volkskunst komen veelvoudig voor, glaswaren, metalen

voorwerpen, aardewerk, ook over klederdrachten. **Tijdschrift voor Geschiedenis** (1886-91) wijzigt licht zijn titel, door er Aardrijkskunde bij te betrekken (1892-93), Land- en Volkenkunde (1894-1919), en sindsdien behield het zijn oorspronkelijke titel (1920-60). A. Gittée handelde er over naamgeving van personen, het ontstaan van het heksenproces, het straatleven; het eiland Marken treedt op met velerlei wetenswaardigheden; in de laatste periode zijn recensies van belang voor volkskundigen. **Nederlandsch Archieveblad** (1892-1960), orgaan van archivariësen, bevordert in hoofdzaak de belangen van het archiefwezen, onderzoekt wetten in menig land; alleen recensies raken volkskunde : oude rechtsbronnen (van de gilden), rechtspraak, gebruiken, in steden weleer. De Nederlandse Oudheidkundige Bond neemt het leeuwenandeel, met **Bulletin** (1899-1920), **Jaarboek** (1921-46), **Bulletin, & Nieuws-Bulletin** (1947-60). Eerste doel was katalogisering en beschrijving van monumenten, en tweede doel : liefde wekken voor de monumenten van geschiedenis en kunst. Recensies van boeken over hoeven, woonhuizen, molens (en kerken en kapellen), bijdragen over techniek en beroep, volkskunst, nederzettingen, muntvondsten vormen de hoofdbrok voor ons.

Geschiedkundige Bladen (1905-1906) heeft belang voor de kennis van Noordlimburgse gemeenten, verenigingen, volksdevotie, en verhandelingen *Aemstelandsia*.

Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis (1918-60) bundelt een streven van vier rechtsgesleerden voor de kennis van de rechtsgeschiedenis en een internationale samenwerking. Volkskundig is van belang *Sententiën van de hoofdmannenkamer van stad en land* (oude rechtsgebruiken, huwelijk-, erf-, weide-, markt rechten, enz.). Talrijker zijn recensies i.v.m. oude rechtsbronnen, heksenprocessen, gods-oordelen.

Oud Nederland (1946-50) is gewijd aan volkskultuur en oude ambachtskunst voor verzamelaars en liefhebbers. Dit tijdschr. stelt, dat verzamelen alleen waarde bereikt, wanneer de verzamelaar zijn kennis door bestudering van zijn hobby verrijkt. De inhoud heeft volkskundig belang, door publikaties over gebouwen, en meestal over molens, huisraad en werktuigen.

Deel XXXII Noordbrabantse Tijdschriften heeft een bijzondere betekenis in de reeks, vermits de Inleiding van ongeveer veertig blz. in doordringende maat bewijst hoe Noord en Zuid over de staatsgrenzen één zijn, door allerlei omstandigheden en personen. Elkeen die bekommerd is om de groei en bloei van de volkskunde in De Kempen en Zuid-Nederlanden, dient deze gegevens te kennen. De studie omvat dertien tijdschriften. Een syntetische kijk laat toe het getal tot negen te herleiden; vier zijn gebonden aan het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant. Edele Brabant, afzonderlijk behandeld, is een onderdeel van Brabantia Nostra.

Het *aandeel van Noord-Brabant in de beoefening van de volkskunde* geldt een magistrale uiteenzetting, inzake bonden, figuren en publikaties! Kronologisch zijn er twee perioden, vóór 1880, met okkazionele manifestaties en belangstelling voor volkstaal en volksleven in de letterkunde (Renier Snieders, 1812-1888); na 1880 ontstaat een georganizeerde activiteit, in twee polen, en een medewerking van Noordbrabantsers aan Vlaamse tijdschriften. Het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, in 's-Hertogenbosch vindt in C.R. Hermans een belangrijk publicist en verzamelaar; vooraanstaande vorsers zijn P.N. Panken, P.J. Verhoeven, J.W.A. Gommers, August Sassen, W.J.F. Juten, Prof. Dr. J. Schrijnen, e.a.

De *Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant* verschijnen van 1837 tot 1950. In 1949-1950 ziet het Brabants Jaarboek (p. XXV - Noordbrabants Jaarboek, p. LIV) het daglicht. In 1952 verschijnt Brabantia als Maandblad, i.p.v. het vroeger tweemaandelijks tijdschr. van het Genootschap. In 1918 is er één jaargang geweest van *Bijdragen van dit genootschap*.

Rector dr. Cornelius Rudolphus, medestichter, stuwende kracht en spil van het Genootschap, in het begin, bundelt talrijke vooraanstaanden. Hij en de onderwijzer P.N. Panken zijn grondleggers van de

Noordbrabantse volkskunde. Na de tweede wereldoorlog streeft het Genootschap er naar eenheid te bereiken in de heemkundige beweging van het gebied. De Stichting Brabantse Heem verwezenlijkt dit doel.

Noordbrabant, wetenschappelijk tijdschrift (ondertitel!), 1853, houdt het slechts één jaar vol) 's-Hertogenbosch) en levert bijdragen over schuttersgilden. Tijdschrift voor Noord-Brabantse Geschiedenis, Taal en Letterkunde, met notaris August Sassen als oprichter, redakteur, manusje van alles, houdt het vol van 1883-1886. De verzameling van P.N. Panken vormt een hoofdschotel, vooral met liedjes, kinderrijmen en spreuken.

Noordbrabantsche Volks-Almanak, houdt het vijf jaar uit met Aug. Sassen als redakteur. (1889-1893).

Sinte-Gertruydsbronne, driemaand. tdschr. gewijd aan de geschiedenis en volkskunde van West-Brabant en omgeving verschijnt te Bergen-op-Zoom van 1924 tot 1930, en van 1931 tot 1940 te Brecht. Van 1926 vermeldt de titel : vermeerderd met 'Bredaniana'; elk nummer bevat sindsdien gegevens over Breda.

Brabantia Nostra (1935-45 & 1950-51), met tussenin Edele Brabant (1946-50) vertegenwoordigt eerst een uitgesproken Brabantisme; vanaf 1937 komt groter contact met Zuid-Brabant en daarna komt een belangrijke artikelenreeks over de nationale doelstelling, o.a. met *Het wezen*, en *Taal der volksgemeenschap*. Rond het tijdschrift ontstaan een Werkgemeenschap en uitbouw van heemkundige Studiedagen. Edele Brabant, een tussenschakel, streefde naar vulgarizatie. Sinds 1952 bestaat Brabantia Nostra als onderdeel van Brabantia. Het maandblad *Jaarboek Oudheidkundige Kring "De Gulde Roos" Roosendaal* (1941-) vat de geschiedenis uiterst ruim op, zodat ook de historie van gebruiken, volksdevotie aan bod komt.

Jaarboek Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda "De Oranjeboom" (1948-) publiceert naast historische bijdragen, een massa waardevolle volkskundige gegevens.

Brabants Heem, Bergen-op-Zoom (1949-) verwezenlijkt een wetenschappelijk gefundeerde heemgedachte. Een poging tot stichten van streekmusea en historische en heemkundige kringen, relaties met het tijdschrift Taxandria, en Brabantia Nostra leidden tot een periodiek. Contacten bezuiden de rijksgrens werden gelegd in Turnhout met Taxandria, met de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring

der Antwerpse Kempen. De geschiedenis van het ontstaan wordt in biezonderheden ontleed.

Deel XXXIII Franstalige Zuidnederlandse Tijdschriften (1825-1960) omvat negen periodieken, van wisselende en ongelijke waarde.

Vijfmaal gaat het om een Bulletin :

Bulletin du comité archéologique du Brabant, 1870.

Bulletin mensuel de numismatique et d'archéologie, 1881-1890.

Bulletin de folklore, 1891-1909.

Annuaire-bulletin de la société pour le progrès des études philologiques et historiques, 1898-1913.

Bulletin philologique et Historique, 1920-21 (voortzetting Annuaire-bulletin).

Archives philologiques verscheen van 1825 tot 1832, **Collection de précis historiques** van 1852 tot 1876, **Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles** van 1887 tot 1960.

Terstond treft de aanhaling philologique, historique, archéologique, in de titels. Geschiedkundige feiten en gegevens, min of meer belangrijk, zijn af en toe aangehaald met volkskundige wetenswaardigheden. De waarde daarvan stijgt niet hoog. Eén bulletin is rijk inzake numismatische publikaties.

Bulletin de folklore (1891-1909) en **Folklore Brabançon** (1921-1960) vergen onze aandacht.

Bulletin de folklore is orgaan van "La société du folklore Wallon", in 1898 van "Société Belge de folklore". De redactie wil nationaal werken en ook het Vlaams volksleven bekend maken. Studie van het volksleven raakt deze kant, waar tussenkomst van hogere standen niet bestaat. Eugène Monseur, Joseph Defrecheux, Oscar Colson en Auguste Gittée zijn er vooraanstaanden.

Folklore Brabançon, **Bulletin du Service Provinciale de Recherches Historiques et Folkloriques** (1921-) ontstond op basis van een vragenlijst aan alle burgemeesters van Brabant, en hun antwoorden [vanaf 1923 verscheen de Nederlandse publikatie **De Brabantse Folklore**, (deel XVII NVB) afzonderlijk.] Albert Marinus leidde het tijdschrift van '21 tot '51. Maurice - Alfred Duwaerts volgde hem op in '57. De internationale invloed en waarde, de methodiek en opvattingen van Marinus inzake psychologie en sociologie worden uitvoerig ontleed. Als medewerkers krijgen we :

Paul Minnaert (Hermant), Jean Gessler, Em. Van Heurck, Louis Stroobant, Clément Buvé.

Een onopgeloste vraag blijft intussen vaak de uitgever (drukker) die de publikatie van een tijdschrift vaak mogelijk maakt. **Archives philologiques** vindt een uitgever in Parijs, Brussel en Leuven; **Bulletin mensuel de numismatique et d'archéologie** heeft een redactie in Parijs en een expeditiedienst in Brussel. **Bulletin de Folklore** praat met een redakteur of redactie in Parijs, Londen, Brussel. Adolf Hoste te Gent geeft van 1898 tot 1907 de **Annuaire-bulletin de la société pour le progrès des études philologiques et historiques** uit; de uitgever van **Collection de précis historiques** bevindt zich van 1864 tot 1874, en in 1876 te Parijs, in 1875 en 1876 te Boisle-Duc. De franstalige tijdschriften in Zuid-Nederland blijken aldus niet aan Brussel alleen gebonden. Een klaar en waar doorzicht in de studie van de volkskunde vergt tevens een duidelijke belichting van redactie en uitgever. Dergelijk inzicht, hoezeer ook vereist voor kennis van personen en toestanden, zal menigmaal door een tekort aan brieven en bronnen ontoegankelijk blijven.

Renaat van der Linden

Marcel DAEM

Systematisch Register op het MEDEDELINGENBLAD van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen

Deel I. Decennium 1966-1975. Gent, 1982, 69.

Er verschijnt een tijdschrift, een mededelingenblad. Om het even wat. Welke onderwerpen worden er in behandeld? Welke personen hebben er in gepubliceerd? De vragen worden vaak gesteld en niet makkelijk beantwoord. Hier beschikken we over een uitstekende leidraad.

In 1965 vat het bestuur van de K.B.O.V. het plan op, naast Oostvlaamse Zanten, een Mededelingenblad uit te geven. Het tweemaandelijks tijdschrift bood niet voldoende kans contact met leden en vorsers te onderhouden. Vergaderingen, voordrachten, tentoonstellingen, vragen van lezers en vorsers en weetgierigen vergen voortdurend aandacht. De uitgave van een Mededelingenblad betekende vlugger bereiken van vele korrespondenten en besparingen. De uitgave bereikte en bereikt geheel en al haar doel: nauw en bestendig contact van leden en vorsers, door en voor het museum, de bibliotheek, ruilragen, poppenspelvertoningen, Gentse

feesten, personalia, de rubriek "Wie weet antwoord?", boekbesprekingen, enz.

Ons beperkend tot de eerste tien jaargangen van het MEDEDELINGENBLAD 1966-1975 staan we versted over wat de Bond gedurende een decennium kan presteren, stipt Marcel Daem aan, verrast. Terrecht. Deze tien jaargangen bevatten negenhonderd en twaalf bladzijden tekst. Marcel Daem heeft jaargang na jaargang ontleed en beschreven, volgens het stelsel Hoffman-Krayer (zie de jaarlijkse Inhoud van ons tijdschrift), blz. 1 - 57. Dan heeft hij volgens dit stelsel aangestipt hoeveel bijdragen er per onderwerp behandeld zijn. Een personenregister van 238 medewerk(st)ers besluit het geheel, zodat je onmiddellijk de auteurs en behandelde onderwerpen kunt achterhalen. Het treft, hoe ook vele personen buiten Oost-Vlaanderen aan Mededelingenblad medewerken!

J. v. E.

BRÜCKNER, Wolfgang & BEITL, Klaus

Volkskunde als akademische Disziplin

Studien zur Institutionenausbildung. Verlag der Österreichischen Akademien der Wissenschaften. Wien, 1983. 228 blz.

Een leerzaam en overzichtelijk boek, brengt overzicht en geschiedenis van de gedoeerde volkskundige disciplines aan duitstalige universiteiten. Voorbeeld voor een dergelijke studie in ons land. Boeiend leerrijk is het overzicht over leraren en leerstof gedoerd vanaf 1850 tot heden aan de Grazer Zwitserse universiteit.

Duidelijk wordt naar voorgebracht dat wetenschaps geschiedenis en regionale biezonderheden van de volkskunde onmisbare bronnen zijn voor de filologie. Hans Trümpy in zijn referaat over de volkskunde aan de Zwitserse universiteiten en het werk en inbreng van de volkskundige verenigingen, belicht breedvoerig de inbreng van E. Hoffmann-Krayer.

Wilhelm Brednich brengt een overzicht van de volkskunde aan de universiteit van Göttingen voor de periode van 1782 tot 1982. De auteur zegt dat het sommigen wellicht enigzins zal verbazen dat men in Göttingen reeds zo vroeg met volkskundig onderricht was gestart, daar de gangbare mening eerder denkt dat pas na

1900 Duitsland met volkskundig onderricht aan de universiteiten startte. Het Hamburger weekblad *Der Reisende* onder leiding van de Göttinger leraar Ekkard (1744-1819) was de aansporing tot een ruimere beoefening van de volkskunde. Michael H. Hissman, leraar in de filosofie († 1784 Göttingen), vertaalde uit het Frans het driedelige boek van Jean Nicolas Demeunier (1751-1814) *L'esprit des usages et des coutumes des différents peuples*. Uitvoerig wordt de invloed van Jacob en Wilhelm Grimm aan de Göttingse universiteit beschreven en hun uitstraling over Europa. Alle referaten kunnen wij hier niet beschrijven. Wij willen toch de aandacht vestigen op het referaat van Alfred Höck over de geschiedenis van de volkskundebeoefening te Hessen en het referaat van Erich Wimmer over de volkskunde aan de Beierse universiteiten. Een zeer lezenswaardig referaat is dit van Christoph Daxelmüller over de Joodse volkskunde in het Duitsland van vóór 1933. Valt nog te vermelden dat al de referaten rijkelijk met voetnoten en een verzorgde bibliografie gestoffeerd zijn. Een aan te bevelen bundel als concept voor iets dergelijks in en over ons landsgedeelte.

A.G. Homblé

Album Amicorum Nicolas - N. Huyghebaert O.S.B.

Uitgave Sint-Pietersabdij Steenbrugge en N.V. Martinus Nijhoff, 's Gravenhage 1982. deel 1, 288 blz.; deel 2, 378 blz., ill.

Als vijftiendertigste deel van de zo voortreffelijke reeks *Sacris Erudire* verschijnt dit huldealbum van de eminente geschiedvorser Dom Huyghebaert, monnik van de Sint-Andriesabdij van Zevenkerken te Brugge. De omvangrijke bibliografie van publikaties en recensies over de meest uiteenlopende onderwerpen van de geschiedenis en aanverwante disciplines zijn een enige bron voor de vorser. Er is geen tijdschrift waar deze geleerde als ware niet heeft aan meegewerkt, de lezers van "Biekorf", de "Leiegouw", Ons Geestelijk Erf", "Appeltjes van het Meetjesland", enz. zijn vertrouwd met de naam van de auteur Huyghebaert. Zijn bijdragen waren steeds gedegen stukjes tot in de minste details uitgewerkt.

Op zijn zeventigste verjaardag wensten talrijke vrienden hem te huldigen met een krans van wetenschappelijke en verantwoorde bijdragen uit het gebied van de geschiedsvorsing. Een noodlottig ongeluk met dodelijke afloop in november 1982 werd oorzaak dat de geplande huldezitting van 5 februari 1983 er ene ter nagedachtenis werd.

Dit album weerspiegelt een vriendenkring van waardering en hoogschatting, vooral in de wereld van de geschiedkundigen; ter verduidelijking moge een gedeeltelijke opsomming van medewerkers en onderwerpen volstaan.

L. Milis behandelde : *Justus ut Palma*. Symboliek als politiek-ideologisch wapen op de zegels van Diederik en Filips van de Elzas, graven van Vlaanderen (1128-1191); D. van den Auweele met *Willem van Afligem en het dubbele baljuwschap van Thimere de Rogomez*; E. Van Mingroot met *Zoetendale en Brugge*. Het relaas van een "hoofvaert" en waarin voor Gentse geschiednis heel wat te halen is; R. Lievens behandelt het onderwerp over de antihiërarchische disputatie uit de veertiende eeuw, terwijl J. Mertens het heeft over rekeningen en over financiële toestanden in de Sint-Andriesabdij onder het abbatiaat van Pieter II Maets; een merkwaardige studie van A.T. Van Biervliet

over *Dom Arnold Bouten, Monniken Stevenist*; over het Barbara schilderij van C. Cels in de Sint-Salvatoriekathedraal te Brugge handeld breedvoerig en gedegen L. Devliegheer.

Voor de belangstellenden in de heraldiek een uitstekende bijdrage van E. Warlop over *Den kepere zuwere ende bovendien de Wapene van Constantinobele*, het wapen en de vlag van Harelbeke. Eligius Dekkers vergast ons op een uitmuntende studie over *Sigebert van Gembloux* en zijn *De Viris illustribus*, terwijl N. Geirnaert de eerste jaren van *Het zusterhuis Bethanië te Brugge* behandelt met heel wat notities voor de lokale geschiedschrijving van de gemeente Melle en het klooster Ten Hole. Naast de nederlandstalige bijdragen komen ook heel wat franstalige vrienden aan bod en van over de oceaan hebben wij een hoogstaande bijdrage van de New-Yorkse geleerde B.E. Carlvant over : *Collaboration in a Fourteenth-Century Psalter : The Franciscan Iconographer and the Two Flemish Copenhagen Royal Library M.S. 3384*.

Het zou een onbegonnen werk zijn en onmogelijk in de toegemeten ruimte van dit tijdschrift al deze bijdragen even te bespreken. Wij kunnen echter na lektuur de verzekering brengen dat de auteurs het beste hebben geboden om een vriend waardig te zijn en de geschiedsvorsing te dienen. Alle bijdragen zijn uiterst verzorgd en tot in details met kritische analyse bestudeerd. Blad na blad getuigen de voetnoten voor waardevolle bronnen en informatie voor wie zich met geschiedsvorsing en aanverwante disciplines inlaten. Een spijtig verzuim is het ontbreken van een alfabetisch register dat de bruikbaarheid als naslagwerk ten goede zou zijn gekomen. Het blijft echter een waardevolle uitgave die wij ten zeerste aanbevelen en vooral voor hen die dergelijke publikaties niet altijd raadplegen wat wij als een ware nalatigheid beschouwen.

A.G. Homblé

P. DEBRABANDERE

Kortrijkse Gevels, van Neoklassicisme tot Nieuwe Zakelijkheid.

Verhandelingen uitgegeven door de Leiegouw, VIII, Kortrijk, 1983, 205 blz.; 600 F. op rekening van de Leiegouw, 8510, Kortrijk-Marke.

Paul Debrabandere, architect, conservator van het Stedelijk Museum voor Schone Kunsten en voorzitter van het Adviescomité voor het Bouwkundig Erfgoed te Kortrijk, is met deze publicatie niet aan zijn debuut.

In dezelfde reeks verschenen van hem reeds onder nr. IV het vorig deel "Kortrijkse gevels van de 16de eeuw tot het Empire". Van zijn hand zijn ook een drietal werken in verband met de schilderkunst te Kortrijk tussen 1400 en 1900, de beeldhouwkunst en de edelsmeedkunst.

In zijn laatste boek ontplooiden De Brabandere zijn duidelijk talent en zijn kennis als architect. Het kan een bron zijn voor kunsthistorici, jonge bouwmeesters, toegewijden aan natuur- en stedschoon en voor vele andere geïnteresseerden zoals gidsen en toeristen.

In het begin van deze publicatie citeert de auteur de geraadpleegde bronnen waarbij het o.m. duidelijk wordt welke moeite hij zich heeft getroost om de talrijke bouwvergunningen, kaarten en plannen voor de behandelde periode in verschillende Kortrijkse archieven na te pluizen.

In het hoofdstuk "Het geografisch en stedenbouwkundig milieu" geeft hij ons een bondig overzicht van de belangrijkste factoren die de aanleiding waren tot de opleving van Kortrijk, o.m. de aanleg van de spoorlijn en het graven van het Kanaal Kortrijk-Bossuit, over de stedelijke expansie na het afschaffen der oktrooirechten in 1860 en voornamelijk over de bevolkingstoename die aanleiding gaf tot het oprichten van nieuwe wijken.

Achtereenvolgens worden dan de neoklassicistische, bepleisterde gevels, de weinig toegepaste neoromaanse motieven, sommige neogotische "misbaksels" naast de geslaagde bouwwerken uit diezelfde bouwperiode beschreven en de zgn. "Leopold II-stijl", een samenraapsel van hoofdzakelijk Franse Lodewijkstijlen. De schrijver geeft verder ook heel wat voorbeelden van Vlaamse Neorenaissancegevels, enkele uit de Neobarok en het zgn. "Eclectisme". Tenslotte stipt hij voorbeelden aan van gevels in Art Nouveau en Nieuwe Zakelijkheid.

Enige bladzijden werden ook gewijd aan biografische gegevens van bepaalde architecten die in deze studie zijn vermeld. Een lijst van de beschreven gevels, een persoonsnamen- en een plaatsnamenregister vullen het geheel aan.

Er werden tweehonderd zwart-wit foto's aan de tekst toegevoegd waarbij een vijftal mooie pentekeningen door de auteur zelf vervaardigd. Het naspeuren der stijlkenmerken wordt erdoor vergemakkelijkt. Op bepaalde plaatsen klopt de volgorde der foto's echter niet, wat de leesbaarheid enigszins hindert.

Over zijn geheel bekeken is het een studie waaraan de auteur duidelijk veel uren onderzoekswerk heeft gespendeerd.

Deze inventaris over het bouwkundig cultureel bezit te Kortrijk verdient zijn plaats als naslagwerk in onze privé- en openbare bibliotheken.

L.H.

Arnold ELOY

Oud Landbouwgereedschap

Neerlandstalig bibliografisch en ikonografisch bronnenmateriaal voor het inventariseren van het landbouwgereedschap in Vlaanderen, periode 1850-1914. Een handleiding. Met een Woord Vooraf door Johan David en met medewerking van de redactie van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*.

Gent, 1983, 803, ill.

In hoever voorziet een auteur en een uitgever de omvang van een publikatie? De vorser beschikt over teksten en illustratiemateriaal. Het komt wel keurig in orde, in normale omstandigheden. Maar de vorser vermoedt niet immer hoeveel tekst en illustraties er bestendig bijkomen, tot de laatste dag(en) voor het werk kant en klaar van de pers komt. Dit geval geldt ook

voor Oud Landbouwgereedschap. De auteur voorziet zeshonderd bladzijden en ietwat meer. De publikatie telt er achthonderd. Dus, de informatie reikt veel verder dan hij vermoedde en de koopster en koper, ontvangen een waardevoller boek. Zijn intekenaars en intekenaarsters bereid uit vrije beweging een supplementair bedrag van 300 F te storten?

Arnold ELOY

OUD LANDBOUWGEREEDSCHAP

In Vlaanderen zijn we niet zo gewoon een wetenschappelijke kanjer van achthonderd bladzijden voorgeschoteld te krijgen en ontmoeten we niet zo gauw een vorser die het avontuur van een uitgave in eigen beheer aandurft en aanvangt. Er is immer een risico aan gebonden.

Vóór enkele weken hebben de redactieleden van Oostvlaamse Zanten eenparig besloten Arnold Eloy in de redactieraad op te nemen, nog voor ze de omvang en draagwijdte van deze uitgave beseften. Ze zijn echt gelukkig met hun besluit, want indien ze hem niet hadden opgenomen, dan waren ze, bij het beschouwen van dit werk, zedelijk verplicht geweest. Dit als ongewone aanloop voor een recensie.

Het Woord Vooraf merkt terecht op dat niet iedereen de tijd heeft of de mogelijkheid om zelf het nodige onderzoekswerk te gaan verrichten in universitaire of andere grote of gespecialiseerde bibliotheken. Dit werkinstrument wil de daar opgeslagen informatie vlot toegankelijk

maken. Hierin is dit naslagwerk geslaagd. Het is, na het werk van Paul Lindemans, het belangrijkste werk i.v.m. landbouwgereedschap en onmisbaar.

Een inleiding van 17 blz. verklaart de opvatting van het werk en de afbakening van het terrein, een interdisciplinaire aangelegenheid. De landbouw is een activiteitenband met talrijke ambachten, zo kupper, wagen-, gareel- & zadelmaker, molenaar, en afzonderlijke werkgehelen ontspruiten er uit, de slachter, de melkerij, enz. 278 werktuigen en machines zijn geselecteerd voor de literatuur én afzonderlijk behandeld. Méér werktuigen komen aan bod, want varianten krijgen eveneens hun beurt. Sommige tuigen komen niet voor, omdat er geen bibliografie bestaat. Niettemin ontdek je in het Alfabetisch Gedeelte (650 blz.) beschrijving en illustratie van "kalfmachine" of "spanner" (toestel om draad te spannen), werktuigen zonder eigenlijke bibliografie.

Het eerste deel - Algemeen Bibliografisch

en Ikonografisch Gedeelte - vervult een dubbele functie, als bibliografisch werk-instrument met opgave van alle bibliografische, historische, ikonografische, taal- en volkskundige werken en bronnen, en als verwijssysteem voor het Alfabetisch Gedeelte. Op dit eerste deel volgt een auteursindex.

Het Alfabetisch Gedeelte levert je per onderwerp een Franse, Engelse en Duitse vertaling (ook met indexen!), een afbeelding van het betrokken thema uit het Bardelaere-Museum te Kaprijke-Lembeke of uit een aangehaald werk, een beschrijving van het tuig, de functie, de bibliografie én de gebruikte dialektwoorden! De publikatie bevat een enige schat aan gewestelijke woorden. De Medewerking van de redactie van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten heeft dit gewis begünstigt. Een index van de dialektwoorden achteraan laat je toe terstond het juiste onderwerp te vinden. De meer dan 400 illustraties zijn buitengewoon geslaagd.

Tekeningen (gravures) uit Belgisch Volksmuseum van 1849 of uit De Akkerbouw - vaak geciteerd - zijn waarachtige tijdsdocumenten. Belangrijke protagonisten uit de aangehaalde periode zijn met hun biografie opgenomen. De beperkte ruimte biedt geen kans alle hoofdzaken aan te halen. De uitzonderlijke schat aan dokumentatie allerlei geldt als voorbeeld voor andere ambachtssectoren of taalgebieden. De lay-out van dit bewonderenswaardig werk is uiterst verzorgd : koft, goudopdruk, leeslint, stofomslag maken het tot een kunstboek.

Een onmisbaar naslagwerk voor historici, volks-, heem- en taalkundigen en voor elkeen die op wetenschappelijke basis in de landbouwwereld belang stelt.

R. v.d. L.

N.B. : Het werk is nog te verkrijgen door storting van 2.300 BF + 100 BF portkosten rekening 001-1265679-02 van Arnold ELOY, Groot-Brittannië-laan 43, 9000 Gent.

AAN ONZE LEDEN

Uw bestuur heeft de lidbijdrage behouden. Oostvlaamse Zanten blijft in verhouding het goedkoopste en rijkst geïllustreerde wetenschappelijk tijdschrift voor de studie van het volksleven in het heden en verleden.

Hierbij gevoegd een stortingsbulletin. Jaargelden :

	400 F	gewoon lid
	150 f	gezinslid (zonder tijdschrift)
B.T.W.	350 F	derde leeftijd
inbegrepen	550 F	kantwerksters(ers)
	600 F	bescherm lid
	1.200 F	steunend lid
	450 F	biblioteken, verenigingen, boekhandel
	600 F	buitenland

over te schrijven op p.r.k. 000-0096946-43
of rek. 443-2153301-07

ZOEKEN EN ZANTEN

Overlijdensbericht met De Heer ... en ... De Heer

Ons tijdschrift verstrekt in nr. 5/1982, een Algemeen Overzicht van een eeuw geboortefrafiek met 51 illustraties. (P. 187 - 212). Het overzicht raakt sterk de aktualiteit door o.a. een geboortekaartje zonder vaderopgave voor te stellen, met datum 16 april 1979.

Oostvlaamse Zanten kan er op roemen het eigentijdse volksleven in menig opzicht met vaste regelmaat op de voet te volgen. We willen een dergelijk gegeven, zeker ongewoon, citeren voor een overlijdensbericht, waar over enkele jaren ook naar de eerste vermelding(en) zal gezocht worden. Een doodsbrief bevat o.a. de familieleden die het droeve nieuws mededelen. Dan bemerk je de klassieke lijst of volgorde, de echtgenote, kinderen en kleinkinderen.

Dan lees je verrast : De Heer ... en De Heer ...

Lees mee :

Een eerlijk en oprecht mens is van ons heengegaan

DE HEER

Jacobus JORDAANS

echtgenoot van Mevrouw Mimi MANDEMAKERS

geboren te Maastricht ... en plots overleden te Antwerpen op ... 1983

Dit melden U met ware droefheid :

Mevrouw Jacobus Jordaans

zijn echtgenote;

De Heer Willy Jordaans en de Heer Luc Zwanenhals... (1)

Het bericht, evenals dit van een geboortekaartje zonder vaderopgave, verbaast. Schuilen er elementen in van een nieuwe tijd ?

P.R.

(1) Geval van twee mannen die samenwonen. (Gewijzigde gegevens voor de namen in de doodsbrief.) Het oorspronkelijk dokument berust in de bibliotheek van de K.B.O.V. Gent.

INHOUD OOSTVLAAMSE ZANTEN 58 (1983)

I. VOLKSKUNDE ALGEMEEN

Bibliografie, Verenigingen, Kongressen, Musea, Tentoonstellingen, enz.

1. M. Daem. Register Mededelingblad K.B.O.V. 1966-1975 J.v.E. 227
2. A. Eloy. Oud Landbouwgereedschap. Bibliografisch en Ikonografisch bronnenmateriaal 1850 - 1914. R.v.d.L. 229
3. Bieren & Pintelieren. Catalogus. 2
4. W. Plaetinck. R.v.d. Linden. Ph. Mertens. Glorie v/h brood 37
5. G. Beirens. 100 Dendermondse Gelegenheidsdrukken (1584-1900) Verzameling J. Dauwe. Inl. H. Liebaers. R.v.d.L. 39
6. C. van Cauwenbergh. Inventaris Bibliotheek Koninkl. Rederijkerskamer St.-Pieters Vreugd & Deugd (Geraardsbergen) St. Godfroid. 40
7. Algemene Vergadering K.B.O.V. '83 123
8. Twee katalogen bedevaartvaantjes. Nr. 37-38
9. - 11. Drie bibliografische tijdschriften. Noordnederlandse, noordbrabantse, zuidnederlandse. 224

Personalia

12. Register 1966-75. / 337-388. Nr. 1.
13. N. Huyghebaert 228
14. Magda Cafmeyer 48
15. Bert Peleman 43
16. Huldiging Maurits Broeckhove 127
17. Kunstschilder Jos. Trotteyn. Nr. 42

Grondslagen, methodiek & dergelijke

19. Register 1966-75 / 389-405. Nr. 1.
20. Mensheid kan Volkskunde niet missen. Unesco. 206
21. W. Brückner & K. Beitzl. Volkskunde als Disziplin 227

II. NEDERZETTINGEN

22. Register 1966-75 / 429-511. Nr. 1.
23. Zie nr. 2, 13, 25, 26.

III. GEBOUWEN

24. Register 1966-75 / 512-547. Nr. 1.
25. St.-Brixiuskerk Ooigem 83
26. P. Debrabandere. Kortrijkse gevels. 229

IV. VOORWERPEN

27. Register 1966-75 / 548-582. Nr. 1.
28. Zie nr. 2, 3, 4, 8, 41, 43, 48, 50, 58, 143.

V. TEKENS & UITHANGBORDEN

29. Register 1966-75 / 583-590. NR. 1.
30. Zie nr. 2, 4, 5, 8, 41, 43, 48, 50, 58.

VI. TECHNIEK. BEROEPEN. VOLKSKUNST & NIJVERHEID

31. W.G. De Kesel. Aspecten rituele kunst. Kultuurhistorische bijdrage over bindmiddelen. R.v.d.L. 39
32. Draaiorgelbouw. Nr. 87.
33. Register 1966-75 / 591-666. Nr. 1.
34. - 38. R.v.d. Linden. L. De Spiegeleer. T. Ham.
P. Vansummeren. D. Presch. Bedevaartvaantjes. 44, 211-219
39. Oude Kraamgebruiken. Nr. 63.
40. G. Puimège. Maken brouwerijketel 137
41. J. Van Keymeuelen. De kuiper 187
42. F. De Vleeschouwer. Parodie op ambachtslui 201

43. **A.G. Homblé.** De verstandige Hovenier. 207
 44. Zie nr. 2, 4, 48, 58, 73, 82.

VII. VOLKSPSYCHOLOGIE. TYPISCHE GROEPEN & INDIVIDUEN

45. Register 1966-75 / 667-692. Nr. 1.
 46. Zie nr. 41, 42, 61.

VIII. VOLKSDRACHTEN. SIERADEN

47. Register 1966-75 / 693. Nr. 1.
 48. **Y. Hollebosch-Van Reck.** Mode 162
 49. Zie nr. 41, 43, 58.

IX. VOEDING

50. **A. Boesmans.** Bieren & Pintelieren. Catalogus. M. Laenen. J.v.E. 2
 51. Glorie van het Brood Nr. 4.
 52. Register 1966-75 / 694-706. Nr. 1.
 53. Zie nr. 143.

X. ZEDEN & GEBRUIKEN. LEVENSLOOP. JAARKRANS. SPELEN & FEESTEN

54. Draaiorgelbouw. Nr. 87.
 55. Brood & feest. Nr. 4.
 56. Rederijkers. Nr. 6.
 57. Register 1966-75 / 707. Nr. 1.
 58. **W.G. De Kesel.** Rituele kunst. Kulturhistorische bijdrage. 39
 59. **W.P. Dezutter.** Verbroedingsfeesten West-Vl. & buitenland 84
 60. Wiegeliedereren. Nr. 86
 61. **A.G. Homblé.** Vroedvrouw 175
 62. Overlijdensbericht. De Heer ... en de Heer ... 232
 63. Kraamgebruiken 42
 63a. Zie nr. 76, 82, 85

XI. SOCIALE & RECHTERLIJKE VOLKSKUNDE

64. Register 1966-75 / 794-798. Nr. 1.
 65. Weer voor morgen. 49 & 82
 66. Mode. Nr. 48.
 67. Vroedvrouw. Nr. 61.
 68. Zie nr. 4, 42, 50, 59, 62.

XII. VOLKSGELOOF

69. Register 1966-75 / 799-847. Nr. 1.
 70. Brood & heiligen. Nr. 4.
 71. St.-Brixius. Gebouwen. Nr. 25.
 72. Vroedvrouw. Nr. 61.
 73. **B. Goorden.** Diable en Belgique 210
 74. Zie nr. 5, 13, 21, 39, 58.

XIII. VOLKSGENEESKUNDE

75. Register 1966-75 / 848-866. Nr. 1.
 76. **A.G. Homblé.** Volksremedieboekje 143
 77. **A. Delva.** Vrouwengeneeskunde 122
 78. Vroedvrouw. Nr. 61.
 79. Gehandikapt en ziek(t)en op vaantjes. Nr.
 80. Zie nr. 58.

XIV. VOLKSWETENSCHAP. PLANTEN-, DIER-, WEER- & STERRENKUNDE

81. Register 1966-75 / 867-869. Nr. 1.
 82. **M. Broeckhove.** Weer voor morgen. 49 & 82

XV. VOLKSLETTERKUNDE ALGEMEEN

83. Register 1966-75 / 870-71. Nr. 1.

XVI. VOLKSPOEZIE

84. Register 1966-75 / 872-909. Nr. 1.

85. Lieder en rijmpjes 137

86. Wiegelieder 147

XVII. MUZIEK. DANS. UITROEPEN

87. S. Godfroid. Familie Hooghuyts Geraardsbergen. Draaiorgelbouw in Vlaanderen. 3

88. Register 1966-75 / 910-919. Nr. 1.

XVIII. VOLKSVERHALEN. SPROOKJES. SAGEN. LEGENDEN. ANEKDOTEN

89. Register 1966-75 / 920-926. Nr. 1.

90. Zie nr. 4, 6, 15, 31, 59, 62.

XIX. VOLKSTONEEL. POPPENSPEL. VOLKSSCHOUWSEL

91. Inventaris bibliotheek Rederijkerskamer. Nr. 6.

92. Register 1966-75 / 927-938. Nr. 1.

XX. VOLKSLITERATUUR

93. Register 1966-75 / 939-943. Nr. 1.

94. Gelegenheidsdrukken. Nr. 5.

XXI. VOLKSTAAL. SPREEKWOORDEN. HUMOR. SPOTROEPEN

95. Draaiorgelbouw. Nr. 87.

96. Register 1966-75 / 944-959. Nr. 1.

97. Zie nr. 2, 4, 40, 43, 48.

XXII. NAMEN. PLAATSEN. STRATEN. HUIZEN. VOOR- & FAMILIE- & BIJNAMEN

98. Familie Hooghuyts. Nr. 87.

99. Register 1966-75 / 960-978. Nr. 1.

100. Moppenboek van Jommeke. K. Haerens 42

101. Raadselboek van Jommeke. K. Haerens 42

102. Grootmoeders Raadselboek. R. v.d. Linden 82

103. Oude straatnamen te Gent 122

104. Zie nr. 26, 41, 48, 50, 61, 76, 82, 85.

INDEX OP AUTEURS EN AANGEHAALDE PERSONEN

G. BEIRENS, 39	W.P. DEZUTTER, 84	R.J. PAYRO, 210
K. BEITL, 227	A. ELOY, 229	B. PELEMAN, 43
A. BOESMANS, 2	L. GELBER, 147	D. PESCH, 219
M. BROECKHOVE, 49, 82, 85, 123	S. GODFROID, 3, 40	H. PINTELON, 123
W. BRUCKNER, 227	B. GOORDEN, 210	W. PLAETINCK, 37
M. CAFMEYER, 48	T. HAM, 215	G. PUIMEGE, 133
M. DAEM, 42, 122, 227	K. HAERENS, 42, 122	P.R., 232
G. DANNEELS, 83	Y. HOLLEBOSCH-VAN RECK, 162	M. THIENPONT, 137
J. DAUWE, 39	A.G. HOMBLE, 37, 42, 122, 123, 143, 175, 206-207, 227-28	C. VAN CAUWENBERGHE, 40
P. DEBRABANDERE, 229	P. JANSSENS, 83	B. VANDERHALLEN, 224
W.G. DE KESEL, 39	N. HUYGHEBAERT, 228	R. VAN DER LINDEN, 37, 39, 43, 44, 48, 82, 123, 137, 219, 224, 229
A. DE KLERCK, 37	M. LAENEN, 2	J. VAN EFFELTERRE, 2, 210, 227
A. DELVA, 122	H. LAMBRECHTS, 224	J. VAN KEYMEULEN, 187
L. DEMEESTER, 37	M. LAOEN, 42	P. VANSUMMEREN, 219
L. DE SPIEGELEER, 211	H. LIEBAERS, 39	G. WITTEBOLS, 43
P. DESPRIET, 83	PH. MERTENS, 37	
F. DE VLEESCHOUWER, 201	Y. PATOUT, 224	

ILLUSTRATIES

1. Stempel L. Hooghuys. 3; 2. Carrousel 1908. 4; 3. Draaiorgelman. 6; 4. Hooghuys-buikorgel. 8; 5. 89-toetsorgel. 9; 6. Carrousel C.F. Hooghuys. 11; 7. Briefhoofd orgelbedrijf Anneessens. 12; 8. L.B. Hooghuys. 15; 9. Porceleinkaart L.B. Hooghuys. 16; 10. A.-J. Hooghuys. 16; 11. Orgel Puivelde. 17; 12. L. Fr. Hooghuys. 18; 13. Naamkaart. 20; 14. Evolutie platte grond. 20; 15. Orgelbedrijf L. Fr. Hooghuys. 21; 16. Personeel Louis Hooghuys. 21; 17. Plaket Edm. Hooghuys. 22; 18. Stempel Ch. Hooghuys. 23; 19. Vict. Hooghuys en echtgenote. 23; 20. Reklamekaart Edg. Hooghuys. 24; 21. Reklamekaart Louis H., 26; 22. Stempel Louis H., 27; 23. Uithangbord. L.-Fr. H., 27; 24. Zicht op Stationsplein. 28; 25. Reklamekaart R. Chles H., 25; 26. Noteertrommel. 30; 27. Witte Merel. 32; 28. Seniororgel te Brugge. 33; 29. Condor. 34; 30. Stamboom. 35; (Herkomst afbeeldingen, p. 36); 36-41. bedevaartprenten en -vaantjes. Aalst, Gistel, Herdersem, Lovenjoel, 44-47; 42-49. personen en dieren, in rubriek Weer voor Morgen, 52-80; 50-54. Idem, in Weer voor Morgen, 85-115; 55. Glasraam voor M. Broeckhove. Feestvergadering. 128; 56-65. Profane vaantjes, 129-132 : toneel 18; 79. Vlaggenfeest. 195. Santjeskring, 1948. Oorlog & opstand 1919. Damme en Brugge, Satirevaantjes Scherpenheuvel, Feestweek Gaston Martens. Zulte 83; 133. Kookketel Meiresonne 1926. 134; 134. Gezondheidsboekje 1861 & Portret. 144; 135. Miniatuurmodeëtalage. 162; 136. Ingelijste prent uit modetijdschr., 164; 137. Dansende pop op muziekdooz. 165; 138. Lederen modepop. 167; 139. Kartonnen aangeklede modepop. 168; 140. Trekpop. 170; 141. Titelblad La Saison. 173; 142. Etalagepop. 174; 143. Notitieboek vroedvrouw. Titelblad. 176; 164. Hschr. Verslag verlossing. 186; 165-183. Illustraties van de kuiper, p. 187-200. Kuiper aan het werk. Kloofmes. Snijmes. Haalmes. Kuipersschaaf. Spanvijs. Samen draaien. Verhitten van ton. Kuipersdissel. Kopschaaf. Blaaimes en -schaven. Krooschaaf. Trekmes en schoeper. Tonnestok en Spookschaaf. Steken van bies in kroos; 184. Schilderij Trotteyn. 202; 185-188. Biezonderheden uit het schilderij. 204; 189-197. Bedevaartvaantjes. Hoboken, e.a.; 198-203. Mariale bedevaartvaantjes uit Vlaanderen en Nederland. 211-18; 204. Geboortevaantjes. 223; 205. Kaft Oud Landbouwgereedschap. 230.